

LATVIJAS
KOLEDŽU
ASOCIĀCIJA

Latvijas koledžu studentu
zinātniski pētniecisko darbu un
inovatīvo risinājumu konferences

RAKSTU KRĀJUMS

**Latvijas koledžu studentu
zinātniski pētniecisko darbu un
inovatīvo risinājumu konferences
rakstu krājums**

**Rīga
Latvijas Koledžu asociācija
2021**

Latvijas koledžu studentu zinātniski pētniecisko darbu un inovatīvo risinājumu konferences rakstu krājums.–

Rīga: Latvijas Koledžu asociācija, 2021.– 210 lpp., il.

Latvijas Koledžu asociācijas rīkotajā koledžu studentu zinātniski pētniecisko darbu un inovatīvo risinājumu konferencē 2020. gada 23. oktobrī ar savu pētījumu un inovatīvo risinājumu rezultātiem pasākuma dalībniekus un viesus iepazīstināja 17 referenti. Studentu pētījumi bija gan ar teorētisku, gan ar izteikti praktisku ievirzi, savukārt tēmas – aktuālas, interesantas, ļoti dažādas: medicīna, veselības aprūpe, sociālās zinātnes, publikā pārvalde, tiesības, inženierzinātnes, būvniecība, zemkopība.

Rakstu krājumā piedāvājam konferences dalībnieku sagatavotos zinātniskos rakstus, kas balstīti uz teorētiskajām zināšanām un pašu studentu veikto pētījumu rezultātiem.

Konferences zinātnisko rakstu redkolēģija:

Dr.habil.sc.pol., Dr.iur. **Tālavš Jundzis**

Dr.paed. **Jānis Rozenblats**

Dr.sc.admin. **Ināra Upmale**

Literārā redaktore: **Anita Rudziša**

Vāka dizains, makets: **Anita Rudziša**

Visi raksti ir recenzēti

PRIEKŠVārds

Pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība, kas Eiropā pazīstama ar nosaukumu – īsā cikla profesionālā augstākā izglītība, Eiropā un Latvijā nav gluži tik sena un zināma kā ASV, kur tā krājusi pieredzi un iekarojusi popularitāti vairāk nekā simt divdesmit gadu garumā. Tomēr arī Eiropā tā ienāca jau pagājušā gadsimta 60. gados, un jaunu uzplaukumu ieguva kopš 2005. gada, kad Boloņas procesa izglītības ministri nolēma papildināt trīs izglītības ciklus ar jaunu ciklu, kas pēc būtības ir daļa no bakalaura programmas ar izteiktāku praktisku ievirzi un saistās ar konkrētas profesijas ieguvu.

Latvijā pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība ienāca 2000. gadā valsts un privātpersonu dibinātu koledžu veidolā atbilstoši izdarītajām izmaiņām izglītību regulējošos likumos un citos normatīvajos aktos. Sākotnējās diskusijas Latvijā par šīs izglītības statusu un vietu izglītības sistēmā noveda pie koledžu kā augstākās izglītības institūciju nostiprinājuma Augstskolu likumā, kas pilnībā atbilst t.s. Dublinas kritērijiem un Boloņas procesa attīstībai Eiropā. 2021. gada sākumā pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība tiek īstenota 24 koledžās ar vairāk nekā 10000 studējošo, kā arī visās Latvijas universitātēs un lielākajā daļā augstskolu, kur pirmā līmeņa profesionālo augstāko izglītību apgūst vēl ap 4000 studentu. Kopā valstī pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības studiju programmās studē 18% no visiem Latvijas studentiem. Salīdzinājumam: ASV šādās pašās programmās studē 42% (12 miljoni) no visiem augstākās izglītības studentiem. Tikai kā pārpratumu un neizpratni jāvērtē Izglītības un zinātnes ministrijas 2019. gadā uzsāktie centieni pretēji Boloņas procesa nostādnēm izslēgt koledžas no augstākās izglītības telpas, padarot tās līdzīgas tehnikumiem un profesionālajām vidusskolām.

Lai arī pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība un koledžas Latvijā pastāv jau 20 gadus, joprojām sabiedrības izpratne par šīs izglītības lomu un vietu augstākajā izglītībā ir nepietiekama, bet darba devēji prasīt prasa krasi palielināt koledžu absolventu skaitu, jo tie ir ļoti pieprasīti darba tirgū. Diskusijās par minētā izglītības veida tālāku attīstību mēs jūtam politiku un amatpersonu nezināšanu un neizpratni daudzos ar pirmā līmeņa

profesionālo izglītību saistītos aspektos un jautājumos. Viens no šādiem jautājumiem, kas liecina par izpratnes trūkumu, ir uzskats, ka koledžās neesot docētāju ar zinātnisko grādu, nenotiekot zinātniski pētnieciskais darbs, studenti nepiedaloties zinātniskās konferencēs un pētījumu rezultāti netiekot publiskoti zinātnisku rakstu veidā. Patiesība un statistika, kas ir viegli pieejama, ir tāda, ka Latvijā nav koledžu, kurās nebūtu docētāju ar doktora vai vismaz akadēmisko grādu, bet vairākās koledžās ir pat viena trešdaļa mācībspēku ar zinātniskajiem grādiem. Attiecībā uz zinātniski pētniecisko darbu koledžu studenti tā metodiku apgūst kopš pirmā studiju semestra un divos vai trijos studiju gados veic teorētisku un praktisku pētījumu, t.sk. darba vidē, kura rezultātā zinātniskā konsultanta vai praktiķa vadībā tiek izstrādāts un aizstāvēts kvalifikācijas darbs, kas pēc būtības, izmantotajām metodēm un rezultātiem ne ar ko neatšķiras no bakalaura darba. Citiem vārdiem, neviens students koledžu nevar pabeigt, ja studiju laikā nav veicis pētījumu, tā rezultātus atspoguļojis referātos, semināros, konferencēs un komisijas priekšā aizstāvējis savu noslēguma jeb kvalifikācijas darbu. Tas arī saprotams, jo koledžu absolventiem ir tiesības turpināt studijas attiecīgo bakalaura programmu vēlākajos studiju posmos (otrajā vai trešajā studiju gadā) universitātēs un augstskolās, t.i., bez apgūtiem pētnieciskā darba pamatiem nav iedomājama studiju turpināšana un pievienošanās studijām bakalaura programmas īstenošanas nobeiguma posmā.

Jautājums par to, vai koledžu studentu pētnieciskais darbs un pētījuma rezultāts uzskatāms par zinātnisku, ir uzdodams ikvienam studentam ne tikai koledžās, bet tādā pat mērā bakalauru un maģistru programmās. Tas ir filozofisks jautājums, ko savulaik jau uzdevis Sokrāts, prasot: “Vai viens smilšu graudiņš ir kaudze un vai divi, trīs un četri smilšu graudiņi ir kaudze?” Arī runājot par studentiem koledžās un universitātēs, pētījuma rezultāts samērā reti pienes kaut ko būtiski jaunu, nezināmu zinātnei un tas arī ne vienmēr ir pētnieciskā darba mērķis. Mērķis un uzdevums studējošajiem jebkurā studiju ciklā ir apgūt pētnieciskā darba metodiku, veikt pētījumu, izmantojot zinātniskās metodes, lai ar tām noskaidrotu problēmu, cēloņus un veicinošus apstākļus, izdarītu atbilstošus secinājumus un piedāvātu adekvātus priekšlikumus. Šim procesam jāsaturs lielākas vai mazākas novitātes elementi, kas, runājot Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidenta Ojāra Spārīša vārdiem, nozīmē, ka nav un nevar būt “mazu” vai “lielu” pētījumu un atklājumu, jo ikviens no tiem bagātina mūsu pieredzi ar kaut kādu inovatīvu garīgo vērtību.

Koledžu studentu pētnieciskā darba nozīmīguma viens no apliecinājumiem ir fakts, ka koledžas veic arī pasūtījuma pētījumus un to studenti iesaistās citu institūciju pētījumos ārpus mācību iestādes. Piemēram, Jēkabpils Agrobiznesa koledža pēc SIA "Biofarma" pasūtījuma veikusi pētījumu par šī uzņēmuma sortimenta un apkalpošanas kvalitāti. Starptautiskā Kosmetoloģijas koledža pēc Latvijas Skaistumkopšanas nozares Izglītības kvalitātes fonda pasūtījuma piedalās trijos starptautiskos pētījumos par skaistumkopšanas profesijām Eiropas Savienībā kopā ar vēl septiņām valstīm. RSU Sarkanā Krusta medicīnas koledža trīs gadu garumā kopā ar Somijas, Igaunijas un Latvijas partneriem iesaistījās Eiropas Savienības finansētā pētījumā par digitālo veselības un labklājības pakalpojumu attīstību.

Par koledžu studentu un akadēmiskā personāla pētījumu rezultātu publicēšanu liecina regulāras konferences koledžās, daļa no kurām ir starptautiskas. Vidēji katrā koledžā ik gadu notiek vismaz viena studentu (un arī akadēmiskā personāla) zinātniski pētniecisko darbu konference, kuras rezultāti parasti atspoguļojas konferences materiālu krājumos. RSU Rīgas Sarkanā Krusta medicīnas koledžā notiek ikgadēja F. Naitigelai veltīta starptautiska zinātniski pētnieciska konference, kurā piedalās ne tikai citās Latvijas koledžās un augstskolās studējošie, bet arī ārzemju studenti. Juridiskajā koledžā katru gadu aprīlī tiek organizēta Starptautiskā zinātnes nedēļa, tās ietvaros notiek vairākas konferences, semināri, ārvalstu lektoru vieslekcijas un mācību ekskursijas. Vairākas koledžas regulāri (reizi gadā vai reizi divos gados) izdod akadēmiskā personāla un studentu zinātnisko rakstu krājumus. Studenti piedalās arī citu organizāciju rīkotajās zinātniskajās konferencēs, t.sk. starptautiskajās, publicē savu pētījumu rezultātus dažādos publiski pieejamos profesionālos vai zinātniskos izdevumos.

Lai kaut nedaudz iepazīstinātu sabiedrību un neticīgos ar zinātniski pētnieciskā darba rezultātiem koledžās, kā arī lai apmainītos ar pašu koledžu zinātniski pētnieciskā darba pieredzi, Latvijas Koledžu asociācija 2020. gada 23. oktobrī rīkoja koledžu studentu zinātniski pētniecisko darbu un inovatīvo risinājumu konferenci. To bija paredzēts noturēt Latvijas Zinātņu akadēmijas augstceltnē, bet valstī noteikto epidemioloģisko ierobežojumu dēļ pasākums notika tiešsaistē ZOOM platformā. Konferenci atklāja Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents Ojārs Spārītis, kura teikto varam izlasīt šī krājuma ievadā, un Augstākās izglītības padomes priekšsēdētāja vietniece Baiba Rivža, kura kopš 2000. gada visnotaļ

ir atbalstījusi un veicinājusi koledžu kā augstākās izglītības institūciju darbību un attīstību. Šajā krājumā piedāvājam konferences dalībnieku sagatavotos zinātniskos rakstus, kas balstīti uz teorētiskajām zināšanām un pašu studentu veikto pētījumu rezultātiem. Mans jautājums lasītājam – vai šie darbi un to autori rada šaubas par to piederību augstākās izglītības sektoram un telpai? Vai tie nav pētījumi, kurus tālāk attīstot to autori nešaubīgi var kļūt par bakalauriem un maģistriem? Protams, ja vien pēc koledžas absolvēšanas viņi izvēlētos tādu ceļu. Koledžu mērķis, pirmām kārtām, ir sagatavot labus, kvalificētus, darba tirgū pieprasītus speciālistus, kuri tādi nekad nebūs, ja studiju laikā pietiekamā apjomā neapgūs teorētiskās zināšanas un pētnieciskā darba iemaņas.

Dr.habil.sc.pol., Dr. iur. Tālav Jundzis,
Latvijas Koledžu asociācijas valdes priekšsēdētājs,
Eiropas Zinātņu un mākslu akadēmijas akadēmiķis,
Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis,
Juridiskās koledžas direktors

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMIJAS PREZIDENTA UZRUNA

Godātie Latvijas Koledžu asociācijas direktori, pārstāvji, mācībspēki un koledžu studentu zinātniski pētniecisko darbu autori!

Latvijas Zinātņu akadēmijas vārdā es sveicu jūs šajā pirmajā kopīgajā zinātniski pētniecisko darbu un inovatīvo risinājumu konferencē, izsakot vislielāko atzinību par Jūsu ieguldītajām pūlēm savas nozares nianšu apguvē un panākumiem zinātniski pētnieciskajā darbā. Vēlos Jūs uzmundrināt un iedrošināt sacīdams, ka nav lielas vai mazas zinātnes. Pasaule gan pazīst vairākus dalījumus, kā klasificēt zinātņu jomas pēc to teorētiskās ietilpības un saistības ar materiālo vērtību radīšanu, iedalot tās fundamentālajās un lietīšķajās zinātnēs, taču neviens nevar apšaubīt cilvēka domas dziļumā iegūtās jaunās teorētiskās zināšanas un praktiskās darbības plašumā sasniegtās jaunās iespējas mūsu materiālās pasaules uzlabošanā. Tieši tāpēc nav un nevar būt “mazu” vai “lielu” atklājumu, jo ikviens no tiem bagātina mūsu civilizācijas pieredzi ar unikālu un inovatīvu garīgo vērtību.

Jūsu konference ir skaidrs pierādījums šīs tēzes patiesumam. Pirmajā sadaļā, kas ir veltīta medicīnas un veselības aprūpes jautājumiem, jūs iepazīstināsiet ar tādiem savu zinātnisko pētījumu rezultātiem, kas ir svarīgi mūsu fiziskajai eksistencei – gan kā indivīdiem, apzinoties fiziskās robežas mūsu sadzīvē, gan sportā, gan arī paplašinot mūsu profesionālās darbības lauku ar jaunām prasmēm cīņā par visdārgāko – cilvēka dzīvību.

Laikā, kad Latvija kā valsts pilnveido savus pārvaldes mehānismus, mācās apgūt agrāk neizmantotu tiesisko principu rezerves un cenšas izprast sabiedrības sociālo mehānismu darbību, jūs savos pētījumos sniedzat vērtīgu ieguldījumu mūsu robežsardzes “apbruņošanā” ar praksē pielietojamām zināšanām. Analītiskajā darbā gūtās atziņas palīdzēs labāk integrēt mūsu sabiedrībā cilvēkus ar invaliditāti un citām īpašajām vajadzībām. Tāpat jūsu novērojumi Latvijas uzņēmējdarbības un komunikācijas laukā sekmēs nekļūdīgu mārketinga paņēmieni ieviešanu ražotāju un klientu attiecībās. Man pašam padziļinātu interesi izraisa tie jūsu inovatīvie pētījumi, kuriem ir tieša ekonomiskā ietekme uz energoefektivitātes kāpināšanu elektriskajā transportā, graudaugu ražības nodrošināšanu,

celtniecības normatīvo dokumentu pilnveidi, kā arī kultūras mantojuma kā valsts nacionālās bagātības izpētes un aizsardzības jomu. Es vēlētos ar Rīgas Celtniecības koledžas studentes Elīzas Kauliņa pētījumu par krāsu pigmentu lietojumu manierisma stila baznīcu kokgriezumos iepazīstināt Latvijas Mākslas akadēmijas Restaurācijas un arī Mākslas zinātnes nodaļu studentus un pedagogus, jo līdz šim Latvijā šāds pētījums nav veikts. Un es ļoti sirsnīgi ieteiktu gan konferences rīkotājiem, gan tikko minētā pētījuma autorei apsvērt iespēju ar zinātniskām publikācijām bagātināt mūsu visu teorētisko un praktisko pieredzi.

Vēlu aktīvu domu apmaiņu konferences dalībnieku, mācībspēku un klausītāju starpā un tālākas sekmes ikvienam, kurš ar savu zinātniski pētniecisko darbu ir spējis pacelt savu zināšanu līmeni augstāk, tādējādi bagātinot visas mūsu sabiedrības kopējās zināšanas.

Dr.habil.art. Ojārs Spārītis,
Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidents
2020. gada 23. oktobrī

SATURS

Ziņojumi I

Medicīna un veselības aprūpe

Karina Burmistrova (LU Rīgas 1. medicīnas koledža)	
Māsas kompetence laboratorisko izmeklējumu preanalītiskajā etapā ...	14
Nadežda Cipļakova (RSU Sarkanā Krusta medicīnas koledža)	
Komandas darba principu īstenošana	
Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta brigādēs	27
Tatjana Derevjanko (LU Rīgas Medicīnas koledža)	
Apkakles zonas klasiskā masāža	
jauktās cīņas mākslas cīkstoņiem treniņu procesā	38
Anita Pužule (Starptautiskā Kosmetoloģijas koledža)	
Masāža stresa līmeņa regulēšanai svara samazināšanas periodā	48
Darja Dzene (DU Daugavpils medicīnas koledža)	
12. klašu skolēnu attieksme pret kontracepcijas pielietošanu	60

Ziņojumi II

Sociālās zinātnes, tiesības, publiskā pārvalde

Ieva Madara Čačka (Valsts robežsardzes koledža)	
Administratīvo pārkāpumu imigrācijas jomā pierādīšanas un pierādījumu noformēšanas problemātika Valsts robežsardzē	74
Ilze Biseniece (LU P. Stradiņa medicīnas koledža)	
Sociālo pakalpojumu pieejamība personām ar invaliditāti pilsētā	87
Daiga Sabule (Rīgas Menedžmenta koledža)	
Pašvaldības sociālā dienesta darbība	99
Santa Survila (SIVA Koledža)	
Dažādības vadības ieviešanas iespējas cilvēku ar invaliditāti nodarbināšanā	109

Eva Beizitere (Ekonomikas un kultūras augstskola) Jauna produkta ieviešanas stratēģija uzņēmumā SIA “OC VISION”	119
Nikola Elīza Boldireva, Elvīra Anna Gustsone (Alberta koledža) Influenceru iesaiste zīmola komunikācijā	131
Anete Pipare (LKA Latvijas Kultūras koledža) Inovātīvi risinājumi Latvijas jauno modes dizaineru konkursa “ <i>Meringue</i> ” producēšanai	138
Oskars Rozenblats (Biznesa vadības koledža) Patērētāju tiesību pieņemšanas faktoru laulību gredzenu izvēlē izpēte “Sidraba Dravas” uzņēmējdarbības attīstībai	150

Ziņojumi III

Inženierzinātnes, būvniecība, zemkopība

Kaspars Igaunis (Juridiskā koledža) Būvniecības ierosinātāja atbildības loma publisku ēku būvniecībā	166
Elīza Kauliņa (Rīgas Celtniecības koledža) Pigmentu lietojums manierisma stila sagrātajās koka iekārtās Kurzemē	178
Inesa Brice (PIKC Rīgas Tehniskā koledža) Trolejbusa “Škoda 27 TR” elektroapgāde	187
Iļona Laizāne (Malnavas koledža) Dažādu faktoru ietekme uz ziemas kviešu graudu ražu Riebiņu novada zemnieku saimniecībā “Vairogs”	201

Ziņojumi I

**MEDICĪNA UN
VESELĪBAS APRŪPE**

Karina Burmistrova

Latvijas Universitātes

Rīgas 1. medicīnas koledža,
studiju programma “Māszinības”

MĀSAS KOMPETENCE LABORATORISKO IZMEKLĒJUMU PREANALĪTISKAJĀ ETAPĀ

Atslēgvārdi: māsas kompetence, laboratoriskie izmeklējumi, preanalītiskais etaps.

Kopsavilkums

Laboratoriskā diagnostika ir viena no medicīnas nozarēm, kas attīstās īpaši strauji. Atbilstoši mūsdienu prasībām mainās ne tikai laboratorijās pielietotās tehnoloģijas, bet arī izmeklējumu metodes, līdz ar to māasai pieaug apgūstamo kompetenču apjoms, īpaši preanalītiskajā (pirmsanalītiskajā) izmeklējumu etapā, kas var ietekmēt laboratorijas analīžu rezultātus. Pētījuma mērķis – noskaidrot māsu kompetenci laboratorisko izmeklējumu preanalītiskajā etapā. Materiāli un metodes – strukturēta novērošana un informācijas ievākšana X-slimnīcas laboratorijā reģionā un Y-slimnīcas laboratorijā Rīgā, kā arī X-ārstniecības iestādēs reģionā un Y-ārstniecības iestādē Rīgā.

Apkopojot iegūtos datus, tika noskaidrots, ka māsu kompetence laboratorisko izmeklējumu preanalītiskajā etapā ir pietiekama.

Ievads

Preanalītiskajā etapā ir vairāki faktori, kas būtiski ietekmē laboratoriskos izmeklējumus: izmeklējamā materiāla paņemšana, uzglabāšana un transportēšana. Katrā laboratorijas darba posmā ir svarīga dokumentācijas aizpildīšana. Veicot ārsta ordinētā parauga paņemšanu, māsa ir atbildīga par to, cik precīzi tiks paņemts izmeklējamais materiāls. Savukārt pacien-

tam pirms analīžu veikšanas ir svarīgi būt informētam un sagatavotam, lai nerastos kļūdas tālākajos diagnostikas, ārstēšanas un veselības aprūpes posmos.

Atbilstoši savai kompetencei māsai ir svarīgi nodrošināt pacientam kvalitatīvu izmeklējumu, kā arī pasargāt sevi pašu no inficēšanās riska, ievērojot izmeklējamo materiālu paņemšanas standartus.

Laboratoriskā materiāla izmeklēšanas etapi

Laboratoriskā materiālā izmeklēšana norisinās preanalītiskajā, analītiskajā un postanālītiskajā etapā. Preanalītiskajā etapā notiek izmeklējuma izvēle, pacienta sagatavošana, paraugu paņemšana, uzglabāšana, transportēšana un sagatavošana analizēšanai. Analītiskajā etapā notiek analīžu izmeklēšana laboratorijā. Analītisko posmu regulē vairāki dokumenti, svarīgākais no tiem ir starptautiskais standarts ISO 15189–2013, kurā aprakstītas kvalitātes prasības. Kvalitātes standarti attiecas arī uz citiem izmeklēšanas etapiem, bet īpaši svarīgs tas ir analītiskajā etapā.¹ Postanalītiskajā etapā iegūtos datus ievada sistēmā, interpretē un noformē rezultātu pārskatā. Šis etaps attiecas gan uz laboratoriju, gan uz izmeklējuma pasūtītāju. Laboratorijas testu interpretāciju nosaka tas, vai rezultāts ietilpst normas robežās. Vienkāršākais veids, kā novērtēt analīžu rezultātus, ir sekot references normām. Ja atkārtotās analizēs, piemēram, nosakot cukura līmeni asinīs, tiek konstatēti ļoti dažādi rezultāti, vispirms ir jāpārbauda iespējamie nesakritības iemesli.²

Medicīnisko laboratoriju uzmanības centrā ir analītisko kļūdu samazināšana līdz minimumam. Veiktie pētījumi liecina, ka laboratorijā no visām kļūdām pirmsanalītiskās kļūdas veido 62%, pēcanālītiskās 23%, bet analītiskās tikai 15%.³ Pirmsanalītiskais etaps ietver visas procedūras pirms laboratorijas testēšanas sākuma. Šis testēšanas posms ir saistīts ar lielāko daļu laboratorisko kļūdu, jo ar tām saistītajās darbībās ir iesaistīti dažāda veida speciālisti.⁴

- 1 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 32.–37. lpp.
- 2 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.– Rīga: Medicīnas apgāds, 2010.– 32.–37. lpp.
- 3 Dasgupta A., Sepulveda J. L. Accurate Results in the Clinical Laboratory: A Guide to Error Detection and Correction.– London: Elsevier, 2013.– p. 1.
- 4 Lima-Oliveira G., Volanski W., Lippi G. Pre-analytical phase management: a review of the procedures from patient preparation to laboratory analysis.– <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/28266238>.– (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

Analīžu rezultātus ietekmējošie faktori preanalītiskajā etapā

Noteicošie faktori māsas darbībās, kas ir svarīgi precīzu laboratorisko izmeklējumu rezultātu iegūšanai: pacienta identifikācija, pareiza parauga savākšana atbilstoši protokolam, pareiza tehnikas un higiēnas ievērošana, pareizo instrumentu izmantošana, savāktā parauga marķēšana, norādot precīzu informāciju par pacientu (paraugu kļūdaina identificēšana ir galvenais pirmsanalītisko kļūdu avots), pareiza parauga uzglabāšana atbilstoši protokolam, parauga apstrāde, pareiza centrifugēšana, pareiza transportēšana uz laboratoriju, pareizi veikti analītiskie pasākumi, pareiza rezultātu paziņošana ārstam vai pacientam.⁵

No māsas neatkarīgie analīžu rezultātus ietekmējošie faktori

Daudzu analīžu normas ir atkarīgas ne tikai no laboratorijās izmantotajām pētījumu metodēm un automātisko analizatoru veidiem, bet arī no pacienta vecuma, ķermeņa funkcionālā stāvokļa (menstruālā cikla perioda utt.) un vairākiem citiem faktoriem. Izvērtējot analīzes, rezultātu analīžu lapā būtu jāmin sekojoši ietekmējošie faktori: laika faktors (laiks pēc pēdējā parauga paņemšanas, piemēram, glikozes slodzes testam; laiks pēc pēdējās ēdienreizes, pat četras stundas pēc vieglām brokastīm daudzi metabolīti atrodas izteikti izmainītā stāvoklī;⁶ laiks pēc zāļu ievadīšanas utt.); vingrinājumu ietekme (svarīgi zināt, vai pacients bija veicis vingrinājumus pirms paraugu ņemšanas, jo tas var ietekmēt, piemēram, tiroksīna (T4) līmeni asinīs; diagnostikas un terapeitisko procedūru ietekme (kontrastvielas u.c.); ķermeņa pozas ietekme (kalcija līmenis par 4% samazinās apguļoties); dzērienu un pārtikas ietekme (kofeīna un alkohola); vecums (hemoglobīna vai eritrocītu daudzuma radītāju atšķirības jaundzimušajam un pieaugušajam); dzimums (kreatinīnu ietekmē muskuļu masa, kas izteiktāka vīriešiem); rase, kā arī citas ģenētiskās iezīmes.⁷

Māsai preanalītiskajā etapā ir pienākums iepazīties ar ārsta ordināciju un izmeklējuma nosūtījuma nosacījumiem, sagatavot un pārbaudīt nepieciešamo aprīkojumu, veikt pacienta identificēšanu: vārds, uzvārds, personas kods, dzimums, dzīvesvietas adrese, uzrādot pasi vai ID karti, izskaid-

5 Dasgupta A., Wahed A. Clinical Chemistry, Immunology and Laboratory Quality Control: A Comprehensive Review for Board Preparation, Certification and Clinical Practice.– London: Elsevier, 2014.– p. 1.

6 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 35.–37. lpp.

7 Guder W. G., Narayanan S. Pre-Examination Procedures in Laboratory Diagnostics.– <https://www.degruyter.com/view/title/304310>.– (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

rot pacientam procedūras norisi, veikt pacienta novērtēšanu, ievērot roku higiēnas un individuālo aizsardzības līdzekļu lietošanas nosacījumus.

Bioloģiskā parauga savākšana

Laboratoriskajai izmeklēšanai tiek vākti visi ķermeņa bioloģiskie šķidrumi: asins paraugi, urīns, fēces, krēpas, sperma u.c. Šie bioloģiskie paraugi tiek savākti, izmantojot gan invazīvas procedūras, piemēram, vēnas punkciju, gan izmantojot eksprestestus, piemēram, uztriepes no žāvas vai tests uz slēptajām asinīm fēcēs.^{8;9}

Asins analīžu parauga ņemšana

Pareiza analīžu parauga ņemšana no vēnas uzskatāma par vienu no precīzākajām asins paraugu iegūšanas metodēm; procedūras tehnika ir viens no būtiskākajiem izmeklējuma kvalitātes indikatoriem, kam ir būtiska ietekme uz analizēšanas un rezultātu turpmāko izvērtēšanas procesu.¹⁰

Laboratorijas māsai jāorientējas stobriņu vāciņu krāsās un jāzina pareiza stobriņu izmantošanas secība, jāseko izmantojamo stobriņu vai barotņu specifikācijai un derīguma termiņam. Laboratorisko izmeklējumu savākšanas kārtība nosaka, kā pareizi paņemt asins analīžu paraugus: pirmo ņem stobriņu asins uzsējumiem; pēc tam stobriņu ar nātrija citrātu; tālāk ņem stobriņu seruma iegūšanai ar koagulantu vai sadalītājgelu; heparīnu saturošu stobriņu; EDTA stobriņu; kā pēdējo ņem stobriņu ar glikolīzes inhibitoriem.¹¹ Veicot parauga ņemšanu, jāievēro stobriņā norādītā nepieciešamā parauga daudzuma atzīme (nav pieļaujams pārāk daudz vai pārāk maz), jo tādējādi var sajaukt paredzēto attiecību ar antikoagulantu un uzrādīt nepatiesus rezultātus. Kategoriski aizliegts ņemt asins paraugus no vēnas, kurā tiek ievadīti medikamenti. Paraugs jātransportē uz laboratoriju pēc iespējas ātrāk, nepārsniedzot vienu stundu, līdz tam to uzglabājot +2°C līdz +8°C.^{12;13}

Pilnai asins ainai pacients jāinformē, ka vislabāk paraugu ņemt tukšā dūšā vai 12 stundas pēc pēdējās ēdienreizes, ir atļauts iedzert nelielu ūdeni.

- 8 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 37.–38. lpp.
- 9 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.– Rīga.: Medicīnas apgāds, 2010.– 17.–20. lpp.
- 10 Bērs U. Kā pareizi nodot analīzes// Ārsts.lv.– Nr.12 (2016), 40.–41. lpp.
- 11 Klīnisko analīžu rokasgrāmata /Egils Gulbis u.c.– Rīga: E. Gulbja laboratorija, 2018.– 30.–44. lpp.
- 12 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 35. lpp.
- 13 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.– Rīga: Medicīnas apgāds, 2010.– 15.–16. lpp.

Māsas darbības, veicot venozā asiņu parauga paņemšanu pilnai asins ainai, ir sekojošas: sagatavot aprīkojumu un veikt pacienta izglītošanu pirms izmeklējuma: pirms asins analīžu parauga ņemšanas pacientam jālūdz ieņemt ērta sēdus poza vai, ja nepieciešams, guļus stāvoklis, un roka jānovieto tā, lai būtu viegla venoza piekļuve; māasai jānomazgā, jānodezinficē rokas, jāuzvelk vienreizlietojamie cimdi; žņaugš jāuzliek 10 cm virs plānotās punkcijas vietas; māsa dezinficē pacienta ādu vēnas punkcijas vietā; ņem monovetes stobriņu sarkanā krāsā, atvelk virzuļa kātu, līdz notiek fiksācija, un pievieno to adatai; pēc vēnas punkcijas pagriež stobriņu pulksteņa rādītāja virzienā; atlaiž žņaugu, kad sāk plūst asinis; kad paraugs savākts, stobriņu pagriež pretēji pulksteņa kustības virzienam un atvieno no adatas (stobriņu vienmērīgi jākustina); izņem adatu no punkcijas vietas un uzliek tamponu ar dezinficējošu līdzekli; tamponu nepieciešams turēt 3–5 min, tad jāuzliek pārsējs; pacientu var informēt, ka dūriena vietā var palikt neliels asins izplūdums, tādēļ pārsēju uz rokas turēt noteikto laiku; marķē stobriņu.^{14;15}

Aknu darbības marķieris ALAT pazīstams arī ar nosaukumu glutamāta piruvāta transamināze (GPT) vai seruma SGPT.¹⁶ Tā noteikšanai speciāla pacienta sagatavošana nav nepieciešama, bet no māsas puses svarīgi paņemt pareizo monovetes stobriņu baltā krāsā bez piedevas. Līdz nogādāšanai laboratorijā to var uzglabāt istabas temperatūrā 72 stundas.¹⁷

Glikozes slodzes testam pacientu pirms došanās uz laboratoriju jāinformē par izmeklējuma gaitu: trīs dienas pirms testa jāievēro parastais ēšanas režīms, bet jāpārtrauc lietot medikamentus, kas var ietekmēt glikozes līmeni asinīs, pirms tam konsultējoties ar savu ārstu; no rīta pacientam ir jābūt tukšā dūšā; jāsaģatavojas, ka izmeklējums aizņems 2 stundas, grūtniecēm – 3 stundas, jo asins paraugi tiek ņemti tukšā dūšā, stundu un trīs stundas pēc glikozes šķīduma izdzeršanas; izmeklējuma laikā jāatturas no ēšanas un smēķēšanas, ieteicams atrasties medicīnas iestādes telpās. Pacients jāinformē, ka testa laikā var būt neliels slikta dūša vai galvas reibonis; pirmo asins paraugu paņems no vēnas tukšā dūšā; pēc asins parauga nodošanas 5 minūšu laikā ir jāizdzer glāze glikozes šķīduma; pēc stundas atkārtoti

14 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.— Nr. 8 (2019), 34.–35. lpp.

15 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.— Rīga: Medicīnas apgāds, 2010.— 17.–21. lpp.

16 Klīniskā medicīna. 3. grāmata/ A. Lejnieka red.— Rīga: Medicīnas apgāds, 2012.— 431. lpp.

17 Testēšanas materiāla ņemšana un rīcība ar tiem.— https://www.egl.lv/wp-content/uploads/2017/01/8911NO-02-Teste%CC%84s%CC%8Canas_materia%CC%84la_n%CC%A7ems%CC%8Canu_un_ri%CC%84ci%CC%84ba_ar_tiem.pdf.— (Resursus apskatīts 30.09.2020.).

jānodod asins paraugs no vēnas un vēl pēc stundas pēdējais asins analīžu paraugs; pēc izmeklējuma var atgriezties ierastajā ritmā un paēst. Māsai pareizi jāsaģatavo glikozes šķīdums (pieaugušajiem 75 g glikozes izšķīdina 250 – 300 ml ūdens, bet bērniem šķīdina 1,75g glikozes uz 1 kg svara, bet kopā ne vairāk kā 75g). Asins paraugu paņemšanai jāizmanto pelēkais vakutainera vai dzeltenais monovetes stobriņš. Savāktie paraugi jāmarķē, atzīmējot, kurš stobriņš pēc kārtas tas ir, uzglabā istabas temperatūrā +17°C līdz +25°C, jātransportē uz laboratoriju 2 stundu laikā.^{18;19}

Urīna analīžu parauga ņemšana

Klīniskajai urīna analīzei pacientu ir svarīgi informēt par pareizu parauga savākšanu: vislabāk ir ņemt urīna paraugu no pirmās rīta porcijas, jo tajā ir vislielākā dažādu elementu koncentrācija (ja nepieciešams, var izmantot jebkuru urīna porciju); pacientam pirms urinēšanas jānomazgā rokas un dzimumorgāni ar siltu ūdeni; urīna savākšanai vajadzīgs vienreizlietojams trauciņš, kuru var iegādāties aptiekā vai saņemt pie ārsta un laboratorijā; trauciņu atver, nepieskaroties tā iekšpusei; sāk urinēt podā un tad ar vidējo strūklu urīna savākšanas trauciņā, trauciņš jāpiepilda vismaz 10–20 ml, urīna paraugā nedrīkst būt piejaukumu (fēces vai papīrs); kārtīgi aizskrūvē trauciņu; urīns pēc iespējas ātrāk jānogādā laboratorijā. Ja 2 stundu laikā tas nav iespējams, to var uzglabāt ledusskapī, pēc astoņām stundām tas būs nederīgs. Par parauga ņemšanas un glabāšanas laiku informē laboratorijas darbiniekus; nogādājot to laboratorijā, māsai savāktā urīna trauciņš jāmarķē.

Mikrobioloģiskā izmeklējuma urīna paraugu var savākt arī veicot intermitējošu pacienta katetrizāciju; urīns jāsavāc sterilā traukā.

Diennakts urīna savākšanai pacientam no kopējā savāktā urīna daudzuma viena porcija jāielej analīžu trauciņā, jāpieraksta testa beigu laiks un kopējais urīna daudzums. Ja nepieciešams, pirms urīna savākšanas traukā jāielej konservants – 30 ml sālsskābes (HCl), ko var saņemt laboratorijā. Paraugi jānogādā laboratorijā pēc iespējas ātrāk, divu stundu laikā.^{20;21}

18 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 34.–35. lpp.

19 Dasgupta A., Wahed A. Clinical Chemistry, Immunology and Laboratory Quality Control: A Comprehensive Review for Board Preparation, Certification and Clinical Practice.– London: Elsevier, 2014.– p. 43.

20 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 34. lpp.

21 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.– Rīga: Medicīnas apgāds, 2010.– 17.–18. lpp.

Fēču analīžu parauga ņemšana

Pacientam jāpaskaidro, ka defekācija jāveic tīrā, sausā padubē un paraugs jāsavāc tīrā analīžu trauciņā no trim dažādām parauga vietām, īpaši, ja ir redzamas asinis, gļotas vai strutas. Fēcēs nedrīkst būt tualetes papīrs, tas nedrīkst sajaukties ar urīnu, jo urīns veicina baktēriju augšanu. Tādi paši nosacījumi jāievēro, paraugu savācot slimnīcas apstākļos. Paraugu pēc iespējas ātrāk nogādā laboratorijā, līdz tam uzglabājot ledusskapī. Ja nepieciešamas fēces uz slēptajām asinīm, pacientam pirms izmeklējuma iesaka trīs dienas atturēties no gaļas un zivju ēdieniem, nelietot dzelzs preparātus, neveikt zobārstniecības procedūras, jo tas var radīt viltus pozitīvus rezultātus. Fēču uzņēmumam tās ņem uz sterila tampona un ievieto transporta barotnē.

Krēpu analīžu parauga paņemšana

Ja pacients paraugu savāc mājas apstākļos, tad jāinformē par pareizu parauga savākšanu: klīniskai izmeklēšanai – savāc pirmo rīta porciju, esot tukšā dūšā, tīrā un sausā, noslēdzamā traukā; tuberkulozei – vāc diennakts krēpas, kuras uzglabā ledusskapī; mikrobioloģiskai un citoloģiskai izmeklēšanai – savāc pirmo rīta porciju sausā, sterilā trauciņā. Paraugs jānogādā laboratorijā vienas, divu stundu laikā.

Laboratorijas apstākļos palūdz pacientam ērti apsēsties, izskalot muti ar ūdeni un paklepot, krēpas izspļaujot traukā; māsai procedūras laikā jālieto maska.^{22,23}

Uztriepes paņemšana no žāvas

Nemot analīžu paraugu no žāvas, izmanto AMIES sterilo transporta barotni; jāievēro barotnes lietošanas derīguma termiņš. Māsai, veicot procedūru, obligāti papildus cimdiem jālieto arī maska. Pirms izmeklējuma jānoskaidro, kad pacients pēdējo reizi ēdis, jo uztriepe jāņem pirms ēšanas vai trīs stundas pēc ēšanas. Māsas darbības, veicot procedūru, ir sekojošas: no iepakojuma izņem sterilo tamponu, nepieskaroties tā galam, ar otru roku paņem špāteli un palūdz pacientam atvērt muti un teikt: “Āā”, lai atbrīvotos rīkles mugurējā siena; ar špāteli jāpiespiež pacienta mēle un ar otru roku, nepieskaroties citām mutes dobuma daļām, paņem sterilo tamponu un rotējošām kustībām savāc paraugu no rīkles mugurējās sienīņas. Tamponu uzreiz ievada transporta barotnē. Māsa stobriņu marķē un līdz nogādāšanai laboratorijā uzglabā paraugu +2°C līdz + 8°C temperatūrā, uzglabāšanas laiks līdz 72 stundām.

22 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 34.–35. lpp.

23 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.– Rīga: Medicīnas apgāds, 2010.– 17. lpp.

Parauga marķēšana – katram paraugam ir savs identifikācijas numurs svītrkoda veidā, kas atbilst noteiktam pacientam. Visiem biomateriāla paraugiem, nosūtot uz laboratoriju, jābūt līdzī norīkojuma veidlapai, kurā norādīta informācija par pacientu, nosūtītāja identifikācija, nozīmētie izmeklējumi, biomateriāla paņemšanas laiks un datums. Labāk paraugu marķēt, pacientam esot blakus, lai novērstu iespējamās kļūdas.^{24;25}

Dokumentācijas aizpildīšana

Laboratorisko izmeklējumu pieprasījumā jābūt aizpildītai informācijai par pacientu: personas identifikācija (vārds, uzvārds, personas kods, dzimums, adrese); kartes vai slimības vēstures numurs; analīžu rēķina apmaksātājs; diagnozes kods vai ziņas par pacienta klīnisko stāvokli; ārsta vai citas personas, kura ir likumīgi pilnvarota pieprasīt izmeklējumus vai lietot medicīnisko informāciju, vārds, uzvārds, iestādes zīmogs, paraksts, nozīmējuma izrakstīšanas datums; parauga ņēmēja paraksts; parauga saņēmšanas datums un laiks.

Pareiza parauga uzglabāšana un transportēšana

Katram paraugam ir savi uzglabāšanas un transportēšanas nosacījumi. Tomēr visiem paraugiem ir svarīgi, lai to trauki būtu cieši aizskrūvēti, lai izmeklējamais materiāls neatrastos trauka ārpusē un, kad tas tiktu transportēts speciālos šim nolūkam paredzētos konteineros, lai izvairītos no kontaminācijas riska un paraugi būtu pasargāti no ķīmiskas, fizikālas un mehāniskas iedarbības.^{26;27;28}

Līdz transportēšanai paraugus vislabāk glabāt ledusskapī vai istabas temperatūrā. Laboratorisko analīžu pieprasījumus ievieto atsevišķi no izmeklējamā materiāla.^{29;30}

- 24 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 35. lpp.
- 25 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.– Rīga: Medicīnas apgāds, 2010.– 25.–27. lpp.
- 26 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 35. lpp.
- 27 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.– Rīga: Medicīnas apgāds, 2010.– 35. lpp.
- 28 Dasgupta A., Wahed A. Clinical Chemistry, Immunology and Laboratory Quality Control: A Comprehensive Review for Board Preparation, Certification and Clinical Practice.– London: Elsevier, 2014.– p. 457.
- 29 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 35. lpp.
- 30 Dasgupta A., Wahed A. Clinical Chemistry, Immunology and Laboratory Quality Control: A Comprehensive Review for Board Preparation, Certification and Clinical Practice.– London: Elsevier, 2014.– pp. 43–44.

Kļūdas preanalītiskajā etapā

Pastāv trīs kļūdu veidi: kļūdas pieņemot lēmumus – pirmkārt, cik precīza ir informācija par pacientu, otrkārt, profesionāliem jābūt nepieciešamajām zināšanām un prasmēm pareizi novērtēt informāciju un pieņemt pareizos lēmumus. Uz prasmēm balstītas kļūdas rodas, kad cilvēks kļūdās, veicot labi zināmus uzdevumus. Automātiskās darbības ir īpaši nedrošas, jo pakļautas vērības vai atmiņas neveiksmju riskam, īpaši, ja kāds tiek iztraucēts procesa laikā. Šīs kļūdas notiek arī tad, kad procedūru izpilde nav standartizēta, piemēram, uztveres kļūdas; tādas notiek, kad viena no piecām cilvēka maņām pavājinās vai ir nepilnīga un cilvēks tikai daļēji uztver informāciju. Piemēram, nepareizi izlasa ārsta ordinācijas.³¹

Pārkāpumi

Pārkāpumi ir rezultāts apzinātai novirzei no akceptētās prakses. Ir rutīnas un izņēmuma pārkāpumi. Rutīnas pārkāpumi pēc savas būtības ir ierasti un bieži vien tiek pieļauti kā normāla rīcība. Veselības aprūpē rutīnas pārkāpumi bieži izpaužas ar to, ka atsevišķas darbības netiek veiktas, kaut arī tās ir noteiktas iekšējās vadlīnijās un regulējumos. Biežākā kļūda ir pareiza roku higiēnas principu neievērošana, vienreizlietojamo cimdu nepareiza lietošana. Izņēmuma pārkāpumi atšķirībā no rutīnas pārkāpumiem nozīmē rīcību vai izturēšanos, kas neatbilst akceptētajām normām un regulējumiem, kas netiek pieļauta no vadītāju un kolēģu puses, kā arī nav raksturīga cilvēka ierastajām darbībām.³²

Mūsdienās mainās darba vide – darbs kļūst arvien intensīvāks, tam nepieciešama liela uzmanība, cilvēka garīgo un fizisko spēju maksimāla izmantošana. Problēmas rada nebijuši materiāli, darba vides riska faktori, pārāk intensīvs darbs, informācijas pārpilnība, stress un darbaspēka novecošanās.³³

Kļūdu novēršana preanalītiskajā etapā

Jebkuras izmaiņas darba sistēmā var ietekmēt iznākumu gan pozitīvā, gan negatīvā virzienā. Sākumā būtu jānovērtē, vai darba organizācija atbilst normatīvo dokumentu prasībām, kas ietver nodrošinātus resursus un darba kārtību, lai sniegtu laboratorijas pakalpojumus nepieciešamā un atbilstošā

31 Pacientu drošības un veselības aprūpes kvalitātes nodrošināšana.–https://spkc.gov.lv/upload/Pacientu_drosiba/Publikācijas/pacientu_drobas_un_veselbas_aprpes_kvalittes_nodroinana_mcub_materils_2017.pdf.– (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

32 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.– Nr. 8 (2019), 32.–33. lpp.

33 Eglīte M. Darba medicīna/ 2. izd.– Rīga: RSU, 2012.– 2. lpp.

kvalitātē; laboratorijas vadības personālam ir atbilstoša kompetence organizatoriskajās, administratīvajās, izglītības, konsultatīvajās un tehniskajās darbībās un kvalitātes sistēmas vadībā sniedzamo pakalpojumu jomā; laboratorija atrodas telpās, kas neietekmē paraugu kvalitāti, neapdraud personāla un pacientu drošību; dažādas darba zonas ir savstarpēji atdalītas, lai novērstu kontaminācijas risku; laboratorijā dokumentē un uzrauga telpu un darba zonu pieejamību un izmantošanu, lai pasargātu laboratorijas tehniskās iekārtas, dokumentāciju un izmeklējamos paraugus no neatļautas piekļuves tiem; laboratorijā atbilstoši sniegtajiem pakalpojumiem dokumentē nepieciešamo informāciju par izmeklējamu paraugu savākšanu un rīcību ar tiem; lieto tādas izmeklēšanas metodes, kas apmierina pacientu vajadzības un ir piemērotas veicamajiem izmeklējumiem; regulāri tiek veikta iekšējā un ārējā kvalitātes kontrole.³⁴

Korejā tika veikts pētījums par pirmsanalītisko kļūdu veidiem un biežumu slimnīcas laboratorijā.³⁵ Pirmsanalītiskās kļūdas tika iedalītas sekojošās kategorijās: neprecīzi paraugi, kļūdas, kas saistītas ar testa sagatavošanu, kļūdaina identificēšana u.c. Kvalitātes uzlabošanai tika veiktas vairākas darbības, lai samazinātu šo kļūdu īpatsvaru, pēc pētījuma beigot analīzi, kas parādīja, ka kļūdu īpatsvars samazinājās no 0,42% pirms, līdz 0,32% pēc kvalitātes uzlabošanas pasākumiem.

Māsas kompetence preanalītiskajā etapā

Māsas uzdevums ir nodrošināt kvalitatīvus medicīnas pakalpojumus atbilstoši savai kompetencei. Kvalitāte tiek definēta kā visas īpašības, kas atbilst klientu un veselības aprūpes sistēmas prasībām. Izcilībai tiek izmantotas daudzas pieejas, kas saistītas ar visiem laboratorijas darbību aspektiem, kuri ietekmē rezultātu kvalitāti.³⁶ Starptautiskajos standartos par personāla kompetenču uzturēšanu (*Joint Commission International Accreditation Standards for Hospitals*) noteikts, ka medicīnas iestādei jānodrošina, ka visiem iestādes darbiniekiem ir atbilstoša izglītība, sertifikācija un licences, vai arī – lai jaunie darbinieki strādātu sertificētu speciālistu uzraudzībā. Ārstniecības iestādes vadītājs, valde un struktūrvienības vadītājs ir atbildīgi par darbinieku kompetences uzturēšanu, apmācībām un izaugsmi.

34 Balode A. Analītiskā procesa kvalitātes nodrošināšana laboratoriskiem izmeklējumiem.– Rīga: Medicīnas apgāds, 2010.– 15. lpp.

35 Lee N. Reduction of pre-analytical errors in the clinical laboratory at the University Hospital of Korea through quality improvement activities// Clinical Biochemistry.– Vol. 70 (2019), pp. 24–29.

36 Dasgupta A., Wahed A. Clinical Chemistry, Immunology and Laboratory Quality Control: A Comprehensive Review for Board Preparation, Certification and Clinical Practice.– London: Elsevier, 2014.– p. 50.

Pastāvīgi jāveic darbinieku novērtēšana, lai vadītājam būtu vieglāk sekot darbinieku kompetencei. Regulāra darbinieku novērtēšana palīdzēs atklāt darbinieka vājās vietas un vajadzību pēc papildu apmācības.³⁷

Pētījumā, kas tika veikts Mayo slimnīcā Lahorā deviņdesmit trīs reģistrētas medmāsas tika iekļautas pētījumā ar mērķi novērtēt māsu izpratni par preanalītiskajām kļūdām, ņemot vērā viņu kvalifikāciju un pieredzi. Dati tika vākti, izmantojot anketas. Rezultātā no 93 medmāsām 70% bija sertificētas, 59% bija ar 5 gadu darba pieredzi, 83% nesen absolvējušas koledžu. Pareizo atbilžu kopskaits bija lielāks sertificētajām māsām, salīdzinot ar nesen absolvējušām medmāsām. Vairākums māsu nebija pietiekami informētas par ideālu paraugu ņemšanu praksē.³⁸

Apkopojot teorētiskās nostādnes, secināms, ka visi laboratoriskie etapi ir savstarpēji saistīti un, ja kādā no tiem rodas kļūda, tas ietekmēs gala rezultātu. Laboratoriskajiem izmeklējumiem ir nozīmīga loma pacienta tālākajā ārstēšanā un diagnozes uzstādīšanā. Radīto kļūdu izpratne un novērtējums var palīdzēt uzlabot darbu visos laboratorijas etapos. Preanalītiskajā etapā īpaši svarīgas ir māsas zināšanas, pieredze un darbības atbilstoši procedūru standartiem.

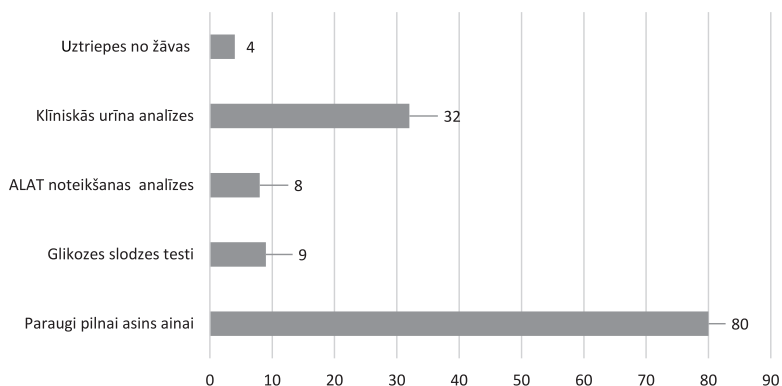
Praktiskais pētījums par māsas kompetenci laboratorisko izmeklējumu preanalītiskajā etapā

Pētījums tika veikts laikposmā no 2020. gada 2. aprīļa līdz 15. aprīlim strukturētas novērošanas veidā laboratorijās un slimnīcās. Pētījuma laikā tika novērotas 30 māsas, kuras veica laboratoriskos izmeklējumus. Pavisam ir savākti 80 paraugi pilnai asins ainai, 9 glikozes slodzes testi, 8 ALAT noteikšanas analīzes, 32 klīniskās urīna analīzes, 4 uztriepes no žāvas (sk. 1. att.).

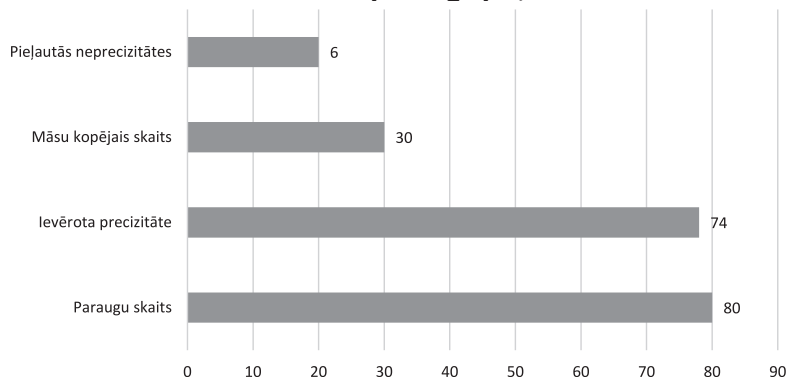
Novērojums bija strukturēts, tajā tika akcentēts, kā māsas izglīto un sagatavo pacientus pirms izmeklējuma, kā tiek ievēroti procedūru standarti, kā paraugs tiek marķēts, uzglabāts un transportēts. Pētījums ļāva novērtēt māsu darbības praksē, izdarot secinājumus par māsu kompetenci laboratorisko izmeklējumu preanalītiskajā etapā.

37 Petkeviča J. Laboratorisko izmeklējumu neprecizitātes: iespējamie iemesli// Doctus.— Nr. 8 (2019), 35.–36. lpp.

38 Waheed A. Preanalytical phase awareness amongst doctors of tertiary care hospital of Lahore// Annals of King Edward Medical University.— Vol. 25 (2019), pp. 58–64. —https://www.researchgate.net/publication/334045943_preanalytical_phase_awareness_amongst_doctors_of_tertiary_care_hospital_of_Lahore.— (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

1. attēls**Māsu paņemto analīžu paraugi**

Pētījumā iegūtie dati parāda, ka pacienta izglītošanā un sagatavošanā pirms izmeklējumu veikšanas tika pieļautas minimālas kļūdas, kuras neietekmētu analīžu rezultātus, bet, iespējams, radītu pacientam neērtības, piemēram, viņš netika brīdināts par nepatīkamām sajūtām pirms un pēc procedūras (sk. 2. att.).

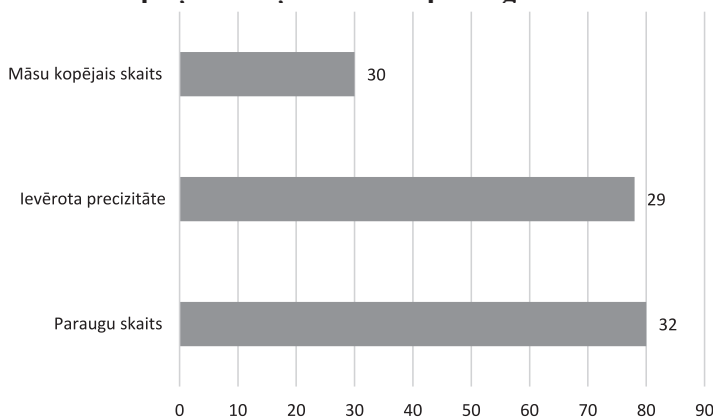
2. attēls**Māsu kompetence, izglītojot pacientu pilnas asins ainas laboratoriskā parauga panemšanai**

Procedūru standarti lielākajā daļā izmeklējumu tika ievēroti pilnīgi precīzi. Netika pieļautas kļūdas, kas ietekmētu analīžu rezultātus, tomēr māsas, savācot klīniskās urīna analīzes un uztriepes no žāvas, neievēroja individuālo aizsardzības līdzekļu precīzu lietošanu, tādā veidā apdraudot savu veselību un palielinot inficēšanās risku.

Pozitīvi vērtējams tas, ka paraugu marķēšana un to uzglabāšana tika veikta pilnīgi precīzi, veicot visus laboratoriskos izmeklējumus, tātad māsas ir kompetentas, veicot šos pienākumus. Paraugu transportēšana lielākajā daļā izmeklējumu tika veikta precīzi, tikai klīnisko urīna paraugu savākšanā 3 no 30 māsām nepārliecinājās par to, cik precīzi pacients urīnu savācis un vai veicis tā transportēšanu divu stundu laikā. Šī kļūda, iespējams, varētu izmainīt arī analīžu rezultātus (sk. 3. att.).

3. attēls

Māsu pielautās kļūdas urīna paraugu savākšanā

Māsu darbības neapdraudēja pacientu veselību, tomēr par savu drošību ikdienas darbā reizēm tika piemirsts, te māsu kompetence ir nepietiekama un ir jāatjauno zināšanas par individuālo aizsardzības līdzekļu precīzu lietošanu.

Secinājumi un priekšlikumi

Visi laboratoriskie etapi ir savstarpēji saistīti un, ja kādā no tiem rodas kļūda, tas var nopietni ietekmēt gala rezultātu. Laboratoriskajiem izmeklējumiem ir nozīmīga loma pacienta tālākajā ārstēšanā un diagnozes uzstādīšanā.

Tāpat kā citās medicīnas jomās, kļūdas laboratorijā ir neizbēgamas. Radīto kļūdu pareiza izpratne un novērtējums var palīdzēt uzlabot māsas darbu visos laboratorijas etapos. Preanalītiskajā etapā jo īpaši ir svarīgas māsas zināšanas, prasmes, pieredze un darbības atbilstoši procedūru standartiem. Lielākā kļūda preanalītiskajā etapā var rasties tieši pacienta identificēšanā, kas var ietekmēt tālāko ārstēšanas procesu.

Lai iegūtu kvalitatīvus laboratoriskos rezultātus, māsām regulāri jāpapildina zināšanas, jāapmeklē tālākizglītības mācību pasākumi, jāseko jaunākajiem izmeklējamā paraugu paņemšanas standartiem.

Nadežda Ciplakova
Rīgas Stradiņa universitātes
Sarkanā Krusta medicīnas koledža,
studiju programma “Ārstniecība”

KOMANDAS DARBA PRINCIPU ĪSTENOŠANA NEATLIEKAMĀS MEDICĪNISKĀS PALĪDZĪBAS DIENESTA BRIGĀDĒS

Atslēgvārdi: komandas darbs, medicīniskā palīdzība, monitorings.

Kopsavilkums

Komandas darbs ir komunikatīvo un sociālo prasmju komplekss, spēja veidot komunikāciju ar kolēģiem tā, lai ar kopējiem spēkiem efektīvi un kvalitatīvi veiktu nepieciešamus uzdevumus. Neatliekamās medicīniskās palīdzības sniegšana pamatojas uz teorētiskām zināšanām, praktiskām iemaņām un saskaņotu komandas darbu. Kad starp komandas dalībniekiem nav ciešas komunikācijas, tas var palielināt sasprindzinājuma sajūtu un būtiski ietekmēt darba kvalitāti neatliekamās medicīniskās palīdzības jomā. Ir svarīgi, lai neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta (turpmāk tekstā – NMP dienests) brigāžu darbinieki zina, kā uzturēt labu atmosfēru savā komandā un radīt savus ieguldījumus kopējā darbā. Tas palīdzēs arī efektīvi pārvarēt nesaprašanās un problēmas, kas rodas komandā.

Pētījumā tika izmantoti Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta brigāžu darbinieku aptaujas dati. Kopā tajā piedalījās 184 NMP dienesta brigāžu darbinieki. Datu apstrāde veikta, izmantojot Google diska veidlapas rīku. Rezultātu analīzē tika saņemta atbilde uz pētījuma jautājumu par to, kā tiek īstenoti komandas darba principi NMP dienesta brigādes darbinieku vidū. Būtiska loma veiksmīga komandas darba nodrošināšanā ir komunikācijai (96,7%), cieņai (70,7%), orientācijai uz kopējiem panākumiem (65,8%) un pozitīvu noskaņojumu (60,3%). Galvenās problēmas, kas apgrūtina darbu,

pēc darbinieku domām, ir “kolēģis, kurš nav ieinteresēts darbā” (70,1%), “negatīvi noskaņots kolēģis” (57,6%) un “nepieredzējis kolēģis” (56%). Lai uzlabotu kolēģu mijiedarbību brigādēs, NMP dienesta darbinieki uzskata, ka ir nepieciešams izveidot brigādes ar pastāvīgiem darbiniekiem, nepieļaut izdegšanas sindroma rašanos un attīstību.

Ievads

“Ļoti daudzās jomās komandas darbs ir veids kā sasniegt panākumus” – saka filozofijas doktore, Ročestera Universitātes medicīnas centra psiholoģe Suzanna Makdaniela. Pēc viņas vārdiem, pasaule ir tik sarežģīta, ka nevienam cilvēkam nav pietiekoši daudz prasmju un zināšanu, lai veiktu visu, ko mēs gribam sasniegt. Vienīgā izeja – sadarboties un strādāt komandā. Komandas darba svarīgums ir atzīts visā pasaulē. Mūsdienās komanda ir ne tikai cilvēku grupa, kas pilda kopēju darbu, komanda ir katras organizācijas pamats, un tā vērsta uz kopēja mērķa sasniegšanu. Ārkārtas situāciju risināšana nav iedomājama bez glābēju komandām. Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienestā komandas darbam ir nopietna nozīme efektīvai un drošai medicīniskās palīdzības sniegšanai. Tomēr ātri uzbūvēt saskaņotu, stipru komandu nav tik viegli. NMP dienesta brigādes darbiniekiem nepieciešams strādāt precīzi un ātri, nodrošināt drošību izsaukuma vietā, transportēt pacientus, sniegt neatliekamo medicīnisko palīdzību cietušajiem dzīvībai vai veselībai bīstamā, kritiskā stāvoklī pirmsslimnīcas etapā. Komandas darba pamatkomponentes veselības aprūpes jomā ietver savstarpēju uzticību, kopējus mentālus modeļus un labu komunikāciju – tas viss ir nepieciešams, lai sasniegtu augstu palīdzības sniegšanas kvalitāti. Kad starp komandas dalībniekiem nav ciešas komunikācijas, tas var palielināt sasprindzinājuma sajūtu un būtiski ietekmēt darba kvalitāti neatliekamās medicīniskās palīdzības jomā. Stress, nogurums un bieža darbinieku mainība – tās ir kopējas NMP dienesta darba īpašības, kas var apdraudēt komandas darbu starp brigāžu kolēģiem, tāpēc katram ir nepieciešams saprast to būtību.¹

Ņemot vērā iepriekš minēto, autore izvirzīja pētījuma mērķi – noskaidrot komandas darba principu īstenošanu Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienestā. Pilnvērtīgai mērķa sasniegšanai tika izvirzīti sekojoši uzdevumi:

- apkopot, analizēt pieejamo literatūru par komandas būtību, veidošanu un organizāciju veselības aprūpes nozarē;

1 Dierdorff, E., Bell, S. T., Belohlav, J. The power of “we”: Effects of psychological collectivism on team performance over time// Journal of Applied Psychology.– N 96 (2011), pp. 247–262.

- izveidot pētījuma instrumentu – anketu;
- veikt pētījumu;
- apkopot un analizēt pētījuma rezultātus;
- izstrādāt secinājumus un ieteikumus.

Respondentiem tika uzdots jautājums par to, kā tiek īstenoti komandas darba principi NMP dienesta brigādes darbinieku vidū. Pētījumā ir izmantota kvantitatīvā metode. Pētījuma instruments – anketa. Kopumā pētījumā piedalījās 184 respondenti – NMP dienesta brigāžu darbinieki.

Komandas darba jēdziens un tā pamati

Pirmo reizi termins *komanda* tika izmantots kā laika vadības (*Time Management*) sastāvdaļa sporta spēļu komandas kontekstā. Mūsdienās komandas jēdziens ir aktuāls ļoti daudzās jomās, kur šodien cilvēkam nereti ir nepieciešams strādāt komandā. Saskaņā ar jēdziena definīciju, komanda ir neliela cilvēku grupa, kurā ir ievirze uz mērķi un intensīva mijiedarbība starp grupas dalībniekiem.² Iespēja strādāt komandā dod katram tās dalībniekam lielu personīgo atbalstu un izaugsmes perspektīvas. Komanda nav cilvēku grupa, kuru var tikai izriķot – komanda ir cilvēku grupa, kur visi tās dalībnieki ir ieinteresēti kopējā rezultāta sasniegšanā. Tajā netiek nomākta katra atsevišķa dalībnieka individualitāte, tieši otrādi – katrs ieņem savu vietu, kas atbilst viņa spējām, katrs apzinās, ka ir nozīmīgs un neaizstājams – un tas ir galvenais apmierinātības nosacījums ar savu profesionālo darbību.

Nemot par pamatu Dž. Katcenbaha un D. Smita pētījumos secināto,³ komanda ir:

- grupa ar nelielu cilvēku skaitu (5–20 dalībnieki, visefektīvāk komanda strādā, ja tā sastāv no 4–8 dalībniekiem);
- katram komandas dalībniekam ir savstarpēji papildinošas prasmes, ko izmanto citi komandas dalībnieki;
- komandas dalībniekiem ir viens kopējs mērķis, kuru visi cenšas sasniegt;
- komandas dalībniekiem ir savi uzdevumi un “savas lomas”;
- ir viena darba metode un tā pastāvīgi tiek pilnveidota;
- komandas dalībnieki jūt savu piederību komandai un akceptē kopēju atbildību.

2 Tarricone P., Luca J. Successful teamwork: A case study.– Perth: Cowan University, 2002.– p. 7.

3 Katzenbach J. R., Smith D. K. The Wisdom of Teams: Creating the High-Performance Organization.– 2018.– p. 281.

Lai labāk izprastu komandas būtību, nepieciešams izcelt tās galvenās īpašības:⁴

- kopējs darbs: komanda nav daļu summa, komanda ir viens kopums – strukturēta cilvēku grupa, kur visi tās dalībnieki savstarpēji papildina viens otru;
- pārdomāta katra dalībnieka pozicionēšana: visas funkcijas komandā ir sadalītas, katrs dalībnieks ir informēts par komandas stratēģiskajiem mērķiem, katram dalībniekam ir savi uzdevumi un viņš ir atbildīgs par uzdevuma izpildi;
- komunikācija: starp dalībniekiem ir konstruktīva savstarpēja komunikācija, komandā katrs dalībnieks ir atvērts un godīgs pret citiem kolēģiem, gatavs risināt konfliktus to rašanās etapā;
- autonomija: katra komanda ir autonomā daļa jebkuras organizācijas struktūrā.
- sinerģija: komandas savstarpēja darba efekts kvalitatīvi pārsniedz atsevišķu cilvēku darbības efektu, t.i., savstarpēja kolēģu darbība summāri var dot daudz vairāk, nekā katra atsevišķi darba rezultāti.

Ja minētās īpašības pastāv, komandas dalībnieki papildina viens otru, spēj savstarpēji sadarboties, atbalstīt, tad viņiem arī tiek veicināta iniciatīvas uzņemšanās.

Komandas darba īstenošana NMP dienesta darbinieku vidū

Jebkurā darbā, kas orientēts uz rezultāta sasniegšanu, ļoti liela nozīme ir komandas darbam. Īpaši situācijās, kad viss ātri mainās, prasot daudz zināšanu un prasmju dažādās disciplīnās. Atšķirībā no komandām biznesa vidē, kuras var sadarboties ilgu laiku, veselības aprūpes jomā tās bieži vien ir īslaicīgas. Medicīnas personālam ir jāieklaujas jaunā komandā, uzsākot katru jaunu maiņu, tāpēc komandas veidošanas process, ko veido vairāki etapi, netiek realizēts pilnā apmērā.

Veselības aprūpes jomā visbiežāk kļūdas izraisa komandas organizācijas un diagnostikas trūkumi. Nesaskaņota komandas darbība, sliktā plānošana traucē darbu un palielina kļūdu risku. Mēdz būt organizatoriskie, psiholoģiskie un rīcības kļūdu iemesli: sliktā savstarpēja komunikācija, liela darba slodze, bailes, kognitīva pārslodze, sliktā informācijas pārstrāde, nepareizi pieņemti lēmumi un risinājumi utt.⁵ Komandas darba

4 Pavlovic J. Team coaching psychology: Towards constructivist integration// Journal of Constructivist Psychology.– N 12 (2019).– p. 11.

5 Зарипова З. А., Сляднева Н. С. Междисциплинарный тренинг//Специалист симуляционного обучения.– Москва: Росомед, 2016.

saskaņotību ietekmē arī ārējie faktori: apkārtējās vides apstākļi, piemēram, slikts apgaismojums vai trokšņi, nespēja kontrolēt situāciju, personāla nogurums, problēmas, kas saistītas ar neprecīzu diagnozes noteikšanu u.c.⁶

Dānijas Sarkanā Krusta dalībnieks, Neatliekamās palīdzības sniedzējs Kristofers Knutsons (*Kristoffer Knutson, Samaritan with the Danish Red Cross*) atzīmē, ka viņi vienmēr strādā komandās (parasti pa 2 cilvēkiem), kas atvieglo ne tikai fizisko, bet arī intelektuālo darbību. Fizisks darbs – tas ir visvienkāršākais komandas darba skaidrojums: kopā ir vieglāk transportēt pacientu, ir vairāk “brīvu roku”. Mēdz būt arī situācijas, kad ir vairāk nekā viens patients, tad palīdzības sniedzējam nav iespējams vienlaicīgi būt dažādās vietās. Tāpat vienam pacientam vienlaicīgi var būt nepieciešamas vairākas manipulācijas, kuras viena ārstniecības persona nespēs veikt ātri. Labs komandas darbs nodrošina pacientam kvalitatīvu palīdzības sniegšanu. Komandas darba intelektuālajai daļai arī ir liela nozīme, jo ārstniecības personām ir dažāda līmeņa zināšanas un atšķirīga pieredze, tāpēc divi vai vairāki komandas dalībnieki kopā pieņems ātrāku un kvalitatīvāku lēmumu. Nav mazsvarīgs arī drošības aspekts. Katrai ārstniecības personai jābūt drošībā, to nodrošina komanda, jo vienmēr ir kolēģis, kurš “pieskatīs tavu muguru”.⁷

Apmācība strādāt komandā palīdz samazināt smagu komplikāciju un pacientu nāves gadījumu skaitu. Efektīva un kvalitatīva komandas darba pamats ir kopējā mentāla modeļa izveide, kas palīdz rast pareizus risinājumus un noteikt komandas dalībnieku uzdevumus. NMP dienesta brigādēs šīs zināšanas ir vērtīgas, jo katrs izsaukums ir individuāla situācija, kurai katram komandas dalībniekam ir jāpielāgojas. Ja brigādes dalībnieks var šīs zināšanas izmantot, viņš jau top par labu speciālistu, uz kuru NMP brigādes vadītājs vienmēr var paļauties.

Komunikācija kolēģu starpā, padomi, atbalsts

Individuālas kompetences, neapšaubāmi, ir ļoti svarīgas katrā darbā, t.sk. arī izsaukumā, taču veiksmīgai tā izpildei ir nepieciešama spēja efektīvi strādāt kolektīvā ar citiem cilvēkiem. Katram komandas dalībniekiem ir precīzi jāzin savas stipras un vājas puses, jāspēj savstarpēji mijiedarboties

6 Teamwork in Healthcare: Key Discoveries Enabling Safer, High-Quality Care.– <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6361117/>.– (Resurss apskatīts 12.10.2020.)

7 Dyer J. L. Team research and team training: A state-of-the-art review. *Human Factors Review*, 1984, pp. 285–319.– <https://www.semanticscholar.org/paper/Team-research-and-team-training%3A-A-state-of-the-art-Dyer/671786d64f4e0b3ca403b1506f4baef54fc63487>.– (Resurss apskatīts 12.10.2020.).

un domāt pāri savas kompetences robežām, jo medicīnas jomā komandas darbs – tā ir prasme:

- komunicēt un veidot konstruktīvu dialogu ar jebkuru komandas locekli: dzirdēt, klausīties, uzdot jautājumus, argumentēti pārliecināt, korekti kritizēt un pašam pieņemt kritiku bez aizvainojuma, dot atgriezenisko saiti, attiekties pret kolēģiem ar cieņu, dalīties ar pieredzi un zināšanām;
- atbalstīt un palīdzēt: atbalstīt, t.sk. emocionāli, piedāvāt savu palīdzību un nekastrēties pašam to pieņemt;
- kļūdīties: atzīt savas kļūdas, pieņemt citu komandas dalībnieku uzskatus;
- uzticēties: ātri adaptēties, uzticoties kolēģiem un atzīstot viņu uzticamību;
- ievērot vienošanos: izpildīt risinājumu, ko pieņēma visa komanda, pat ja šis viedoklis nesakrīt ar personīgo;
- vadīt savas emocijas un ambīcijas: savaldīt sevi, abstragēties no personīgām simpātijām vai antipātijām, likt kopējo komandas rezultātu augstāk par savu personīgo.

Pētījuma metodoloģija

Par pētījuma metodi tika izvēlēta jaukta tipa pētniecības metode – gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā. Pētījuma instruments – anketa, kas sastāv no dažādas formas jautājumiem, iedalot tos sekojošās grupās:

- demogrāfiskie dati, uzzīņa par darba amatu un stāžu;
- jautājumi par komandas darbu dienestā;
- jautājumi par mentoringa programmu;
- par komandas saliedēšanas pasākumiem.

Pētījums tika veikts laika posmā no 2020. gada 20. janvāra līdz 2020. gada 20. martam. Tajā piedalījās 184 respondenti – Neatliekamās medicīniskās palīdzības dienesta darbinieki.

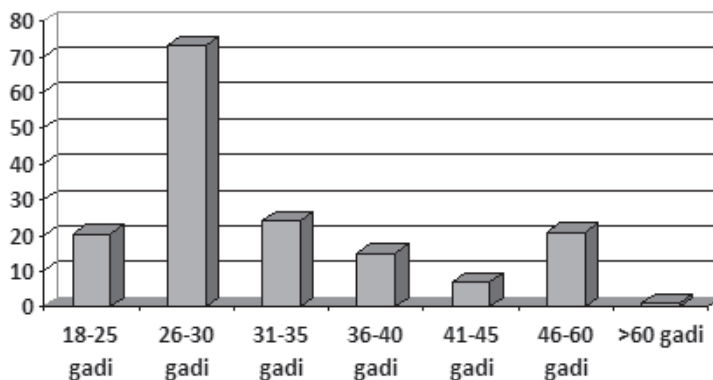
Datu analīze

Pētījuma dalībnieku atlases nosacījums – NMP dienesta darbinieki, kuri strādā brigādēs. No 184 dalībniekiem, kas piedalījās šai pētījumā, 145 respondenti (78,8%) bija sievietes un 39 (21,2%) – vīrieši. Lielāko skaitu – 39,7% (n=73) veido respondenti vecuma grupā no 26 līdz 30 gadiem, 23,4% (n=43) ir vecuma grupā no 18 līdz 25 gadiem, 13% (n=24) – no 31

līdz 35 gadiem, 11,4% (n=21) – no 46 līdz 60 gadiem, 8,2% (n=15) – no 36 līdz 40 gadiem, 3,8% (n=7) – no 41 līdz 45 gadiem, un 0,5% (n=1) vecuma grupā virs 60 gadiem (sk. 1. att.).

1. attēls

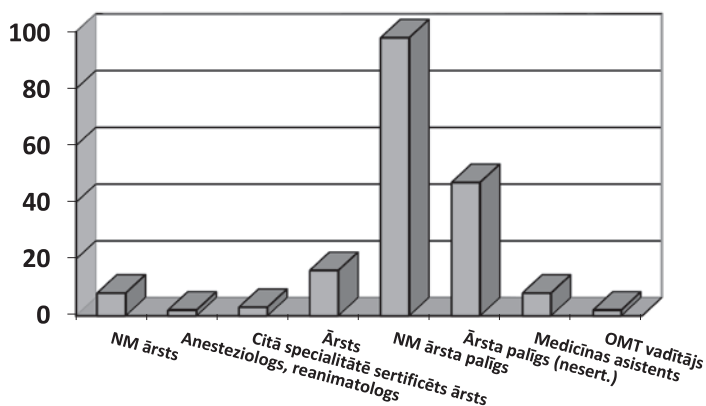
Respondentu vecums

Pētījuma gaitā tika noskaidroti respondentu amati. Lielākā daļa no tiem – 53,3% (n=98) ir neatliekamās medicīnas ārsta palīgi, 25,5% (n=47) – nesertificētie ārsta palīgi, 8,7% (n=16) – ārsti, 4,3% (n=8) – medicīnas asistenti, 4,3% (n=8) – neatliekamās medicīnas ārsti, 1,6% (n=3) – citā specialitātē sertificētie ārsti, 1,1% (n=2) – anesteziologi-reanimatologi un 1,1% (n=2) – operatīvā medicīniskā transporta vadītāji.

2. attēls

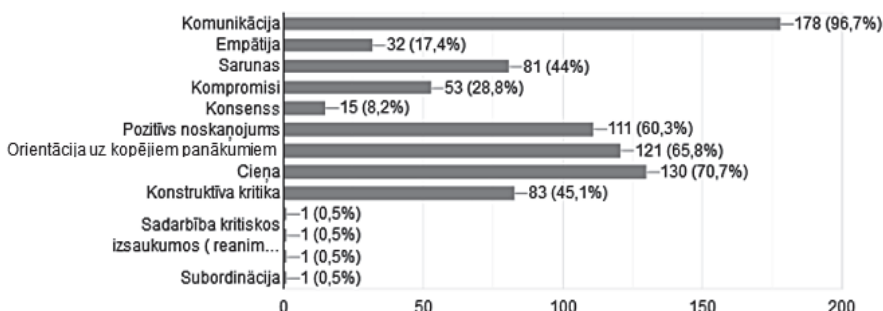
Respondentu amati

Par darbu komandā NMP dienesta darbinieki atbildēja, ka visbūtiskākais ir komunikācija (n=178), cieņa (n=130), orientācija uz kopējiem panākumiem (n=121), pozitīvs noskaņojums (n=111), konstruktīva kritika (n=83), sarunas (n=81), kompromisi (n=53), empātija (n=32) un vienprātība jeb konsenss (n=15). Papildus respondenti pieminēja arī subordināciju, sadarbību kritiskos izsaukumos un “zināšanas, ātru uztveri un spēju ātri darboties”.

3. attēls

Visbūtiskākais komandas darbā

Pētījuma respondentiem tika uzdots jautājums par to, kas ir visbūtiskākais komandas darbā un rezultāti liecina, ka ļoti nozīmīga ir savstarpēja kolēģu komunikācija, kas ietver cieņu un kopīgus mērķus. Iegūtie dati norāda, ka visbiežāk darbu komandā ietekmē negatīvas kolēģa īpašības – neieinteresētība, negatīva emocionālā noskaņa utt., tāpēc darbiniekiem ir jābūt ieinteresētiem kopējā darbā, lai spētu efektīvi sadarboties ar kolēģiem, lai darbs būtu precīzs un kvalitatīvs. “Negatīvi noskaņots kolēģis” apgrūtina mijiedarbību starp darbiniekiem tāpēc, ka “pēc grūta izsaukuma ar pozitīvu noskaņu un humoru var pajokot, izrunāties, mazināt emocionālo spriedzi, un ir labi, ka kolēģis var atbalstīt šajā sarunā”.

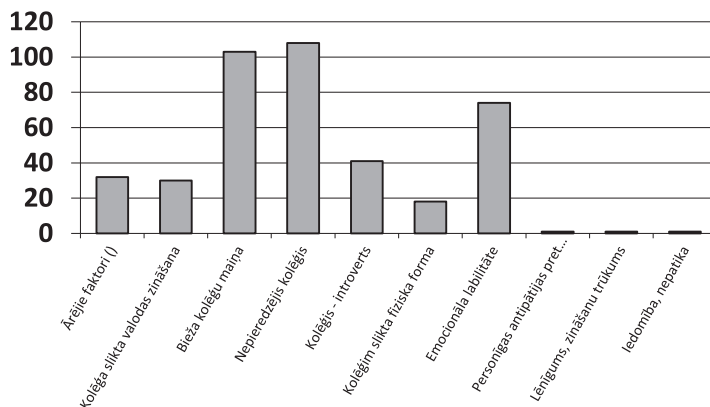
NMP dienesta darbinieku vidū diezgan bieži runā, ka kolēģu maiņa un fiksēto brigāžu trūkums negatīvi ietekmē kolēģu saliedēšanos un darbu kopumā. Viens no NMP dienesta darbiniekiem piebilda: “Šeit jau sākas stāsts par nemītīgu brigādes sastāva maiņu. Protams, kamēr cilvēki viens otram pieslīpējas, ir kādam laikam jāpaiet, bet ja nemītīgi mainās brigādē esošie cilvēki, līdz komandai nonākt ir grūti”.

Uz jautājumu “Kas negatīvi ietekmē darbu komandā?”, 108 respondenti atbildēja, ka tas ir nepieredzējis kolēģis, 103 respondenti – bieža kolēģu maiņa, 74 cilvēki uzsvēra emocionālo labilitāti,

41 respondents atzīmēja, ka intraverts kolēģis, 32 respondenti norādīja uz ārējiem faktoriem (apgaismojums, troksnis u.c.), 18 respondentiem tas bija kolēģis ar nepietiekamu fiziskās sagatavotības līmeni. Papildus respondenti piebilda, ka darbu komandā negatīvi ietekmē arī “emocionālais spiediens no vadības”, “personīgas antipātijas pret kolēģi”, “neieinteresēts, vienaldzīgs kolēģis”, “lēnīgums un zināšanu trūkums”.

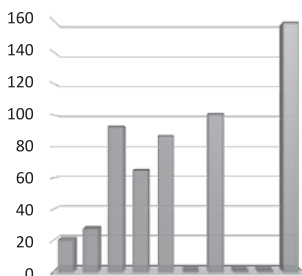
4. attēls

Negatīvie faktori komandā

5. attēls

Situācijas, kurās komandas darbam ir vislielākā nozīme

	Pacienta transportēšana	Svarīgu lēmumu pieņemšana	Komunikācija ar pacientiem	Diagnostikas uzstādīšana un terapijas nozīmēšana	Komandas drošības nodrošināšana	Komunikācija komandā	Darbs ar aprīkojumu	Situācijas ar akūtiem, nestabiliem pacientiem	Kritiskas un/vai nestandarta situācijas	Palīdzības sniegšana/Manipulāciju veikšana
	20,4	27,4	93	65	87	1	101	1	1	159

Apkopojot respondentu sniegtās atbildes, secināms, ka vislielākā nozīme komandas darbam ir situācijās, kad nepieciešams sniegt palīdzību un veikt manipulācijas (n=159), pieņemt svarīgus lēmumus (n=115), strādāt ar aprīkojumu (n=101), transportēt pacientus (n=93), nodrošināt komandas drošību (n=87), uzstādīt diagnozi un nozīmēt terapiju (n=65), komunicēt ar pacientiem (n=62).

NMP dienesta darbiniekiem tika uzdots jautājums par to, kā varētu uzlabot kolēģu sadarbību brigādēs. 133 respondenti atzīmēja, ka vajadzētu izveidot fiksētas brigādes ar pastāvīgiem darbiniekiem, 130 aptaujātie uzskata, ka nedrīkst ļaut attīstīties izdegšanas sindromam, 90 respondenti domā, ka vajag veicināt pozitīvu attieksmi pret darbu, 56 respondenti ierosina biežāk rīkot kolēģu saliedēšanas pasākumus, 37 respondenti – attīstīt mentoringa programmu dienestā, 31 respondents – organizēt NMP dienestā konferences par darbu komandā.

Secinājumi un priekšlikumi

Veiksmīgam komandas darbam nepieciešama darbinieka psiholoģiskā drošība – pārliecība, ka viņam būs atbalsts un atgriezeniska saite no kolēģu puses, jo darbs komandā dod katram tās dalībniekam lielu personīgu atbalstu. Katrs darbinieks ieņem komandā noteiktu vietu atbilstoši viņa spējām, kas ļauj apzināties savu vērtību – tas ir svarīgs nosacījums profesionālajai darbībai.

Komandas darba nozīmīguma raksturojums:

- komanda labāk saprot veicamā darba procesu un tā posmus, nekā atsevišķs indivīds;
- ir iespēja apspriest un uzlabot idejas;
- uz kopēja darba pamata veidojas savstarpējs atbalsts un sadarbība;
- komandas panākumi paaugstina arī ikviena dalībnieka pārliecību par saviem spēkiem, sekmējot kopējos panākumus.

Būtiska loma veiksmīgai sadarbībai komandā ir komunikācijas prasmēm, cieņai, orientācijai uz kopējiem panākumiem un pozitīvam noskaņojumam.

Nemot par pamatu NMP dienesta darbinieku sniegtās atbildes, secināms, ka sadarbību komandā neveicina negatīvas kolēģa īpašības, piemēram, viņš nav ieinteresēts kopējā darbā, noskaņots negatīvi utt. Arī nepieredzējis kolēģis un bieža kolēģu maiņa ir biežākās problēmas, kas apgrūtina darbu komandā.

Lielākā daļa NMP dienesta brigāžu darbinieku vērtē savu sadarbību ar kolēģiem kā “labu”. Darbiniekiem izdodas veidot labas attiecības ar kolēģiem savas brigādes ietvaros, kas, savukārt, pozitīvi ietekmē darba rezultātus. Sadarbības uzlabošanai brigādēs NMP darbinieki ierosina veidot fiksētas brigādes ar pastāvīgiem darbiniekiem.

Mentoringa sistēma NMP dienestā pozitīvi ietekmē jauna darbinieka adaptācijas periodu, tomēr šī sistēma jāattīsta vēl vairāk, jo lielākai daļai darbinieku atbalsta persona bija nepieciešama, jau uzsākot darba gaitas NMP dienestā.

Tatjana Derevjanko

Latvijas Universitātes Rīgas Medicīnas koledža,
studiju programma “Masāža un hidroterapija”

APKAKLES ZONAS KLASISKĀ MASĀŽA JAUKTĀS CĪŅAS MĀKSLAS CĪKSTOŅIEM TREIŅU PROCESĀ

Atslēgvārdi: sporta masāža, muskuļu elastīgums, muskuļu spēks.

Ievads

Jauktā cīņas māksla (*Mixed martial arts* – MMA) ir pilna kontakta sporta veids, viens no beznoteikumu cīņu paveidiem. Jauktā cīņas māksla (turpmāk – MMA) ir arī zināma kā “cīņa bez noteikumiem”, jo pieļauj vairumu dažādu tehniku un sitienu. Noteikumi pieļauj sitienus ar kājām un rokām, kā arī saķeršanos gan stāvēt kājās, gan gulot uz zemes. Tāpat šajā sporta veidā ir atļauti visa veida laušanas, žņaugšanas paņēmieni un metieni. MMA cīņu raksturo nestandarta kustību kombinācija, nepārtrauktas apstākļu izmaiņas un cīkstoņa reakcija uz tiem, mainīga intensitāte un noteiktu muskuļu sasprindzinājums. Treiņu specifika paredz cīņu parterī (uz grīdas) tuvajā zonā, kas aizņem nozīmīgāko trenēšanas procesa daļu.¹ Cīkstoties uz grīdas lielākai slodzei tiek pakļauti plecu joslas un kakla muskuļi, jo vairāki metieni un atbrīvošanās no saķeršanās notiek caur pleciem un galvu, līdz ar to visbiežāk tiek ievainotas plecu, elkoņu un ceļa locītavas.² Intensīvu treiņu laikā, īpaši pirmssacensību posmā, bieži rodas ne tikai psiholoģiska rakstura pārslodze, bet arī muskuļu nogurums. Muskuļu nogurumu definē kā muskuļu nespēju saglabāt konstantu spēka izpausmi. To varētu papildināt arī ar nespēju turpināt sākumā iesākto kustību

1 Polubinskis V., Seņko V. Sambo cīņa.– Rīga: Avots, 1989.– 75.–77. lpp.

2 Jensen A. R., Maciel R. C., Petrigliano F. A., Rodriguez J. P., Brooks A. G. Injuries Sustained by the Mixed Martial Arts Athlete. *Sports Health*.– https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1941738116664860?url_ver=Z39.88-2003&rfr_id=ori%3Arid%3Acrossref.org&rfr_dat=cr_pub++0pubmed.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

ātrumu, kas izmaina slodzes realizēšanas intensitāti. Sāpīgums un muskuļu nogurums veidojas pakāpeniski ilgākā laikā, simptomi var nepāriet arī pēc atpūtas dienām.³ Noguruma dēļ muskuļu šķiedrās notiek mehāniskas izmaiņas, kā rezultātā samazinās muskuļu spēks, palēninās spēka izpausmju attīstība, palēninās relaksācijas ātrums un pakāpe.⁴

MMA kā kontakta sporta veidā treniņi noris intensīvi un augstās fiziskās prasības provocē mikrotraumas. Palielinātais muskuļu sasprindzinājums, samazinot muskuļu elastību, var būt papildus traumatisma faktors. Mikrotraumas, savukārt, rada rētaudu veidošanos, kas rada lokanības un muskuļspēka deficītu, traucējot muskuļiem efektīvi sarauties un pārvietoties dabiskā kustības diapazonā. Radītās sāpes var samazināt sportista muskuļu izmantošanu, kuras var attiecināt pie faktoriem, kas veicina muskuļu nogurumu un vājumu.⁵ Viena no galvenajām problēmām treniņu procesā un sacensību laikā ir traumu gūšana. Šajā sportā visbiežāk sastopamākā trauma ir muskuļu sastiepums, kas rodas muskuļu saraušanās laikā, straujas slodzes pieauguma vai liela spēka stiepšanās darbības rezultātā, ciešot muskuļiem cīpslu piestiprināšanās vietās. Pētnieku grupa savā pētījumā *“The Epidemiology of Injuries in Mixed Martial Arts: A Systematic Review and Meta-analysis”*⁶ apgalvo, ka visbiežāk cietušais anatomiskais reģions ir galva (66,8%–78,0%), kam sekoja plaukstas/rokas (6,0%–12,0%), bet visbiežāk sastopamie traumu veidi bija plīsumi (36,7%–59,4%), lūzumi (7,4%–43,3%) un satricinājumi (3,8%–20,4%).⁷ Savukārt, pētījumā, kurā tika iekļauti 458 vidusskolu komandu cīkstoņi, konstatēja, ka visbiežāk ievainota tiek pleca locītava (24%) un ceļa locītava (17%).⁸ Lai mazinātu muskuļu sastiepumu vai citu mikrotraumu risku, ir jāveic atbilstoša iesildīšanās pirms treniņiem un jāizvēlas piemērota slodze. Arvien vairāk tiek

3 Krauksts V. Izturības bioloģijas un treniņu teorijas pamati.– Rīga: Drukātava, 2007.– 8.–9. lpp.

4 Enoka R. M., Duchateau J. Muscle fatigue: what, why and how it influences muscle function// The Journal of physiology.– <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2375565/>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

5 Weerapong P., Hume P. A., Kolt G. S. The mechanisms of massage and effects on performance, muscle recovery, and injury prevention. Sports Medicine.– <https://link.springer.com/article/10.2165/00007256-200535030-00004>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

6 Lystad G. The Epidemiology of Injuries in Mixed Martial Arts: A Systematic Review and Meta-analysis.– <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4555522/>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

7 Dati norādīti uz 1000 cīkstoņiem.

8 Jensen A. R., Maciel R. C., Petrigliano F. A., Rodriguez J. P., Brooks, A. G. Injuries Sustained by the Mixed Martial Arts Athlete. Sports Health.–https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1941738116664860?url_ver=Z39.88-2003&rfr_id=ori%3Arid%3Acrossref.org&rfr_dat=cr_pub%20pubmed.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

pēģināt masāžu pirms potenciāliem muskuļu traumatiskiem notikumiem, lai samazinātu ievainojumu risku un uzlabotu to gatavību darbam.⁹

Mūsdienās masāža ir viena no fizikālās medicīnas terapijas līdzekļiem, kā arī nozīmīga, atzīta medicīniskā tehnoloģija, kur tiek veikta dozēta mehāniskā iedarbība uz mīkstajiem audiem, ādu, zemādu un muskulatūru. Masāžas mehāniskā iedarbība ietekmē muskuļu vielu maiņu, pazemina laktātu līmeni muskuļu šķiedrās, mazina muskuļu spazmas. Masāžas iedarbības efekti ir apslāpēšanas uzlabošana, muskuļu tonusa normalizācija, sāpju, uzbudinājuma, sasprindzinājuma mazināšana, kas labvēlīgi ietekmē orgānu darbību un cilvēka psiholoģisko stāvokli.¹⁰ Viena no klasiskās masāžas indikācijām ir skeleta muskuļu sistēmas slimību profilakse un ārstēšana: muskuļu sasprindzinājums un sāpīgums, locītavu kustīguma ierobežojums, nepareizs ķermeņa stāvoklis, stājas izmaiņas, hipertensija, sāpīga muskulatūra, īpaši jostas un kakla – plecu – pakauša zonās.¹¹ Slodzes laikā muskuļos veidojas laktāts, pastiprinās acidoze kā šūnās, tā arī starpšūnu telpā. Acidozes rezultātā tiek bojātas muskuļu šūnu membrānas, un bojātie šūnu sienīņu elementi nonāk asins plūsmā. Augsta līmeņa laktāta koncentrācija sagrauj muskuļu šķiedru kontraktilos mehānismus un vienlaicīgi ar to – arī koordinatīvās spējas, kas ir ļoti svarīgi minētajā sporta veidā, jo ir nepieciešama tehniskā meistarība. Lai muskuļu šūnas atjaunotos pēc šiem bojājumiem, ir nepieciešamas aptuveni 24–96 stundas. Masāža, savukārt, neizsauc acidozi, bet tieši otrādi – veicina pienskābes daudzuma samazinājumu muskuļos un organisko skābju izvadīšanu.¹²

Masāža ir populāra sportistu, viņu treneru un arī sporta ārstu izvēles metode sportistu sniegumu uzlabošanai. Par spīti tās biežajam pielietojumam un cerētajiem ieguvumiem, pierādījumi ir samērā trūcīgi.¹³ Bieži vien masāžas tehnikas tiek izmantotas atlētu atjaunošanai pēc intensīvām slodzēm vai kā ārstēšanas metode rehabilitācijas laikā.¹⁴ Tāpat sporta masāža

- 9 Brummitt J. The role of massage in sports performance and rehabilitation: current evidence and future direction. North American journal of sports physical therapy: NAJSPT.– ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2953308/.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).
- 10 Holey E., Cook E. Evidence-Based Therapeutic Massage: A Practical Guide for Therapists/ 2nd ed.– Edinburgh: Churchill Livingstone, 2003.– p. 21.
- 11 Zeidlers I. Ārstnieciskā masāža.– Rīga: Avots, 2017.– 14., 16.–17. lpp.
- 12 Dolgener F. A., Morien A. The effect of massage on lactate disappearance// Journal of Strength and Conditioning Research.– https://journals.lww.com/nsca-jscr/Abstract/1993/08000/The_Effect_of_Massage_on_Lactate_Disappearance.6.aspx.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).
- 13 Brummitt J. The role of massage in sports performance and rehabilitation: current evidence and future direction// North American Journal of Sports Physical Therapy: NAJSPT.– ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2953308/.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).
- 14 Galloway S. D., Watt J. M. Massage provision by physiotherapists at major athletics events between 1987 and 1998// British Journal of Sports Medicine.–<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1724774/>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

tiek izmantota, lai palīdzētu sagatavot cīkstoņus sacensībām un atgūties pēc vingrinājumiem vai sacensībām, vai arī tā tiek pielietota kā manuālās terapijas tehnika pie muskuloskeletālām sporta traumām.¹⁵ Masējot cīkstoņus, īpašu uzmanību jāpievērš muguras muskuļiem. Rūpīgāk jāmasē roku un kakla muskuļus. Sporta praksē atjaunošanos un sagatavošanos sacensību rakstura slodzēm iedala trīs posmos: pirms sacensībām, sacensību laikā un pēc tām. Katrā no šiem posmiem tiek rekomendēta masāža.¹⁶

Šī pētījuma mērķis ir noskaidrot, kā apkakles zonas klasiskā masāža ietekmē MMA cīkstoņu muskuļu lokanību un spēka rādītājus.

Materiāls un metodes

Pētījums tika veikts laika periodā no 2019. gada 1. aprīļa līdz 2019. gada 30. maijam. Tajā tika iekļauti 10 vīrieši, 19–31 gadus veci (vidējais vecums 25 gadi), bez iepriekšējas mugurkaula kakla daļas traumas, kas nodarbojas ar MMA vismaz 12 mēnešus un piedalās regulāros treniņos 3 reizes nedēļā. Pētījuma protokolā tika fiksēts subjektīvs muskuļu sasprindzinājuma novērtējums pēc treniņa nodarbības parterā, izmantojot Likerta tipa skalu no 0 līdz 10, kur atbilstoši 0 – sasprindzinājumu nejūt un 10 balles – maksimāls saspringums. Mugurkaula kakla daļas lokanības izmeklēšanai tika izmantota manuālās diagnostikas metode pēc neitrālās – nulles metodes (turpmāk – NNM) principa. NNM ir ortopēdisks indekss, kas norāda locītavas kustību. Pie mugurkaula kakla daļas fleksijas tika mērīts attālums (cm) no zoda (*tubercula mentalia*) līdz krūšu kaulam (*manubrium sterni*) pie maksimāli noliektas galvas uz priekšu. Par normu atzīts attālums ir 0–1 cm.¹⁷ Mugurkaula kakla daļas noliešana laterofleksijā tika mērīta, izmantojot attālumu (cm) no ārējās auss ejas paugura (*tragus*) līdz lāpstiņas laterālās malas (*acromion*). Laterofleksija tika veikta gan uz kreiso pusi, gan uz labo pusi.¹⁸

Apkakles zonas muskuļu spēka testi tika veikti pēc P. Kendala skalas no 0 līdz 5, kur 5 balles – spēj noturēt testa pozīciju ar maksimālu pretestību; 4 balles – spēj noturēt testa pozīciju pret ārēju pretestību;

15 Vickers A., Zollman C. ABC of complementary medicine. Massage therapies// British Medical Journal (1999), Vol. 319.– <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1117024/>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

16 Krauksts V. Izturības bioloģijas un treniņu teorijas pamati.– Rīga: Drukātava, 2007.– 12.–13. lpp.

17 Rudolfsson T., Bjorklund M., Djupsjobacka M. Range of motion in the upper and lower cervical spine in people with chronic neck pain: Manual Therapy.– <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21945295>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

18 Norkin C., White J. Measurement of Joint Motion: A Guide to Goniometry.– USA: F.A. Davis, 2016.– pp. 540–542.

3 balles – noturēt testa pozīciju pret gravitāciju, taču nespēj noturēt pret ārēju pretestību; 2 balles – spēj veikt nepilnas amplitūdas kustības horizontālajā plaknē; 1 balle – nav kustību, ir redzama vai sapalpējama kontrakcija; 0 balles – nav redzamas un sapalpējamās muskuļu kontrakcijas.¹⁹ Veicot mugurkaula kakla daļas fleksijas spēka testa mērījumu, sportists atrodas noteiktā pozīcijā – guļus uz muguras, rokas pleca locītavas abdukcijas un elkoņa locītavas fleksija 90 grādos. Sportistam veicot kakla fleksiju, testētājs ar roku, pieliktu pie sportista pieres, rada pretestību. Veicot kakla posterolaterālās ekstenzijas (pa labi/pa kreisi) spēka testa mērījumu, sportists atrodas guļus uz vēdera, rokas pleca locītavas abdukcijas un elkoņa locītavas fleksijā 90 grādos, galva rotēta uz vienu pusi (pa labi/pa kreisi). Sportistam, veicot posterolaterālo kakla ekstenziju, testētājs ar roku, pieliktu pie sportista pakauša, rada pretestību.

Pēc respondentu novērtēšanas un protokola aizpildīšanas, katram sportistam tika veikts 10 reižu apakšējās zonas masāžas kurss pēc katra treniņa. Intervāls starp treniņiem bija 2–3 dienas. Pēc pēdējās masāžas reizes, ierodoties uz nākošo treniņa nodarbību, respondenti tika atkārtoti novērtēti, izmantojot pētījuma protokolu. Iegūtie dati tika apkopoti un statistiski apstrādāti, izmantojot pētījuma datu statistiskās apstrādes un analīzes metodes.

Rezultātu analīze

Pirms masāžas kursa respondenti saspringuma līmeni apakšējās zonā novērtēja ar vidējo rādītāju 3,4. Saspringuma līmeņa rādītājs pirms masāžas kursa svārstās no 1 līdz 6 punktiem, bet pēc tā – no 0 līdz 4 ar vidējo rādītāju 0,6. Analizējot saspringuma izmaiņas, četriem no desmit respondentiem saspringuma līmenis samazinājās par 3–5 punktiem, vēl četriem respondentiem par 1–2 punktiem; 1 respondentam neizmainījās, bet 1 respondentam saspringums pastiprinājās par 2 punktiem.

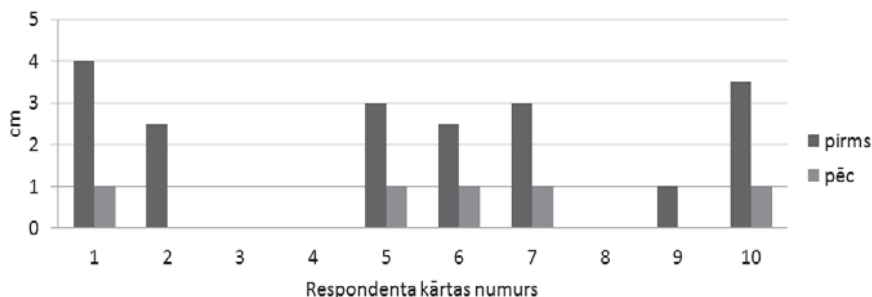
Izmeklējot mugurkaula kakla daļas lokanību, dažiem sportistiem tika fiksēts pārmērīgs saspringums *m. longus colli* un *mm. scaleni* muskuļos, kas, visticamāk, saistāms ar intensīvo treniņu slodzi apakšējās zonas muskuļiem. Pie normas 0–1 cm, vidējais attālums no zoda līdz krūšu kaulam (cm) pirms masāžas kursa bija 2 cm (minimums 0 cm, maksimums 4 cm),

19 Kendall F.P., McCreary E.K., Provance P.G. Muscles: Testing and function/ 4 ed.– Baltimore: Williams and Wilkins, 1993; Conable K.M., Rosner A.L. A narrative review of manual muscle testing and implications for muscle testing research. Journal of Chiropractic Medicine.– <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3259988/>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

bet pēc masāžas kursa – 0,3 cm (minimums 0 cm, maksimums 1 cm). Individuālo rezultātu salīdzinājumu sk. 1. attēlā.

1. attēls

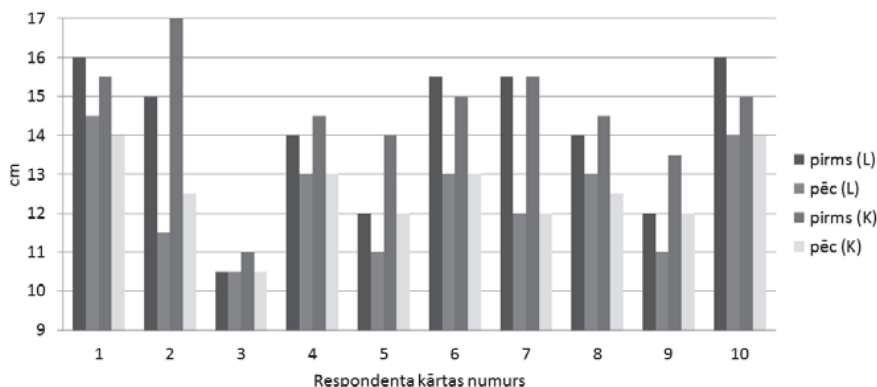
Mugurkaula kakla daļas lokanības mērījumi pirms un pēc masāžas kursa

Pēc mugurkaula kakla daļas laterofleksijas izmeklēšanas uz labo un uz kreiso pusi tika fiksēti sekojoši rezultāti – attālums labā pusē no *tragus* līdz *acromion* (cm) pirms masāžas kursa svārstās no 10,5 līdz 16 cm ar vidējo rādītāju 14 cm, bet pēc kursa attālums svārstās no 11 līdz 14,5 cm ar vidējo rādītāju 12 cm. Attālums kreisā pusē no *tragus* līdz *acromion* (cm) pirms masāžas kursa svārstās no 11 līdz 17 cm ar vidējo rādītāju 15 cm, bet pēc kursa attālums svārstās no 10,5 līdz 14 cm ar vidējo rādītāju 13 cm.

2. attēls

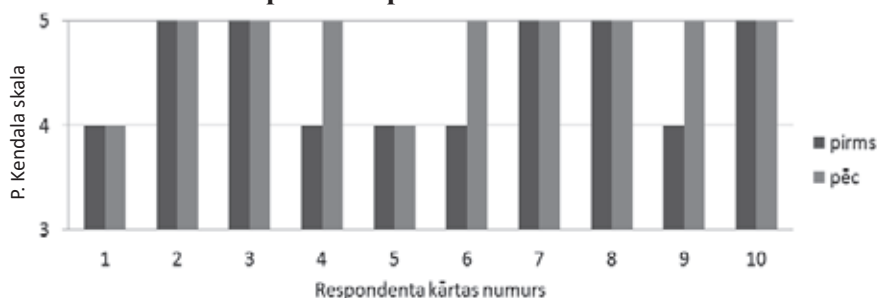
Mugurkaula kakla daļas laterofleksijas mērījumi pirms un pēc masāžas kursa

Veicot mugurkaula kakla daļas muskuļu spēka testu pie kakla fleksijas fiksētais vidējais rādītājs pirms masāžas kursa bija 4,5 balles (pēc P. Kendala skalas 0–5). Rādītājs pirms masāžas kursa, kā arī pēc tā svārstās no 4 līdz 5 ballēm, bet vidējā vērtība pakāpās uz 4,8 ballēm, trīs sportistiem spēka vērtībai uzlabojoties par vienu balli.

3. attēls

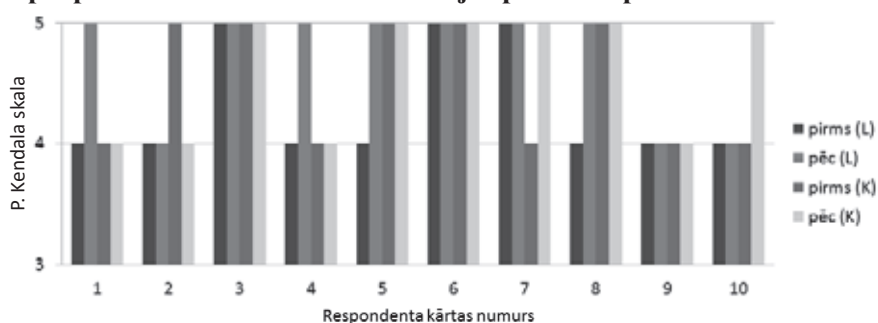
Mugurkaula kakla daļas spēka testa rezultāti pie kakla fleksijas pirms un pēc masāžas kursa

Izvērtējot mugurkaula kakla daļas spēku pie posterolaterālas kakla ekstenzijas, fiksēts vidējais rādītājs spēka testā uz labo pusi pirms masāžas kursa – 4,3 balles (pēc P. Kendala skalas 0–5). Pirms un pēc masāžas kursa rādītājs svārstās no 4 līdz 5 ballēm, bet vidējā vērtība palielinājās uz 4,7 ballēm. Vidējais rādītājs spēka testam pie posterolaterālas kakla ekstenzijas uz kreiso pusi pirms masāžas kursa bija 4,5 balles. Rādītājs pirms masāžas kursa, kā arī pēc tā svārstās no 4 līdz 5 ballēm, bet vidējā vērtība mainījās uz 4,6 ballēm.

4. attēls

Mugurkaula kakla daļas spēka testa rezultāti pie posterolaterālas kakla ekstenzijas pirms un pēc masāžas kursa

Diskusija

Konstants muskuļu sasprindzinājums jeb spazmas izraisa sāpes, jo tiešā veidā tiek stimulēti mehanosensitīvie sāpju receptori un netiešā veidā, nospiežot asinsvadus un radot išēmiju. Tas ir kā apburtais loks, jo sāpes savukārt pastiprina muskuļu saspringumu. Masāža mazina sāpes aktivējot sāpju-vārtu mehānismu (*neural-gating*) muguras smadzenēs. Taktīlā informācija no masāžas stimulē lielās, ātrās nervu šķiedras un tad bloķē mazākās, lēnākās šķiedras, kas uztver sāpes. Ar šo efektu tiek skaidrots, kāpēc pieskāriens sāpīgajai vietai šīs sāpes mazina.²⁰ Pētījumā iegūtie rezultāti apliecina, ka masāža, iedarbojoties uz muskuļu vielmaiņu, mazina muskuļu sasprindzinājumu un atslābina muskulatūru. Pie līdzīgiem secinājumiem nonākuši arī citu pētījumu autori, izmantojot elektromiogrāfiju un salīdzinot divu dažādu pašmasāžas paņēmieni labdabīgo ietekmi.²¹

Paaugstināts muskuļu sasprindzinājums negatīvi ietekmē tehniskās meistarības parametrus. Palielinot antagonistu tonusu, var rasties dažāda veida traumas, samazinātas lokanības – kustību amplitūdas dēļ.²² MMA sportistu kakla muskuļu saspringuma līmeņa vidējais rādītājs masāžas kursa laikā samazinājās no 3,4 uz 0,6 punktiem, t.i., liecina par atbrīvotākiem muskuļiem, kas no biomehānikas viedokļa dod sportistam vairāk iespēju kontrolēt savas kustības, mazinot traumu risku.

Tiek uzskatīts, ka masāža var palīdzēt samazināt muskuļu stīvumu, uzlabojot lokanību un locītavu kustību apjomu. To iesaka arī pēc intensīvākas slodzes.²³ Lai gan pētījumos ir minēts par cilvēku subjektīvi izjustām izmaiņām lokanībā pēc masāžas, dati par mīksto audu masāžas efektivitāti sportistiem ir pretrunīgi. Piemēram, randomizētā šķērsriezuma pētījumā pētot skrējējus, ar miotonometru tika vērtēts kāju muskuļu stīvums dažādos treniņa posmos (uzreiz pēc skrējiena, pēc masāžas, 24, 48, 72 un 96 stundas pēc skrējiena). Šajā pētījumā netika atrasti pierādījumi, ka mīksto audu masāža uzlabotu apakšstilba muskuļu pasīvās mehāniskās īpašības.²⁴

20 Guyton A., Hall J. Textbook of medical physiology/ 10th ed.– Philadelphia: WB Saunders Company, 2000.– p. 635.

21 Kim Y., Hong Y. Park H. A soft massage tool is advantageous for compressing deep soft tissue with low muscle tension: Therapeutic evidence for self-myofascial release// Complementary Therapies in Medicine (2019), Vol. 43.– <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0965229918308999?via%3Dihub#sec0045>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

22 Krauksts V. Izturības bioloģijas un treniņu teorijas pamati.– Rīga: Drukātava, 2007.– 68.–71. lpp.

23 Salvo S. G. Massage Therapy: Principles and Practice.– St. Louis: Elsevier, 2019.– p. 137, 448.

24 Kong P. W., Chua Y. H., Kawabata M., Burns S. F., Cai C. Effect of Post-Exercise Massage on Passive Muscle Stiffness Measured Using Myotonometry: A Double-Blind Study// Journal of Sports Science&Medicine (2017), Vol. 17.– <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30479528/>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

T. Fielda 2014. gadā veiktā randomizētā kontrolētā pētījumā masieri katru nedēļu veica apkakles zonas masāžu respondentiem ar nespecifiskām sāpēm sprandā. Masāžas grupa, salīdzinot ar kontroles grupu, uzrādīja statistiski nozīmīgu tūlītēju sāpju mazināšanos un kustību apjoma palielinājumu gan pirmajās, gan pēdējās pētījuma dienās.²⁵ Šajā pētījumā, izmeklējot mugurkaula kakla daļas lokanību, dažiem MMA sportistiem jau pirms masāžas kakla muskuļos tika fiksēts pārmērīgs saspringums, kas masāžas kursa rezultātā mazinājās līdz normai visiem sportistiem. Arī D. Hoppers ar kolēģiem 2005. gadā atklāja masāžas īstermiņa spēju ievērojami uzlabot augšstilba mugurējo muskuļu iestiepjamību. Pētījumā piedalījās 39 hokeja spēlētājas, kas atbilda iekļaušanas kritērijam – stiepjoša sajūta augšstilba mugurpusē, ceļot taisnu kāju guļus pozīcijā leņķī, kas mazāks par 70°; saglabāts pilns ceļa locītavas kustību apjoms ekstensijā un pilna apjoma plantāra fleksija potītes locītavā. Sportistes tika iedalītas divās grupās un saņēma vai nu klasisko masāžu vai dinamisko mīksto audu mobilizāciju. Iegūto rezultātu izvērtēšanai un mērījumu veikšanai tika izmantoti divi testi – pasīva taisnas kājas celšana (turpmāk – PKC) un pasīva ceļa ekstensija (turpmāk – PCE), tos veicot pirms masāžas uzsākšanas, nekavējoties pēc masāžas beigām un diennakti vēlāk. Abas tehnikas uzrādīja statistiski nozīmīgas izmaiņas augšstilba mugurējo muskuļu lokanībā mērot to PCE testā. Taču lokanības izmaiņas mērījumos pēc vienas diennakts vairs nebija vērojamas nevienā no grupām, kas liek domāt par masāžas efektivitāti tikai īsā laika periodā pēc tās veikšanas, sasniedzot atgriezenisku efektu. Līdz ar ko, ja muskuļu lokanības palielināšana ir īstermiņa mērķis, var tikt pielietota masāža.²⁶

K. Mancinelli ar kolēģiem vērtēja masāžas radīto efektu sievietēm pirms basketbola un volejbola treniņiem, uzmanību pievēršot muskuļa spēka izmaiņām. Pētījumā piedalījās 22 dalībnieces, no kurām 11 bija izvēlētas aktīvajā grupā, bet 11 – kontroles grupā. 17 minūšu masāža, ietverot dažādas tehnikas, tika veikta aktīvās grupas dalībniecēm, dienā, kura pēc treneru aprēķiniem būtu ar izteiktāko muskuļu sāpīgumu, ņemot vērā iepriekšējo slodzi. Autori atklāja, ka masāža ievērojami palielināja vertikālā lēciena augstumu un ievērojami uzlaboja atspoles skrējiena rezultātus, kā arī samazināja

25 Field T., Diego M., Solien-Wolfe L. Massage therapy plus topical analgesic is more effective than massage alone for hand arthritis pain// *Journal of Bodywork and Movement Therapies* (2014), Vol. 18.– <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25042302/>.– (Resurss apskatīts 30.05.2019.).

26 Hopper D., Conneely M., Chromiak F. Evaluation of the effect of two massage techniques on hamstring muscle length in competitive female hockey players// *Physical Therapy in Sport*.– Vol. 6 (2005), pp. 137–144.

atlētu subjektīvi vērtētu muskuļu sāpīgumu.²⁷ Arī šajā reizē rezultātus var apšaubīt, ņemot vērā mazo respondentu skaitu un atlētu dažādo sagatavotības līmeni, tomēr vairākos pētījumos atrastas līdzīgas iezīmes, kas mudina turpināt šāda veida pētījumus, palielinot respondentu skaitu.

Apskatot šī un citu autoru veiktos pētījumus un analizējot spēka testu rezultātus, var pieļaut, ka muskuļu spēks palielinājās elastības uzlabošanās dēļ. Muskuļu spēks ir atkarīgs no vairākiem faktoriem un viens no tiem ir kontrakcijas amplitūda, kura, savukārt, palielinājās pateicoties elastības uzlabošanai. Masāža mazina muskuļu spazmas un palīdz atjaunot simetrisku neiromuskulāru funkcionēšanu, pastāv iespēja, ka masāža var pozitīvi ietekmēt posturālo kontroli, par ko liecina arī mūsu pētījuma dati. Tomēr lielos meta-analīzes pētījumos ir salīdzinoši maz pierādījumu tam, ka masāža mazinātu sprandas sāpes vai uzlabotu kakla muskuļu funkciju. Fakti liecina, ka ir nepieciešami lieli randomizēti kontrolēti pētījumi, lai paplašinātu mūsu zināšanas šajā jomā.

Secinājumi

1. Ārstnieciskās masāžas kurss treniņu procesā samazina muskuļu sasprindzinājumu apakšējā zonā.

2. Ārstnieciskās masāžas kurss treniņu procesā uzlabo mugurkaula kakla daļas lokanību, kustīgumu un spēku.

3. MMA cīkstoņiem ir pārmērīgs saspringums *m. longus colli* un *mm. scaleni* muskuļos, pie normas 0–1 cm, vidējais attālums no zoda līdz krūšu kaulam (cm) pirms masāžas kursa bija 2 cm.

4. Mugurkaula kakla daļas laterofleksijā uz labo pusi vidējais rādītājs uzlabojās no 14 cm uz 12 cm un laterofleksijā uz kreiso pusi no 15 cm uz 13 cm.

5. Veicot mugurkaula kakla daļas muskuļu spēka testu pie kakla fleksijas fiksētais vidējais rādītājs pirms masāžas kursa bija 4,5 balles (pēc P. Kendala skalas 0–5), pēc masāžas vidējā vērtība pakāpās uz 4,8 ballēm, trīs sportistiem spēka vērtībai uzlabojoties par vienu balli.

6. Izvērtējot mugurkaula kakla daļas spēku pie posterolaterālas kakla ekstenzijas, fiksēts vidējais rādītājs spēka testā uz labo pusi pirms masāžas kursa bija 4,3 balles (pēc P. Kendala skalas 0–5), pēc masāžas vidējā vērtība palielinājās uz 4,7 ballēm.

7. Vidējais rādītājs spēka testā pie posterolaterālas kakla ekstenzijas uz kreiso pusi pirms masāžas kursa bija 4,5 balles, pēc masāžas vidējā vērtība palielinājās uz 4,6 ballēm.

27 Mancinelli C. A., Davis D. S., Aboulhosn, L. The effects of massage on delayed onset muscle soreness and physical performance in female collegiate athletes// Physical Therapy in Sport.– Vol. 7 (2006), pp. 5–13.

Anita Pužule

Starptautiskā Kosmetoloģijas koledža,
studiju programma “Ārstnieciskā masāža”

MASĀŽAS TERAPIJAS IEDARBĪBA STRESA LĪMEŅA REGULĒŠANĀ SVARA SAMAZINĀŠANAS PERIODĀ

Atslēgvārdi: stress, svars, diēta, klasiskā masāža, veselība.

Kopsavilkums

Pētījums par masāžas terapijas iedarbību stresa līmeņa regulēšanā svara samazināšanas periodā tika veikts ar mērķi – novērtēt stresa līmeņa un liekā svara savstarpējo saistību un noteikt, vai ir izmaiņas stresa līmenī un ķermeņa svarā pēc piedalīšanās masāžas terapijā. Pētījumā piedalījās 10 sievietes, kuras vēlējās zaudēt svaru, kā arī mazināt stresu. Pētījuma veikšanai tika izveidotas divas grupas, no tām Intervences grupas dalībnieces ievēroja diētu, veica regulāras fiziskas aktivitātes un apmeklēja masāžas seansus, bet Kontrolgrupas dalībniecēm masāža netika veikta.

Datu ieguvei tika izmatoti antropometriskie mērījumi, no tiem atvasinātie indeksi un stresa novērtēšanas anketas. Pētījuma noslēgumā Intervences grupā tika novēroti labāki ķermeņa masas samazinājuma rādītāji, kā arī stresa samazinājuma rādītāji. Secināms, ka iegūto mērījumu tendences parāda palielināta ķermeņa svara un paaugstināta stresa saikni un masāžas kā stresa regulēšanas instrumenta iedarbību.

Ievads

Viena no mūsdienu dzīvesveida iezīmēm noteikti ir stress, kas neredzi atstāj ietekmi uz ēšanas un fizisko aktivitāšu paradumiem, rezultātā novedot pie nevēlamām svara izmaiņām. Stress var būt nozīmīgs faktors aptaukošanās attīstībā, tāpat stresa situācijas negatīvi iespaido

fizisko aktivitāšu regularitāti un uztura režīma ievērošanu.^{1,2} Turklāt svara samazināšanas periodā jāņem vērā arī fakts, ka kaloriju deficīts un paaugstināta slodze ir stresors, kas ietekmē cilvēka psihoemocionālo stāvokli.³ Lai gan nav atrodami randomizēti kontrolēti pētījumi, kas pierādītu tiešu saikni starp masāžas terapiju un svara samazināšanu, ir dati, kas vedina domāt par šādas iespējas esamību. Tā, piemēram, ir noskaidrots, ka stresa pārvaldība var atvieglot svara samazināšanas procesu.⁴ Tāpat ir atzīta masāžas terapijas pozitīvā ietekme stresa samazināšanā,⁵ noskaidrots, ka masāža, mazinot stresu un depresiju, mazina pārēšanās vēlmi un sekmē uztura režīma ievērošanu.

Latvijā un pasaulē trūkst zinātnisku pētījumu par tiešu saikni starp masāžas terapiju un svara samazināšanas efektivitātes paaugstināšanu. Apzinoties liekā svara problemātikas globālo un pieaugošo aktualitāti un tā saistību ar cilvēka stresa līmeni, nepieciešams plašāk pētīt metodes, kas padara problēmas risinājumu efektīvāku. Jārod iespēja pamatot klasiskās masāžas iekļaušanu kompleksos veselību veicinošos plānos, kas ietver stresa pārvaldību un aktīva dzīvesveida paradumus, kā arī realizēt zinātniski pierādītu un efektīvu programmu vēlamā ķermeņa svara sasniegšanai.

Metode

Pētījumam brīvprātīgi pieteicās astoņpadsmit sievietes, vecumā no 28 līdz 45 gadiem, kuru mērķis bija svara samazināšana. Dalībai pētījumā tika izvirzīti sekojošo priekšnosacījumi:

- dalībnieču veselības stāvoklis, kurš vērtējams kā labs;
- nav hronisku saslimšanu;

- 1 Geiker N., Astrup A., Hjorth M. F., Sjödin A., Pijls L., Markus C. R. Does stress influence sleep patterns, food intake, weight gain, abdominal obesity and weight loss interventions and vice versa?// *Obesity Reviews: an Official Journal of the International Association for the Study of Obesity.*– Vol. 19(1) (2018), pp. 81-97.– <https://doi.org/10.1111/obr.12603>.– (Resurss apskatīts 18.05.2020.).
- 2 Finch L. E., Tomiyama A. J. Comfort eating, psychological stress, and depressive symptoms in young adult women// *Appetite.*– Vol. 95 (2015), pp. 239–244.– <https://doi.org/10.1016/j.appet.2015.07.017>.– (Resurss apskatīts 12.05.2020.).
- 3 Tomiyama A. J., Mann T., Vinas D., Hunger J. M., DeJager J., Taylor S. E. Low calorie dieting increases cortisol// *Psychosomatic Medicine.*– Vol. 72(4) (2010), pp. 357–364.–<https://doi.org/10.1097/PSY.0b013e3181d9523c>.– (Resurss apskatīts 18.05.2020.).
- 4 Xenaki N., Bacopoulou F., Kokkinos A., Nicolaides N. C., Chrousos G. P., Darviri C. Impact of a stress management program on weight loss, mental health and lifestyle in adults with obesity: a randomized controlled trial// *Journal of Molecular Biochemistry.*– Vol. 7(2) (2018), pp. 78–84.
- 5 Kim I. H., Kim T. Y., Ko Y. W. The effect of a scalp massage on stress hormone, blood pressure, and heart rate of healthy female// *Journal of Physical Therapy Science.* – Vol. 28(10) (2016), pp. 2703–2707.– <https://doi.org/10.1589/jpts.28.2703>.– (Resurss apskatīts 10.05.2020.).

- nav uztura nepanesamības un alerģiju;
- anamnēzē nav ēšanas traucējumu;
- pirms pieteikšanās bijusi konsultācija ar ģimenes ārstu.

Jebkādu pārmaiņu, saslimšanas vai sliktas pašsajūtas gadījumā dalībnieces bija instruētas pārtraukt dalību pētījumā un nekavējoties sazināties ar mediķi. Pētījuma ilgums – sešas nedēļas. Izvērtējot potenciālo dalībnieču sniegto informāciju un datus, pētījumā tika iekļautas desmit dalībnieces. Katrā grupā bija trīs dalībnieces ar paaugstinātu ķermeņa masas indeksu (turpmāk – KMI) un divas ar normālu KMI . Pētījuma periodā no tā izstājās četras dalībnieces, kā iemeslu minot lielo slodzi un grūtības ievērot režīmu. Pētījumu dalībnieču personas datu aizsardzības nolūkos vārdi ir apzīmēti ar kodiem: A, B, C, D, E, F.

Intervences grupas dalībnieču demogrāfiskie rādītāji

1. tabula

Intervences grupas demogrāfiskie rādītāji

	A	B	C
Dzīvesvieta	Rīga	Rīga/ Luksemburga	Rīga
Vecums	45	31	36
Attiecību statuss	Precējusies	Precējusies	Neprecējusies
Bērni	Trīs bērni	Viens bērns	Nav
Nodarbošanās	Vadība	Valsts pārvalde	Veselības aprūpe
Fiziskās aktivitātes koeficients	1,4	1,6	1,6
Pamatvielmaiņa (kcal)	1713	1423	1407
Enerģijas patēriņš (kcal)	2398,2	2276,8	2251,2

*A, B, C – Intervences grupas dalībnieču kodēti apzīmējumi.

Kontrolgrupas dalībnieču demogrāfiskie rādītāji

2. tabula

Kontrolgrupas demogrāfiskie rādītāji

	D	E	F
Dzīvesvieta	Rīga	Ogre	Rīga
Vecums	29	45	37
Attiecību statuss	Neprecējusies	Precējusies	Precējusies

Bērni	Nav	Trīs bērni	Divi bērni
Nodarbošanās	Valsts pārvalde	Uzņēmējdarbība	Mediji
Fiziskās aktivitātes koeficients	1,4	1,6	1,6
Pamatvielmaiņa (kcal)	1860	1384	1357
Enerģijas patēriņš (kcal)	2604	2214,4	2171,2

*D,E,F – Kontrolgrupas dalībnieču kodēti apzīmējumi.

Datu ieguvei izmantotie instrumenti

Antropometriskie mērījumi

Ķermeņa svars – kilogramos, izmantojot svarus *Soehnle Style Sense Compact 300*. Krūšu, vidukļa, gurnu, augšdelma un augšstilba apkārtmērs – centimetros, izmantojot mērlenti. Pēc šiem datiem ir noteikts dalībnieces ĶMI, V/G attiecība, aprēķināta pamata vielmaiņa un ikdienā nepieciešamais enerģijas daudzums esošās ķermeņa masas saglabāšanai. Sirdsdarbības mērīšanai tika izmantotas *PolarH9* pulsa jostīņas. Vizuālai novērtēšanai dalībnieces tika fotografētas gan pirms, gan pēc intervences.

Stresa rādītāji

Dž. Adamsa Stresa aptaujā⁶ ir uzskaitītas 26 tipiskākās spriedzes izpausmes formas, respondents atzīmē, cik bieži piedzīvojis šīs situācijas pēdējo divu nedēļu laikā skalā no 1 līdz 5: 1 – gandrīz nekad/nekad, 2 – reti; 3 – reizēm; 4 – bieži; 5 – gandrīz vienmēr/vienmēr. Rezultāts tiek iegūts, summējot punktu skaitu par visiem 26 jautājumiem. Rezultāti tiek iedalīti trīs grupās atkarībā no punktu skaita: 1–40 mobilizējošs stress, 41–57 adaptācijas vai rezistences stadija, 58 un vairāk – izsīkuma stadija.

Savukārt Uztvertā stresa skala⁷ sastāv no 10 jautājumiem. Tās rādītāji nozīmīgi prognozē ilgtermiņa stresa reakcijas, tādas kā depresiju un negatīvas emocijas. Atbildes uz katru jautājumu tiek sniegtas punktu skalā no 0 līdz 4, t.i., 0 – nekad, 1 – gandrīz nekad, 2 – reti, 3 – diezgan bieži, 4 – ļoti bieži. Rezultātu interpretācija: 0–7 = ļoti zems veselības apdraudējums, 8–11 = zems veselības apdraudējums, 12–15 = vidējs veselības apdraudējums, 16–20 = augsts veselības apdraudējums, 21+ = ļoti augsts veselības apdraudējums.

6 Adams J. D. Stress, Health and Your Lifestyle. Life skills Personal Development.– London: Mercury Business Books, 1993.– p. 72.

7 Cohen S., Kamarck T., Mermelstein R. A global measure of perceived stress.// Journal of Health and Social Behavior.– Vol. 24(4) (1983), pp. 385–396.– <https://doi.org/10.2307/2136404>.– (Resurss apskatīts 28.04.2020.).

Pētījuma norise

Pētījums norisinājās laika posmā no 2020. gada 13. janvāra līdz 2020. gada 24. februārim. Pirms tā uzsākšanas tika uzrunātas 18 sievietes vecumā no 25 līdz 45 gadu vecumam, kuru ikdienu nav saistīta ar sportu, kuras neseko līdzī un patērētās enerģijas līmenim, savu darba un privāto dzīvi dēvē par saspringtu, labprāt mainītu savu ārējo izskatu, samazinātu svaru un uzlabotu kopējo pašsajūtu. Izvērtējot potenciālo dalībnieču sniegto informāciju un datus, pētījumā tika iekļautas 10 dalībnieces. Katrā grupā bija trīs dalībnieces ar paaugstinātu ĶMI un divas ar normālu ĶMI. Pētījuma periodā izstājās 4 dalībnieces, kā iemeslu minot lielo slodzi un grūtības ievērot režīmu.

Uzsākot pētījumu, dalībnieces tika nosvērtas un mērītas. Izmantojot iegūtos datus, tika aprēķināta dalībnieču pamata vielmaiņa (kilokalorijās – kcal), noteikts fiziskās aktivitātes koeficients un aprēķināts enerģijas patēriņš (kcal). Pamata vielmaiņas noteikšanai ir izmantota Harisa-Benedikta formula, pēc kuras: pamatvielmaiņa sievietēm, kcal: $655,1 + (9,56 \times \text{ķermeņa masa, kg}) + (1,85 \times \text{auguma garums, cm}) - (4,68 \times \text{vecums, gados})$.

Nosakot fiziskās aktivitātes koeficientu, tika ņemta vērā gan ikdienas darbā, gan brīvā laika nodarbībās patērētā enerģija, kā rezultātā ir iespējams aptuveni noteikt personas individuālo fiziskās aktivitātes koeficientu:

- Fiziskās aktivitātes koeficients 1,8. Darbs, kurā ir iespējams stāvēt un kustēties, ieskaitot mājas uzkopšanas darbus, veikala apmeklējumu, vai sēdošs darbs, kur ir nepieciešams kustēties, un vienlaikus fiziskā aktivitāte brīvajā laikā lielākoties katru dienu.
- Fiziskās aktivitātes koeficients 1,6. Sēdošs darbs ar iespēju izkustēties un mērenu fizisko aktivitāti brīvajā laikā.
- Fiziskās aktivitātes koeficients 1,4. Sēdošs darbs bez iespējām izkustēties, kā arī zema fiziskā aktivitāte brīvajā laikā.

Dienas enerģijas patēriņš aprēķināts, reizinot pamatvielmaiņas procesiem nepieciešamo enerģijas daudzumu ar fiziskās aktivitātes koeficientu: Enerģija (kcal) = Pamatvielmaiņa (kcal) x FA koeficients.⁸ Uzsākot šo pētījumu tika aizpildītas anketas stresa novērtēšanai.

Pētījuma periodā Intervences grupas dalībnieces ievēroja diētu ar samazinātu kaloriju daudzumu (1000 kcal dienā), veica regulāras fiziskas

8 Ieteicamās enerģijas un uzturvielu devas Latvijas iedzīvotājiem.– https://www.spkc.gov.lv/lv/veseliga-uztura-ieteikumi/ieteicams_enerijas_un_uzturvielu_devas1.pdf.– (Resurss apskatīts 23.05.2020.).

aktivitātes, kā arī divas reizes nedēļā apmeklēja masāžas terapijas seansus. Kontrolgrupas dalībnieces ievēroja diētu ar samazinātu kaloriju daudzumu (1000 kcal dienā) un veica regulāras fiziskas aktivitātes. Pētījuma noslēgumā atkārtoti tika ievākti visi augstākminētie dati.

Pētījumu uzsākot, dalībniecēm tika noteikta diēta ar aptuveni 1000 kcal enerģētisko vērtību, kas uzņemama dienas gaitā 5 ēdienreizēs, uztura plāns izstrādāts sertificēta uztura speciālista pārraudzībā. Vēriba pievērsta olbaltumvielu daudzumam (ieteicams 1g/kg), kas veicina vielmaiņas procesus, kavē muskuļaudu un iekšējo orgānu samazināšanos.⁹ Ievērojot šādu režīmu, vēlams saglabāt pietiekami daudz neaizstājamo taukskābju un nelietot alkoholu. Ēdienreizes ieteicams gatavot pašām, jo tādā veidā iespējams fiksēt izmantoto produktu uzturvērtību. Kopējā vienas dienas diētas plāna uzturvērtība: ~1024 kcal, no kā oglehidrāti 137,2 g, tauki 17,9 g (no kuriem piesātinātās taukskābes 4,8 g, mononepiesātinātās taukskābes 5 g, polinepiesātinātās taukskābes 4 g, Omega 3 0,5 g, Omega 6 2 g), olbaltumvielas 89,9 g, šķiedrvielas 26,6 g. Vēriba pievērsta minerālvielu un vitamīnu uzņemšanai. Diētas laikā atļauts aizvietot norādītos produktus ar līdzīgiem, ievērojot norādīto daudzumu un kopējo kcal apjomu. Ņemot vērā to, ka pēc mazkaloriju diētas beigām cilvēkiem var būt tendence nesamērīgi uzņemt uzturu, dalībnieces tika informētas, ka pētījuma perioda beigās noteikti jāturpina ievērot atturība un mērenība ēšanā un saņēma atbilstošas konsultācijas turpmākiem uztura nosacījumiem.

Abu grupu dalībnieces pētījuma laikā veica trīs spēka treniņus nedēļā. Papildus spēka treniņam dalībnieces veica 2 aerobos treniņus nedēļā: 1h skrējieni uz celiņa spora zālē vai ārā. Nodarbību laikā tika kontrolēta sirdsdarbība: 60–70% no maksimāli iespējamā (aprēķinot pēc formulas 220 – vecums gados). Spēka treniņi tika organizēti trenažieru zālē trenera uzraudzībā. Izmantotais inventārs – trenažieri, hanteles, svaru stienis. Ikdienas ierastā fiziskā slodze netika samazināta.

Intervences grupas dalībniecēm pētījuma periodā divas reizes nedēļā tika veikta klasiskā masāža. Seansa ilgums 1 stunda, tika masēta mugura, kājas, vēders. Masāžas procedūra izpildīta atbilstoši Latvijas Fizikālās medicīnas asociācijas “Metodiskajiem norādījumiem”:

- Muguras masāža. Pozicionēšana – klients guļ uz vēdera.
 - Masējamā apvidus zonas. Muguras augšējā daļa (dorsāli kranialā): trapezmuskuļa augšējā mala (no C7). Muguras

- apakšējā daļa (dorsāli kaudālā): *m. Gluteus maximus* apakšējā mala. Zarnkaula šķautne un krustu kauls.
- Virziens. No augšas uz leju, no mugurkaula uz perifēriju – uz tuvākajiem limfmezgliem (paduses, cirkšņa) ietverot visu masējamo zonu.
 - Masāžas procedūras struktūra. Mugurējā daļa no C7 līdz zarnkaula šķautnēm, *m. Gluteus*. Paravertebrāla apstrāde.
 - Paņēmienu. Glāstīšana, berzēšana, mīcīšana, vibrācija un to palīgpaņēmienu
- Apakšējās ekstremitātes masāža. Pozicionēšana – klients gul uz vēdera, kamēr tiek masēta mugurējā daļa, tad uz muguras. Apakšējai ekstremitātei jābūt pozicionētai maksimāli pietuvināti vidējam ekstremitātes fizioloģiskajam stāvoklim.
 - Masējamā apvidus zonas. Mugurējā augšējā daļa (dorsāli kraniālā): zarnkaula šķautne un krustu kauls. Mugurējā apakšējā daļa (dorsāli kaudālā): *m. Gluteus* apakšējā daļa. Laterālā vidējo gūžas muskuļu un mazo gūžas muskuļu ventrālā mala. Distālā: apakšējā brīvā ekstremitāte.
 - Virziens. Mugurējā daļa (dorsāli): no mugurkaula uz perifēriju – uz cirkšņu limfmezgliem, ietverot visu masējamo zonu. Distālā: no perifērijas uz cirkšņu limfmezgliem.
 - Masāžas procedūras struktūra. Mugurējā daļa (dorsāli): *m. Gluteus*, gūžas locītava, augšstilbs, apakšstilbs, ahilleja cīpsla, papēža kauls. Priekšējā daļa (ventrāli): augšstilbs, ceļa locītava, apakšstilbs, pēdas locītava, pēda, pēdas velve.
 - Paņēmienu. Glāstīšana, berzēšana, mīcīšana, vibrācija un to palīgpaņēmienu.
 - Vēdera masāža. Pozicionēšana – guļus uz muguras ar ceļos saliektām kājām.
 - Masējamā apvidus zonas. Augšējā robeža (kraniālā): ribu loks. Apakšējā robeža: (kaudālā) zarnkaula šķautne, simfīze.
 - Virziens. Pa resnās zarnas gaitu jeb pulksteņrādītāja virzienā.
 - Paņēmienu. Glāstīšana, berzēšana, mīcīšana, vibrācija un to palīgpaņēmienu.

Antropometriskie rādītāji pirms un pēc intervences

4. tabula

Antropometriskie rādītāji Intervences un Kontrolgrupas dalībniecēm pirms un pēc intervences

Mērījumi	A		B		C		D		E		F	
	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2
Svars	99	93	63	58	64	62	108	104	66	65	59	57
Krūtis	110	103	85	82	88	86	113	110	88	89	89	87
Viduklis	107	100	71	67	74	73	100	96	72	70,5	75	72
Gurni	117	116	94	90	103	101	120	119	101	101	93	91
Augšstilbs	69	64	56	52	56	55	75	71	61	61	55	52
Augšdelms	37	35	26	24	28	28	42	41	28	28	27	27
ĶMI	31,96	30,02	20,81	19,16	22,41	21,71	35,67	34,35	23,38	23,03	20,66	19,96
V/G	0,91	0,86	0,76	0,74	0,72	0,72	0,83	0,81	0,71	0,7	0,81	0,79

*A, B, C, D, E, F – pētījuma dalībnieču kodēti apzīmējumi; Nr.1 – mērījums pirms intervences; Nr.2 – mērījums pēc intervences; ĶMI – ķermeņa masas indekss, V/G – vidukļa/ gurnu attiecība.

Salīdzinot pirms un pēc intervences veiktos mērījumus, izmaiņas antropometriskajos rādījumos novērojamas gan Intervences, gan Kontroles grupā, arī ķermeņa svara rādītājs un ĶMI samazinājies abu grupu dalībniecēm. V/G attiecība mazinājusies Intervences grupas dalībniecēm A un B, dalībnieci C palikusi nemainīga, savukārt Kontroles grupas dalībniecēm samazinājusies visām.

Stresa mērījumu rezultāti

5. tabula

Stresa rādītāji pirms un pēc intervences

	A		B		C		D		E		F	
	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2	Nr.1	Nr.2
Aptauja												
USS	19	20	21	18	24	23	20	21	16	15	18	18
SA	56	54	62	57	59	54	63	61	49	45	47	52

*A, B, C, D, E, F – pētījuma dalībnieču kodēti apzīmējumi; Nr.1 – mērījums pirms intervences; Nr.2 – mērījums pēc intervences; USS – Uztvertās stresa skalas rezultāts; SA – Dž. Adamsa Stresa aptaujas rezultāts.

Samazināts stresa līmenis konstatējams katrai dalībniecei, tomēr pēc Uztvertā stresa skalas dalībniecēm A un D novērojams tā paaugstinājums. Dalībnieces B, C un E pētījuma noslēgumā ziņoja, ka izjūt fizisko nodarbību stresu mazinošo iedarbību un izteica vēlmi nodarbības turpināt. Gan Intervences, gan Kontroles grupas dalībnieces atzina, ka ierobežojoša diēta ir papildus stressors. Lai iegūtie mērījumi ļautu precīzāk salīdzināt datus, noteikta iegūto mērījumu starpība (sk. 6. tabulu). Tā kā pētījuma dalībnieces bija ar atšķirīgiem ķermeņa masas rādītājiem, tika aprēķināts procentuāls svara zudums.

6. tabula

Iegūto mērījumu starpība

	A	B	C	D	E	F
Svars (kg)	-6	-5	-2	-4	-1	-2
Krūtis (cm)	-7	-3	-2	-3	-1	-2
Viduklis (cm)	-7	-4	-1	-4	-1,5	-3
Gurni (cm)	-1	-4	-2	-1	0	-2
Augšstilbs (cm)	-5	-4	-1	-4	0	-3
Augšdelms (cm)	-2	-2	0	-1	0	0
ĶMI	-1,94	-1,65	-0,7	-1,32	-0,35	-0,7
V/G	-0,05	-0,02	0	-0,02	-0,01	-0,02
USS	+1	-3	-1	+1	-1	0
SA	-2	-5	-5	-2	-4	-5
% starpība	-6,06	-7,94%	-3,13	-3,70	-1,52%	-3,39

* A, B, C, D, E, F – pētījuma dalībnieču kodēti apzīmējumi; ĶMI – ķermeņa masas indekss, V/G – vidukļa gurnu attiecība; USS – Uztvertās stresa skalas rezultāts; SA – Dž. Adamsa Stresa aptaujas rezultāts; % starpība – procentuāli izteikts ķermeņa masas zudums intervences periodā.

Kā liecina pētījuma rezultāti, dalībniecēm A un D, kurām ir mazāks fiziskās aktivitātes koeficients (1,4), stresa līmeņu rādītāji gan pēc Uztvertās stresa skalas, gan Pēc Dž. Adamsa Stresa rezultātiem ir ar negatīvāku tendenci. Dalībniecei ar lielāko procentuālo ķermeņa masas samazinājumu (B), konstatējams arī lielāks stresa līmeņa samazinājums. Uztvertā stresa skala uzrādījusi palielinājumu +1. Dž. Adamsa Stresa aptaujas rezultāts ir samazinājies, tomēr salīdzinot ar pārējām dalībniecēm, samazinājums ir

mazāks. Dalībnieci ar augstāko procentuālo ķermeņa masas samazinājumu vērojams augstāks stresa līmeņa kritums.

Analizējot datus, autore ir salīdzinājusi vidējo mērījumu izmaiņas (sk. 7. tabulu).

7. tabula

Vidējais izmaiņu rādījums grupā

	Intervences grupa	Kontrolgrupa
ĶMI	-1,43	-0,79
V/G	-0,02	-0,02
% svara starpība	-0,06	-0,03
Uztvertā stresa skala	-1,00	0,00
Stresa aptauja	-4,00	-0,33

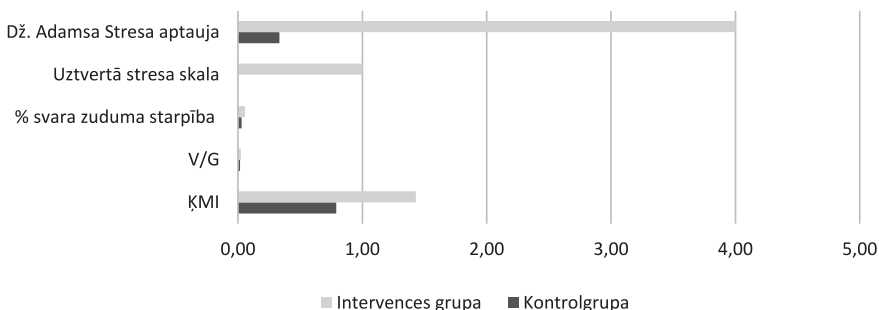
**Intervences grupa – grupas dalībnieču rādījumu vidējais aritmētiskais rezultāts; Kontrolgrupa – grupas dalībnieču rādījumu vidējais aritmētiskais rezultāts; ĶMI – ķermeņa masas indekss, V/G – vidukļa gurnu attiecība; USS – Uztvertās stresa skales rezultāts; SA – Dž. Adamsa Stresa aptaujas rezultāts; % starpība – procentuāli izteikts ķermeņa masas zudums intervences periodā.*

Intervences grupa uzrāda lielākus ĶMI un proporcionālā ķermeņa masas samazinājuma rādītājus un lielākus stresa līmeņa samazinājuma rādījumus. Izmaiņas mērījumos novērojamas arī Kontrolgrupas dalībniecēm.

Diskusija

Pētījuma mērķis ir izpētīt stresa līmeņa un liekā svara savstarpējo saistību un noteikt, vai ir izmaiņas stresa līmenī un svarā pēc piedalīšanās masāžas terapijā. Apskatot ĶMI un stresa rādījumus, nav novērojams augstāks stresa līmenis dalībniecēm ar lielāku ĶMI. Tomēr redzams, ka tām dalībniecēm, kuru ĶMI bijis zemāks, stresa līmeņa samazinājums ir lielāks intervences beigās. Abās grupās mainījusies arī V/G attiecība, uzskatāmi tas redzams arī dalībnieču vizuālajās pārmaiņās. Turklāt novērojams tieši abdominālās aptaukošanās mazinājums, ķermeņa struktūras izmaiņas liecina par izmantotās diētas un treniņu režīma efektivitāti.

Secināms – lai gan no iegūtajiem rezultātiem nav iespējams secināt viennozīmīgu cēloņsakarību starp samazināto stresa līmeni un ķermeņa svaru, tomēr veikto mērījumu tendences parāda palielināta ķermeņa svara un paaugstināta stresa saikni un masāžas kā stresa regulēšanas instrumenta iedarbību. (sk. 1. att.).

*1. attēls***Intervences un Kontrolgrupas vidējo rezultātu
starpības salīdzinājums**

Iegūtie rezultāti liecina par izvirzītās hipotēzes apstiprinājumu: masāžas terapijas rezultātā Intervences grupā novērojami labāki ķermeņa masas samazinājuma rādītāji un labāki stresa samazinājuma rādītāji.

Veicot turpmākus pētījumus, būtu vēlams izmantot kvalitatīvākas ķermeņa struktūras mērīšanas ierīces, profesionālus kaliperus, bioimpedances svarus – tauku un muskuļu attiecības fiksēšanai intervences sākumā un beigās. Nepieciešams fiksēt rādījumus starposmos. Pētījuma pilnveidei būtu lietderīgi izmantot vairākus stresa līmeņa noteikšanas instrumentus, t.sk. speciāli izstrādātu aptauju/anketu, laboratoriskās analīzes. Pilnvērtīgāku ieskatu izmaiņu procesā varētu sniegt dalībnieku biežāka testēšana un intervēšana.

Izvirzītās hipotēzes pārbaudes rezultāti sakrīt ar teorijā izvirzītajām atziņām par masāžas efektivitāti stresa līmeņa regulēšanā un stresa ietekmi svara samazināšanas periodā. Pētījuma kvalitātes uzlabošanai jautājumu tiek plānots virzīt turpmākiem pētījumiem.

Secinājumi

Stress un liekais svars ir divas mūsu laikmeta tipiskākās iezīmes. Nepārtraukti tās mūsu organismā mijiedarbojas visdažādākajos veidos. Stress negatīvi ietekmē ēdiena izvēli, maltīšu apjomu, motivāciju ieturēt diētu. Arī speciāla uztura režīma ievērošana var radīt stresu. Uz stresu reaģē cilvēka izsalkuma un apetītes hormoni. Stresam var būt divējāda iedarbība uz fizisko aktivitāšu kvalitāti. Ikdienā regulāri aktīvam cilvēkam treniņš stresa līmeni varēs samazināt, mazkustīgākam – paaugstināt.

Stresa negatīvā ietekme uz miegu un organisma atjaunošanās spējām arī nelabvēlīgi atsauksies uz fizisko aktivitāšu paradumiem.

Apkopojot praktiskā pētījuma rezultātus, secināms, ka Intervences grupā novērojamas ķermeņa masas izmaiņas, samazinājies KMI, V/G attiecība, novērojams svara zudums. Samazinājušies stresa rādītāji gan pēc Uztvertā stresa skalas, gan Dž. Adamsa Stresa aptaujas.

Kontroles grupā arī ir vērojamas pozitīvas ķermeņa masas izmaiņas, samazinājies KMI, V/G attiecība, neliels svara zudums. Stresa rādītāji pēc Uztvertā stresa skalas palikuši nemainīgi, pēc Dž. Adamsa stresa aptaujas – samazinājušies.

Salīdzinot antropometrisko mērījumu rezultātu starp Intervences un Kontroles grupu, redzama lielāka rādītāju starpība Intervences grupā, tomēr objektīvi novērtējot iegūtos datus, jāsecina, ka konstatētā masāžas terapijas ietekme uz stresa līmeni ir salīdzinoši maza. Iegūtie dati norāda uz saiknes esamību starp masāžas terapijas stresu regulējošo ietekmi svara samazināšanas procesā, bet izmantotā metodoloģija un instrumenti nav pietiekami tā pierādīšanai. Nepieciešams veikt paplašinātu izpēti.

Iegūtie rādītāji un jau esošie pētījumi ļauj secināt, ka svara samazināšanai jānotiek kompleksa plāna ietvaros, kas iekļauj piemērotu fizisko slodzi, pilnvērtīgu un sabalansētu diētu ar samazinātu kaloriju daudzumu, kā arī stresu mazinošu terapiju.

Darja Dzene

Daugavpils Universitātes
Daugavpils medicīnas koledža,
studiju programma “Māszinības”

12. KLAŠU SKOLĒNU ATTIEKSME PRET KONTRACEPCIJAS PIELIETOŠANU

Atslēgvārdi: kontracepcija, vidusskolēni, atbildība, seksuālā izglītība, seksuāli transmisīvās infekcijas, kontracepcijas veidi.

Kopsavilkums

Mūsdienās skolēni Latvijā pabeidz vidusskolas pēdējo klasi 18–19 gadu vecumā. Viņi jau ir sasnieguši pilngadību un dzimumbriedumu, liela daļa jau ir uzsākusi dzimumdzīvi. Jauniešiem ir ārkārtīgi svarīgi būt informētiem par pareizu un efektīvu kontracepcijas pielietojumu, jo šīs zināšanas var ļoti krasi ietekmēt viņu turpmākās dzīves gaitas. Kopš 2005. gada veselības mācība vairs nepastāv kā obligāts mācību priekšmets skolā, to aizstāj sociālās zinības, ko skolēni apgūst sākot no 1. klases un turpina līdz 9. klasei. Jautājumiem par seksuālo izglītību tiek atvēlēts maz laika un tie tiek apgūti vecumā, kad skolēniem tas vēl nav aktuāli, jo vēl nav uzsākta dzimumdzīve.

Ievads

Latvijas skolās seksuālās izglītības jautājumiem netiek pievērsta pietiekama uzmanība, par to liecina vidusskolēnu saslīmšanas gadījumi ar seksuāli transmisīvajām slimībām, liels skaits agrīnu nevēlamu grūtniecību. Rezultātā tiek veikti aborti, kas turpmāk var novest pie neauglības. Jaunieši nedodas pie ārsta, lai noskaidrotu nepieciešamo informāciju, nelūdz padomus vecākiem, viņi paļaujas uz bieži vien maldīgiem uzskatiem, kas gūti internetā vai no draugiem.¹ Ņemot par pamatu Slimību kontroles un profilakses centra (turpmāk – SPKC) statistikas datus par seksuā-

1 Līdaka L. Jauniešiem piemērotas kontracepcijas metodes// Latvijas Ārsts.– Nr. 1 (2019), 27. lpp.

li transmisīvajām infekcijām 2017. gadā vecuma grupā no 15–17 gadiem tika reģistrēti 2 sifilisa gadījumi, 7 gonorejas gadījumi un 65 uroģenitālās hlamidiozes gadījumi. Vecuma grupā no 18–29 gadiem 2017. gadā tika konstatēti 35 sifilisa gadījumi, 96 gonorejas gadījumi un 962 uroģenitālās hlamidiozes gadījumi.² 2018. gada SPKC dati par seksuāli transmisīvajām infekcijām liecina par to, ka vecuma grupā no 15–17 gadiem tika reģistrēti 2 sifilisa gadījumi, 6 gonorejas gadījumi un 80 uroģenitālās hlamidiozes gadījumi. Šajā pašā gadā, vecuma grupā no 18–29 gadiem, reģistrēti 25 sifilisa gadījumi, 92 gonorejas gadījumi un 794 uroģenitālās hlamidiozes gadījumi.³

Kopš 2007. gada katru gadu 26. septembrī tiek atzīmēta Pasaules kontracepcijas diena, kuras galvenais mērķis ir jaunu cilvēku seksuālā izglītošana. Latvijā ar tās organizēšanu un popularizēšanu nodarbojas Latvijas ģimenes plānošanas un veselības organizācija “Papardes zieds” un Latvijas ginekologu un dzemdību speciālistu asociācija.⁴ Organizācijas “Papardes zieds” vadītāja Iveta Ķelle norāda, ka Latvijā netiek vākti dati par jauniešu informētību un attieksmi pret kontracepcijas jautājumiem. Viņa uzskata, ka tāds pētījums ir nepieciešams, jo jaunieši Latvijā nav pietiekami izglītoti seksuālās veselības un izsargāšanās jautājumos, pētījums varētu palīdzēt saprast, kurā posmā zināšanas ir visvājākās. Iveta Ķelle atzīmē, ka tāda veida pētījums tiek plānots Sabiedrības veselības institūta ietvaros un tuvāko gadu laikā tiks īstenots. Savukārt, balstoties uz jau pieejamo Slimību profilakses un kontroles centra informāciju par abortu statistiku, agrīnajiem abortiem, 2017. gadā vecuma grupā līdz 14 gadiem tika veikti 8 aborti, vecumā no 15–17 gadiem 82 aborti, vecumā no 18–19 gadiem 193 aborti. 2018. gadā vecuma grupā līdz 14 gadiem konstatēts 1 aborts, vecumā no 15–17 gadiem 69 aborti, vecumā no 18–19 gadiem 197 aborti.⁵ Šie dati par agrīnajiem abortiem nedzemdējušām sievietēm apliecina, ka pastāv liela nepieciešamība skaidrot un no skolas gadiem ieaudzināt jauniešiem atbildīgu attieksmi pret savu dzīvi un veselību.

2 Seksuāli transmisīvo infekciju statistika 2017.–2018. gadā. – <https://spkc.gov.lv/lv/statistika-un-petijumi/infekcijas-slimibas/datu-vizualizacija/seksuali-transmisivas-infekcijas>. – (Resurss apskatīts 17.11.2019.).

3 Turpat.

4 Pasaules Kontracepcijas diena – 26. septembris! – <http://papardeszieds.lv/26-septembris-pasaules-kontracepcijas-diena/>. – (Resurss apskatīts 26.09.2019.).

5 Abortu sadalījums pa aborta veidiem un statistiskajiem reģioniem noteiktās vecuma grupās. – https://statistika.spkc.gov.lv/pxweb/lv/Health/Health_Mates_berna_veseliba/MCH050_Aborti_vecums_veidi.px/. – (Resurss apskatīts 26.05.2020.).

Kontracepcijas veidi

Termins *kontracepcija* tulkojumā no latīņu valodas nozīmē *pretapaugļošanās*, (*contra* latviski – “pret”, *conceptio* latviski – “ieņemšana, apaugļošanās”). Tas ir dažādu līdzekļu un paņēmieni kopums, ko izmanto, lai izsargātos no nevēlamas grūtniecības.⁶ Mūsdienīgs hormonālo kontracepcijas līdzekļu klāsts ir ļoti plašs un daudzveidīgs. Kontracepcijai piedēvē tādas īpašības, kā ļoti efektīva, viegli lietojama, ērta, atgriezeniska, droša, rada maz blakņu.⁷ Hormonālās kontracepcijas metodes pastāvīgi tiek pilnveidotas, meklējot jaunas drošākas un efektīvākas lietošanas shēmas, kas mazāk nelabvēlīgi ietekmēs sievietes organismu.⁸

Kombinētās orālās kontracepcijas (turpmāk – KOK) tabletes sastāv no aktīvā sieviešu hormona progestīna jeb progestagēna un sieviešu hormona estrogēna sintētiskajām formām. Sastāvā esošais estrogēns nodrošina menstruālā cikla kontroli, bet progestīns nodrošina ovulācijas inhibīciju. Abu hormonu kopēja darbība novērš ovulāciju. KOK ir pilnīgi droša kontracepcijas metode (efektivitāte 99,2–99,9%), ja to lieto precīzi, atbilstoši lietošanas instrukcijai. Lielāko daļu KOK preparātu uzsāk lietot menstruāciju pirmajā dienā, pirmajā cikla dienā. Vienu tableti jāiedzer katru dienu, vienā un tajā pašā laikā. Tabletes lieto 21 dienu pēc kārtas, pēc tam ir 7 dienas, kad tabletes netiek lietotas. Šo 7 dienu laikā parādās menstruācijām līdzīga asiņošana. Ir pieejami arī 28 tablešu iepakojumi.

Progestagēna orālā kontracepcija (turpmāk – POK) jeb minipilles ir hormonālās kontracepcijas metode, kas satur tikai progestīnu, zemu gestagēna devu un nesatur estrogēnu. Visbiežāk POK lieto sievietes, kurām KOK izraisa izteiktas blakusparādības. POK var lietot sievietes, kas zīda bērnu ar krūti. POK efektivitāte ir zemāka nekā kombinētajai orālajai kontracepcijai. Lietošana jāuzsāk menstruālā cikla pirmajās 5 dienās, vislabāk, ja to dara pirmajā dienā. POK ir efektīva metode, ja zāļu lietošanas instrukcijas noteikumi tiek stingri ievēroti. To jālieto precīzi, vienā laikā, katru dienu pastāvīgi, bez pārtraukumiem.

Injicējamā kontracepcija. Injekcijas sastāvā ir 150 mg medroksiprogesterona acetāta. Vispopulārākais preparāts ir Depo Provera 150 mg/ml. Tā pamata darbība ir vērsta uz olnīcu folikulu nobriešanas kavēšanu. Tādā veidā tiek kavēta ovulācija. Pretapaugļošanās efekts ir ļoti augsts, to

6 Kārklīņa H., Senkāns A. Veselības enciklopēdija. – Rīga: Nacionālais apgāds, 2009. – 333. lpp.

7 Langrate A. Hormonālā kontracepcija. Dažādas iespējas mūsdienās// Doctus. – Nr. 8 (2018), 6. lpp.

8 Matule D., Tīrāne A. Pagarinātā cikla kombinētā orālā kontracepcija. Kad un kā lietot, ārstu pieredze Latvijā// Doctus. – Nr. 10 (2017), 42. lpp.

var pielīdzināt KOK pretapaugļošanās efektam.⁹ 150 mg ampulu ievada intramuskulāri ik pēc 3 mēnešiem. Pirmo injekciju veic pirmajās piecās menstruālā cikla dienās, vislabāk to darīt pirmajā dienā. Vienas injekcijas darbības ilgums ir 12 nedēļas. Medikamenta efekts saglabājas arī pēc lietošanas pārtraukšanas, sava labā depo efekta dēļ.

Hormonālais kontraceptīvais plāksteris (turpmāk – HKP) ir matricveida, plāns plāksteris, lietojot HKP zāles organismā nonāk caur ādu. Plāksterā sastāvā ir 2 aktīvās vielas norelgestromīns un etinilestradiols. Latvijā pieejams EVRA transdermālais plāksteris, vienā iepakojumā ir 3 gabali. Plāksterā darbība ir līdzīga KOK darbībai. Organismā tiek mainīts hormonu līdzsvars un novērsta ovulācija. HKP ir droša kontracepcijas metode (drošība 99%), ja plāksteris tiek lietots saskaņā ar lietošanas instrukcijas norādījumiem. Plāksteri pielīmē uz ādas uz 3 nedēļām, 4. nedēļā plāksteri nelieto. Plāksteri jālieto regulāri, jaunu plāksteri jāpielīmē noteiktā nedēļas dienā. HKP pielīmē uz sēžamvietas, augšdelma, vēdera vai muguras augšdaļas. HKP lietošanu uzsāk menstruālā cikla pirmajā dienā.¹⁰

Hormonālais kontraceptīvais maksts riņķis (turpmāk – HKMR) ir caurspīdīgs, elastīgs, bezkrāsains riņķis. Riņķa ārējais diametrs ir 54 mm. Izmantojot HKMR, hormoni nonāk tieši asinsritē caur maksts gļotādu, sastāvā esošā hormonu kombinācijas darbība ir līdzīga KOK darbībai. Kontracepcijas metode ir droša, ja tiek ievēroti lietošanas instrukcijas norādījumi (drošība 99,3%). HKMR jāieliek makstī starp 1.–5. menstruālā cikla dienu. HKMR atrodas makstī 21 dienu, pēc tam riņķi izvelk. Tālāk seko 7 dienas bez riņķa, pēc tam ir jāievieto jauns riņķis.¹¹

Avārijas kontracepcijas (turpmāk – AK) metode nav domāta regulārai lietošanai, tikai ārkārtas situācijām. Avārijas kontracepcijas tabletes satur sintētisku hormonu levonorgestrelu. AK nepiemīt abortīvs mehānisms.¹² AK efektivitāte ir visaugstākā, ja tā tiek lietota pēc iespējas ātrāk pēc neaizsargāta dzimumakta, taču tās efektivitāte ir zemāka par regulāri lietojamām kontracepcijas metodēm (metodes drošība 85%). Vēlams tableti lietot pirmajās 12 stundās, bet ne vēlāk par 72 stundām pēc neaizsargāta dzimumakta. Latvijas aptiekās ir pieejamas 3 veidu AK tabletes: Postinor, Norlevo, Escapelle. Medikamenti ir nopērkami bez receptes.¹³

9 Langrate A. Hormonālā kontracepcija. Dažādas iespējas mūsdienās// Doctus.– Nr. 8. (2018), 10. lpp.

10 Spridzāne A., Mošna N. Nevēlama grūtniecība un kontracepcijas prakse Latvijā// Latvijas Ārsts.– Nr. 4 (2014), 52.– 60. lpp.

11 Žodžika J. Aktualitātes kontracepcijas lietošanā// Latvijas Ārsts.– Nr. 7 (2017), 10. lpp.

12 Ākule Z., Puķīte M. Avārijas kontracepcija, cik efektīva// Doctus.– Nr. 9 (2016), 40. lpp.

13 Līdaka. L. Jauniešiem piemērotas kontracepcijas metodes// Latvijas Ārsts.– Nr. 1 (2019), 27. lpp.

Intrauterīnā kontracepcija. Metodes darbības pamatā ir svešķermeņa ievadīšana dzemdes dobumā, tā rezultātā tiek novērsta apaugļošana. Biežāk lietotā intrauterīnā kontracepcija Latvijā ir spirāle ar varu. Tas ir kontrceptīvs no plastikāta, kas apvīts ar stieplīti no vara, sudraba vai pat zelta.¹⁴ Ginekologs spirāli ievieto dzemdes dobumā uz 3–5 gadiem, atkarībā no ražotāja rekomendācijām. Spirāli var ievadīt jebkurā menstruālā cikla dienā, bet vislabāk menstruāciju pēdējās dienās, kad dzemdes kakls ir paplašināts. Agrāk pastāvēja uzskats, ka dzemdes spirāli var lietot tikai dzemdējušas sievietes. Mūsdienās ginekologi uzskata, ka dzemdes spirāles var lietot arī nedzemdējušas sievietes. Varu saturošās spirāles neietekmē menstruālo ciklu. Pēc spirāles ievietošanas menstruācijas dažreiz var kļūt spēcīgākas un sāpīgākas.

Barjermetodes. Par barjermetodēm sauc kontracepcijas metodes, kuras novērš grūtniecības iestāšanos, nedodot spermai nokļūt dzemdes dobumā, veidojot barjeru. Barjermetodes ir samērā lētas, visiem pieejamas un viegli lietojamas kontracepcijas metodes. To efektivitāte ir zemāka nekā intrauterīnai un hormonālajai kontracepcijai.¹⁵

Prezervatīvs ir apvalks, to uzliek virsū dzimumloceklim, kas ir erekcijas stāvoklī. Efektivitāte un iedarbība atkarīga no prezervatīva pareizas lietošanas un tā kvalitātes. Pareizi lietojot, prezervatīva drošība ir līdz pat 98%. Lielākā daļa prezervatīvu tiek izgatavota no lateksa. Tie var būt dažāda biezuma (ļoti plāni, ļoti bieži), dažādas krāsas, dažādas faktūras (sausī, lubricēti, rievoti, ar pumpiņām, gludi). Prezervatīvus nepieciešams glabāt vēsā un sausā vietā. Jāpārliciecinās par to derīguma termiņu un veselumu pirms lietošanas, parasti tie ir derīgi 3–5 gadus no ražošanas brīža. Prezervatīvu nepieciešams kārtīgi uzlikt uz dzimumlocekļa, kas ir erekcijas stāvoklī. Prezervatīvu jāuzgērbj pirms jebkāda dzimumorgānu kontakta, lai maksimāli efektīvi notiktu izvairīšanās no iespējamām infekcijām un spermas nokļūšanas makstī.¹⁶

Spermicīdi ir ķīmiskās vielas, kas tiek ievadītas makstī. Šīs vielas inaktivē un iznīcina spermatozoīdus, kas nokļūst makstī. Tie bojā spermatozoīdu šūnu membrānu, inaktivē to fermentu darbību un maina dzemdes kakla pH. Visbiežākās lietotās spermicīdu sastāvdaļas ir menfegols, nonoksinols, benzalkonija hlorīds un oktoksinols. Dažreiz arī prezervatīvi tiek apstrādāti ar spermicīdu vielu. Spermicīdi tiek ražoti plēvīšu, lodīšu, krēmu, sūkļīšu, svečīšu, tamponu un putojošo tablešu veidā. Pirms dzimumakta spermicī-

14 Langrate A. Hormonālā kontracepcija. Dažādas iespējas mūsdienās// Doctus.— Nr. 8 (2018), 6. lpp.

15 Viberģa I. Kontracepcijas pareizas izvēles principi// Latvijas Ārsts.— Nr. 7/8 (2010), 41. lpp.

16 Ginekoloģija.— Rīga: Nacionālais apgāds, 2013.— 510. lpp.

dus ievieto makstī. Krēmi uzreiz pēc to ievadīšanas nodrošina nepieciešamo kontraceptīvo efektu. Citiem spermicīdu veidiem, piemēram, svečītēm, tabletēm, tamponiem, jānogaida nepieciešamais, lietošanas instrukcijā norādītais laiks, līdz tie izšķīst un to darbība paliek aktīva.

Ķirurģiskā kontracepcijas metode ir sterilizācija. Izšķir sieviešu un vīriešu sterilizāciju. To var pielietot cilvēki, kas jau izveidojuši ģimeni un radījuši pēcnācējus, vai cilvēki, kas bērnus nevēlas vispār. Sterilizācija ir neatgriezeniska kontracepcijas metode, pēc veiktās operācijas reprodūktīvā spēja zūd. Tas ir populārs ģimenes plānošanas veids cilvēkiem pēc 35 gadu vecuma. Sterilizācija neietekmē seksualitāti, veselību, vīriešiem neietekmē erekcijas funkciju, sievietēm neietekmē menstruālo ciklu. Vīriešu sterilizācija jeb vazektomija ir kontracepcijas metode, kad sēklvadi (*vasa deferentia*) abās pusēs tiek pārdaļīti. Vīrietim saglabājas erekcijas funkcija, dzimumtieksme jeb libido, ejakulācija (bez spermas), orgasma kvalitāte un hormonu līmenis. Sēklinieki turpina ražot hormonu testosteronu, kas organismā nonāk pa asinsvadiem. Savukārt sēklinieku ražotie spermatozoīdi pārvietojas pa sēklvadiem, kas vazektomijas rezultātā tiek pārgrieztī, tāpēc spermatozoīdu kustība kļūst neiespējama. Ejakulācijas šķidrums saglabājas, jo tā lielākā daļa (90%) nāk no prostatas, nevis no sēkliniekiem.¹⁷ Sieviešu sterilizācija jeb olvadu ligēšana. Laparoskopiskās operācijas laikā olvadi tiek pārdaļīti vai nosieti. Operācijas rezultātā olšūnas no olnīcām vairs nevar pārvietoties pa olvadiem un sasniegt dzemdi. Pēc operācijas veikšanas pastāv mazāk nekā 1 % grūtniecības iestāšanās iespējamības.¹⁸

Dabiskās kontracepcijas metožu pamatā ir fizioloģiskās pārmaiņas (ovulācija) sievietes organismā menstruālā cikla laikā. Tiek noteiktas izmaiņas maksts sekrēcijā, lai saprastu, kurās dienās sieviete ir auglīga. Lielākā daļa sieviešu ir auglīgas dažas dienas pirms un dažas dienas pēc ovulācijas (parasti šis periods ir no 10.–17. menstruālā cikla dienai, ja cikla garums ir 28 dienas). Auglīgajās dienās sievietei nepieciešams atturēties no dzimumdzīves vai papildus izmantot kādu no barjermetodēm. Kalendārā metode nenodara nekādu risku sievietes veselībai, bet tā nepasargā no seksuāli transmisīvajām infekcijām. Tā nav droša metode, jo ovulācijas dienas katru mēnesi var mainīties, līdz ar to arī rasties grūtbības tās pareizi noteikt. Katru menstruālo ciklu nepieciešams izvērtēt individuāli. Jābūt ļoti lielai motivācijai, lai metodi varētu pareizi pielietot.

Pārtrauktā dzimumakta metodi pilnīgi kontrolē vīrietis. Tāpēc viņam jābūt ļoti disciplinētam, no tā ir pilnīgi atkarīga metodes efektivitāte. Dzi-

17 Gralla O. Laimīgi zem jostasvietas. – Rīga: Zvaigzne ABC, 2018. – 124. lpp.

18 Hikinsa L. Sievietes veselības enciklopēdija. – Rīga: Jumava, 2002. – 314. lpp.

mumakts tiek mākslīgi pārtraukts pirms spermas ejakulācijas maksī. Kontracepcijas metodei ir zems kontraceptīvais efekts un tā rada arī ietekmi uz vīrieša organismu. Ilgi lietojot doto metodi, nākotnē var rasties problēmas ar erekciju. Ja attiecības nav pilnīgi monogāmas, tad lietojot pārtraukto dzimumaktu var inficēties ar seksuāli transmisīvo infekciju vai kādu citu infekciju, kas tiek nodota dzimumceļā.

Metode tiek plaši pielietota jauniešu vidū. Grūtniecības iestāšanās iespējamība ir 30–50%, īpaši jauniem cilvēkiem, jo auglība viņiem ir augsta. Jauni vīrieši vēl nav tik pieredzējuši, lai varētu nekļūdīgi noteikt precīzu spermas ejakulācijas brīdi.¹⁹

Šādas kontracepcijas metodes pamatojas uz vīrieša un sievietes organismā notiekošajiem fizioloģiskajiem procesiem, kas palīdz novērst nevēlamu grūtniecību. Neskatoties uz to, ka šīs kontracepcijas metodes tiek plaši pielietotas, tās nevar uzskatīt par drošām. Daudzi ārsti tās pat neattiecinā pie kontracepcijas metodēm, jo tām ir zema efektivitāte. Šīs kontracepcijas metodes ir populāras starp reliģioziem cilvēkiem, kuri neatzīst jebkādu mākslīgu iejaukšanos dzimstības kontrolē.

Kontracepcijas izvēles principi

Kontracepcijas galvenais pamatmērķis ir minimizēt neplānotu grūtniecību un abortu skaitu. Uzticama un droša ģimenes plānošana vistiešākajā veidā nodrošina sabiedrības veselību. Kontracepcijas metodes izvēle un lietošana ir atkarīga no dažādiem faktoriem un cilvēka dzīves perioda. Ārkārtīgi svarīgi ir izvēlēties kvalificētu profesionāli (ārstu), kas pārīm palīdzēs piemeklēt to kontraceptīvo līdzekli, kas dotajā dzīves situācijā un konkrētajā gadījumā būs vispiemērotākais un drošākais tieši viņiem.²⁰

Analizējot zinātniskajos avotos iegūto informāciju, var izdalīt nosacījumus un faktorus izvēloties mūsdienīgu kontracepciju:

- iegūt maksimālo kontraceptīvo efektu;
- samazināt iespējamo risku veselībai;
- optimizēt lietošanu;
- izprast iespējamās ieguvumus veselībai.

Faktori, kurus obligāti jāievēro, izvēloties kontracepcijas metodi:

- sievietes vecums, svars;
- grūtniecību un dzemdību skaits, vēlamais bērnu skaits nākotnē;
- dzimumdzīves biežums un attiecības ar partneri;

19 Līdaka L. Jauniešiem piemērotas kontracepcijas metodes// Latvijas Ārsts.— Nr. 1 (2019), 27. lpp.

20 Vīberga I. Piemērotas kontracepcijas izvēles māksla// Doctus.— Nr. 2 (2014), 10. lpp.

- sievietes veselības stāvoklis, hroniskās slimības;
- metodes kontrindikācijas, blakusparādības un darbības princips;
- metodes faktiskā un finansiālā pieejamība.

Ieteicamās kontracepcijas metodes dažādos dzīves periodos:

- Pirms laulībām (kopdzīves): vispiemērotākās ir barjermetodes (spermicīdi un prezervatīvi), jo metodes efektīvi pasargā no dažādām infekcijām. Patstāvīgu, monogāmu attiecību gadījumā efektīvi pielietot KOK. Kopumā jāizvēlas tādas metodes, ko ir viegli pārtraukt lietot jebkurā brīdī un kuras pasargā no STS.
- Pēc laulībām (kopdzīves): KOK, POK, barjermetodes kopā ar spermicīdiem, metodes ir viegli pārtraukt lietot, ja parādās vēlme radīt bērnus. Ja šīs metodes nav pieņemamas, tad pielieto dabiskās kontracepcijas metodes.
- Laktācijas periodā: nehormonālie kontracepcijas veidi (barjermetodes, intrauterīnā kontracepcija). Tās neietekmē piena kvalitāti un daudzumu.
- Starp grūtniecībām: ilgtermiņa kontracepcija, kurai ir augsta efektivitāte (intrauterīnā kontracepcija, KOK, POK, injicējamā kontracepcija, hormonālais maksts riņķis vai plāksteris).
- Pēc pēdējās plānotās grūtniecības: ilgtermiņa kontracepcija, kurai ir augsta efektivitāte (intrauterīnā kontracepcija, KOK, POK, injicējamā kontracepcija, hormonālais maksts riņķis vai plāksteris). Ķirurģiskās kontracepcijas metodes (vīriešu vai sieviešu sterilizācija).

Kontracepcija tiesiskajā, reliģiskajā un izglītības aspektā

Latvijas Republikā vispārējā norma, kas reglamentē personu pienākumus un tiesības kontracepcijas jautājumos, ir nedefinēta un paskaidrota Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 5. nodaļas 23. panta trešajā daļā.²¹ Pamatojoties uz šo likumu, ārstniecības personas ir atbildīgas par to, lai izskaidrotu kontracepcijas nozīmi reproduktīvās veselības saglabāšanā un dzimstības regulēšanā pacientiem, kuri sasnieguši reproduktīvo vecumu.²² Ārstniecības personu pienākumos ietilpst arī sabiedrības izglītošana kontracepcijas izvēles metodes jautājumos. Likumdevējs ir noteicis, ka minētajos pienākumos ietilpst tieši skaidrojoša un rekomendējoša rakstura darbības, tārad informācijas sniegšana, izglītošana attiecībā uz medicīnas

21 Seksuālās un reproduktīvās veselības likums (pieņemts 31.01.2002.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 27 (19.02.2002.).

22 Medicīnas tiesības.– Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015.– 532. lpp.

ierīču un kontracepcijas medikamentu rekomendēšanu un to izrakstīšanu. Kontracepcijas izvēles pamatā ir personas labprātīgā izvēle un brīvprātīguma princips.

Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 24. panta 2. daļā ir noteiktas tās personas, kurām ir tiesības izrakstīt orālo kontracepciju jeb medikamentozus kontraceptīvus, vai izrakstīt lietošanai kontracepcijas medicīniskās tehnoloģijas, intrauterīno hormonālo sistēmu vai dzemdes spirāli. Likumā noteiktajā kārtībā šie pienākumi ir doti ginekologiem un ģimenes ārstiem. Savukārt veikt ķirurģisko kontracepciju ir atļauts ginekologiem, urologiem un ķirurģiem. Pārējo ārstniecības personu pienākumos ir sniegt vispārēju informāciju par konkrētajām kontracepcijas metodēm pēc pieprasījuma.

Latvijas Republikas likumdošanā nav tiesību akta, kas precīzi definētu sliekšni, kad tiek sasniegts reproduktīvais vecums. Pasaules Veselības organizācija (turpmāk – PVO) norāda šo vecumu robežās no 15–49 gadiem. Savukārt Seksuālās un reproduktīvās veselības likuma 6. nodaļas 27. panta otrajā daļā ir atrunāts, ka persona, kurai ir iestājusies grūtniecība un, kas ir jaunāka par 16 gadiem, patstāvīgi nevar pieņemt lēmumu par aborta veikšanu. Ginekologam pirms grūtniecības pārtraukšanas obligāti ir jāsaņem viena vecāka, vai aizbildņa atļauja.²³

No reliģijas viedokļa, jebkuri ārļaulības dzimumsakari tiek vērtēti negatīvi. Kontracepcija pasaules reliģiju skatījumā savulaik tika uztverta negatīvi un noliedzīgi, pat, ja runa ir par tiem cilvēkiem, kuri ir oficiālā laulībā. Savukārt tagadējais Romas pāvests Francisks ir vairāk tendēts uz mūsdienīgu realitāti un atzīst, ka tā nav tāda kā fundamentāli katoļu baznīcas uzskati par dažādiem jautājumiem, t.sk. arī par kontracepciju.²⁴

Mūsdienu katoļu baznīca piekrīt, ka cīņā ar tādām slimībām kā cilvēka imūndeficīta vīruss (turpmāk – HIV/AIDS), kontracepcijas līdzekļu, prezervatīvu lietošana, neskatoties uz fundamentālām baznīcas vērtībām un uzskatiem, ir pamatota. Tā ir sava veida morālā atbildība. Tāpēc atsevišķos gadījumos to lietošana ir pieņemama. Katoļu baznīca atzīst, ka cilvēka dzimtas turpināšana ir nenoliedzami svarīgākais laulības mērķis. Kontracepcija tiek uzskatīta par atļautu tikai gadījumos, kad baznīca atzīst izsargāšanās mērķi par pamatotu. Katoļu baznīcas skatījumā, kontracepcija ir iedalīta dabiskajā un mākslīgajā metodē. Par dabisku metodi uzskata tādu metodi, kuras pielietošanai nav vajadzīgas jebkādas medicīniskās papildierīces, piemēram, ka-

23 Seksuālās un reproduktīvās veselības likums (pieņemts 31.01.2002.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 27 (19.02.2002.).

24 Rudzītis V. Ģimene.– Rīga: Valters un Rapa, 2017.– 281. lpp.

lendārā metode. Savukārt, par mākslīgu uzskata metodi, kuras pielietošanai papildierīces ir nepieciešamas. Katoļu baznīcas galva, Romas pāvests Francisks, mudina atzīt par pieņemamām dabiskās metodes, bet mākslīgās tikai tādos gadījumos, kas ir saistīti ar izsargāšanos no slimībām, kas tiek nodotas seksuāli transmisīvajā ceļā. Viņš pauž uzskatu, ka ģimenes plānošana tā ir atbildība, kuru mūsdienīgam cilvēkam ir viennozīmīgi jāuzņemas. Domas par aborta veikšanu un reāla tā veikšana tiek uzskatīta par grēku un netiek atbalstīta nevienā no iespējamiem gadījumiem.²⁵

Pareizticības skatījumā kontracepcijas metodes ir iedalītas abortīvajās un neabortīvajās. Piemēram, dzemdes spirāle, ir abortīvā metode, šādas metodes pielietošanu baznīca uzskata par grēku un neatzīst. Pamatotos gadījumos par pieņemamām varētu uzskatīt neabortīvās metodes, kas nav saistītas ar jau ieņemtās dzīvības pārtraukšanu. Pats aborts tiek uzskatīts par visaugstāko grēku.

Jūdaisms aizliedz neatgriezenisku sterilizāciju. Tā ir atļauta tikai gadījumos, kad tā ir indicēta pēc medicīniskajiem rādītājiem. Prezervatīvu lietošana ir aizliegta, par visadekvātāko metodi uzskata pretapaugļošanās tablešu lietošanu un kalendāro metodi, bet katru gadījumu rabīns, priesteris jūdaismā, izskata individuāli. Aborti tiek vērtēti negatīvi. Vienīgie izņēmuma gadījumi ir tie, kad aborti ir indicēti, lai glābtu mātes dzīvību.

Islāms pieļauj dzimstības plānošanu un regulēšanu, bet tikai ar atgriezeniskām metodēm. Pie tām pieder kalendārā metode, pārtrauktais dzimumakts, prezervatīvi, pretapaugļošanās tabletes, dzemdes spirāle utt. Abortu veikšana ir aizliegta.

Budismā kontracepcijas izmantošana ir atļauta, jo tā neietekmē karmu, vai ietekmē ļoti nebūtiski. Aborta veikšana tiek uzskatīta par karmas bojājumu, jo ir pielīdzināma dzīvības atņemšanai.²⁶

Kopš 1995. gada visās Latvijas skolās kā atsevišķs, patstāvīgs mācību priekšmets pastāvēja veselības mācība, kuras laikā skolēni tika izglītoti par dažādiem ar veselību saistītiem jautājumiem, t.sk. par kontracepciju. Kopš 2005. gada šis mācību priekšmets vairs nepastāv kā obligāts, apgūt veselības mācību ir iespējams tikai kā izvēles priekšmetu. Mācību kurss ir integrēts citos priekšmetos: bioloģijā, sociālās zinības, sports, dabaszinības un mājturība. Jautājumiem, kas saistīti ar seksuālo veselību, ir atvēlētas tikai dažas stundas mācību gadā.²⁷ Veselības ministrija pauž uzskatu,

25 Rudzītis V. Ģimene.— Rīga: Valters un Rapa, 2017.— 287. lpp.

26 Milts A. Ētika. Personības un sabiedrības ētika.— Rīga: Zvaigzne ABC, 2009.— 55. lpp.

27 Līdaka L., Vīberga I. Nevēlamās grūtniecības iestāšanās riska faktori jauniešiem 16–25 gadu vecumā Latvijā// Latvijas Ārsts.— Nr. 2 (2013), 49. lpp.

ka veselības izglītība Latvijā ir ļoti sadrumstalota, tai nav viena kopēja mugurkaula un tā ir izkaisīta pa dažādiem priekšmetiem. Ministrija centās panākt, lai veselības mācība atkal ir skolu programmās kā obligāts mācību priekšmets, bet pagaidām visi mēģinājumi ir bijuši nesekmīgi. Izglītības un zinātnes ministrijā valda uzskats, ka seksuālajai veselībai ir iedalīta pietiekama uzmanība citos mācību priekšmetos.²⁸

Veselības mācību kā izvēles priekšmetu ir iespējams apgūt 10.–12. klašu skolēniem. Mācību priekšmeta pamatprasībās ir atrunāts, ka beidzot vidusskolas pēdējo klasi, jauniešiem ir spējīgs patstāvīgi pieņemt lēmumus, kas palīdz izsargāties no seksuāli transmisīvajām slimībām, zina to pasākumu normas, lai veiksmīgi ierobežotu seksuāli transmisīvo slimību izplatību. Veselības mācības vidusskolas priekšmeta programmas aprakstā apguvei ir paredzētas tādas tēmas, kas saistītas ar seksuālo veselību, piemēram: “Seksuālu attiecību uzsākšana”, “Izsargāšanās no nevēlamas grūtniecības”, “Izsargāšanās no seksuāli transmisīvajām infekcijām”, “HIV/AIDS profilakse”.²⁹

Secinājumi un priekšlikumi

Mūsdienās ir pieejami dažādi kontracepcijas veidi, kas apmierinās jebkura cilvēka prasības. Ir hormonālā kontracepcijas metode: kombinētās orālās kontracepcijas tabletes, progestagēna orālās kontracepcijas tabletes, injicējamā hormonālā kontracepcija, hormonālais kontraceptīvais plāksteris, hormonālais kontraceptīvais maksts riņķis un avārijas kontracepcijas tabletes. Pie intrauterīnās kontracepcijas metodes pieder intrauterīnā dzemdes spirāle. Barjermetode, pie kuras pieder prezervatīvi un spermicīdi. Ķirurģiskā kontracepcijas metode, pie kuras pieder vazektomija un olvadu ligēšana. Dabiskās kontracepcijas metodei ir kalendārā metode un pārtrauktais dzimumakts. Diemžēl 12. klašu skolēniem ir nepilnīgs priekšstats par metodēm un to izmantošanu.

Seksuālās un reproduktīvās veselības likumā ir noteikts, ka visas ārstniecības personas ir atbildīgas par to, lai sniegtu un skaidrotu nepieciešamo informāciju par kontracepcijas nozīmi un lietošanas nepieciešamību pacientiem.

28 Tula-Rijkure A. Par seksualitāti un kontracepciju jauniešiem// Latvijas Ārsts.– Nr. 4 (2017), 10. lpp.

29 Veselības mācība. Vispārējās vidējās izglītības mācību priekšmeta programmas paraugs.– Rīga: Valsts izglītības satura un eksaminācijas centrs, 2014.– 36 lpp.– https://visc.gov.lv/vispizglitiba/saturs/dokumenti/programmas/vidskolai/veselibas_maciba.pdf. – (Resurss apskatīts 26.10.2019.).

Kopš 2005. gada veselības mācība vairs nepastāv kā obligāts mācību priekšmets skolā, galvenokārt to aizstāj sociālās zinības, ko skolēni apgūst no 1. klases līdz 9. klasei. Jautājumiem par seksuālo izglītību tiek atvēlēts maz laika un tie tiek apgūti vecumā, kad skolēniem tas vēl nav aktuāli, jo viņiem nav dzimumdzīves. Veselības mācību ir iespējams apgūt vidusskolā (10.–12. klasē), bet tikai kā izvēles priekšmetu, ko vairākums skolēnu neizvēlas.

Veicot pētījumu 100 respondentu vidū, lielākā daļa (73%) norāda, ka jau ir uzsākuši dzimumdzīvi. Sievietes lielākoties izvēlas nopietnas attiecības ar vienu partneri. Vīrieši izvēlas gan nopietnas attiecības ar vienu partneri, gan attiecības ar dažādiem partneriem. 48% aptaujāto norāda, ka skolā informācija par kontracepciju viņiem tika sniegta sociālo zinību stundas laikā un tā ir bijusi virspusēja. Pirms izvēlēties sev atbilstošāko kontracepcijas veidu, sievietes iegūst informāciju par kontracepciju no vairāk uzticamiem avotiem (ārsts, vecāki). Vīrieši nepieciešamo informāciju patstāvīgi meklē internetā.

Līdz ar to, ka sievietes izvēlas uzticamus avotus, lai saņemtu informāciju par kontracepciju, viņas arī daudz labāk ir informētas par dažādu kontracepcijas veidu esamību. Vīrieši zina daudz mazāk kontracepcijas veidu. Vispazīstamākie kontracepcijas veidi abu dzimumu respondentu vidū ir prezervatīvi un hormonālās kontraceptīvās tabletes. Kopumā respondenti nav pietiekami informēti par kontracepcijas līdzekļu iespējām un efektivitāti. Jaunieši uzskata, ka kontracepciju pielieto, lai izsargātos no nevēlamas grūtniecības un seksuāli transmisīvajām infekcijām un citām slimībām, kas var tikt nodotas dzimumceļā un visi ir informēti par to, ka abas šīs funkcijas vienlaicīgi ir spējīgs pildīt tikai prezervatīvs. Neskatoties uz to, ka jaunieši ir informēti par to, ka kontracepcija ir atbildīgu cilvēku izvēle, viņu attieksme pret to lietošana ir pavisā.

Nemot vērā to, ka jaunieši uzskata, ka skolā seksuālās audzināšanas jautājumiem netiek pievērsta pietiekama uzmanība, būtu lietderīgi sociālo zinību stundās veltīt vairāk uzmanības seksuālās izglītības jautājumiem. Tāpat būtu lietderīgi informāciju par seksuālo izglītību skolā sniegt sadalot meitenes un zēnus atsevišķās grupās, jo paši jaunieši uzskata, ka informāciju par kontracepciju nepieciešams pasniegt atsevišķi zēniem un atsevišķi meitenēm, ko veiktu profesionāli ārsti speciālos semināros. Šādi lēmumi attiecībā uz seksuālo izglītošanu skolās, sekmētu abortu un seksuāli transmisīvo slimību gadījumu skaitu samazinājumu jauniešu vidū.

Ziņojumi II

**SOCIĀLĀS ZINĀTNES,
TIESĪBAS,
PUBLISKĀ PĀRVALDE**

Ieva Madara Čačka

Valsts robežsardzes koledža,
studiju programma “Robežsardze”

ADMINISTRATĪVO PĀRKĀPUMU IMIGRĀCIJAS JOMĀ PIERĀDĪŠANAS UN PIERĀDĪJUMU NOFORMĒŠANAS PROBLEMĀTIKA VALSTS ROBEŽSARDZĒ

Atslēgvārdi: pierādījumi, pierādīšana, Valsts robežsardze, imigrācija, administratīvie pārkāpumi.

Kopsavilkums

Ikdienā ar administratīvo pārkāpumu pierādīšanu saskaras ikviens robežsargs, neatkarīgi no dienesta ilguma vai pieredzes, tāpēc raksta autore veica pētījumu “Administratīvo pārkāpumu imigrācijas jomā pierādīšanas un pierādījumu noformēšanas problemātika Valsts robežsardzē”. Tajā tika pētīti pierādīšanas un pierādīšanas līdzekļu jēdzieni, sniegts to skaidrojums, izpētīts administratīvo pārkāpumu pierādīšanas process un tiesiskais regulējums attiecībā uz pierādīšanu un pierādījumiem Valsts robežsardzē. Pētījuma rezultāti apkopoti raksta secinājumos un priekšlikumos.

Ievads

Raksta mērķis ir aprakstīt izpētīto un izanalizēto administratīvo pārkāpumu pierādīšanu un pierādījumu noformēšanas kārtību Valsts robežsardzē (turpmāk – VRS), analizēt atklātās nepilnības un sniegt priekšlikumus to novēršanai.

Pētījuma uzdevumi: izpētīt pierādīšanas un pierādīšanas līdzekļu jēdzienus, izpētīt un izanalizēt iekšējos normatīvos aktus, kas nosaka pierādījumu ievākšanas un izmantošanas kārtību VRS administratīvo

pārkāpumu lietās, izpētīt administratīvo pārkāpumu imigrācijas jomā pierādīšanas procesu VRS, izdarīt secinājumus par pierādīšanas procesu VRS, izvirzīt priekšlikumus administratīvo pārkāpumu imigrācijas jomā pierādīšanas procesa VRS uzlabošanai. Darba uzdevumu realizēšanai tika izmantotas sekojošas pētījuma metodes: aprakstošā metode, lai veiktu detalizētu pierādīšanas un pierādījumu jēdzienu izpēti, apkopojot daudzveidīgo šo jēdzienu skaidrojumus; statistiskā metode, lai atklātu administratīvo pārkāpumu imigrācijas jomā svarīguma pakāpi; analīzes metode, anketēšanas metode, lai nosakaidrotu VRS amatpersonu viedokli par pierādīšanas procesu VRS un redzējumu uz iespējamajām problēmām, un salīdzinošā metode.

Latvijas Republika ir Eiropas Savienības dalībvalsts un ir atbildīga ne vien par savu, bet arī par visas Eiropas Savienības drošību. Pēdējie statistikas dati liecina, ka Eiropas Savienībā ir 512 miljoni iedzīvotāju,¹ no tiem 22 miljoni ir trešo valstu pilsoņi,² t.i., apmēram 4% no kopējā iedzīvotāju skaita. Latvijas Republikas teritorijā līdz 31.12.2019. ar uzturēšanās atļaujām uzturējās 98366 ārzemnieki, kas ir 5%³ no kopējā iedzīvotāju skaita. Pastāvīgā uzturēšanās atļauja tika izsniegta 106 valstu pārstāvjiem jeb 53339 pilsoņiem, no tiem 4807 bija Eiropas Savienības un Eiropas Ekonomiskās zonas (turpmāk – ES/EEZ) pilsoņi. Terminu uzturēšanās atļauja tika izsniegta 137 valstu pārstāvjiem jeb 45027 ārzemniekiem no kuriem ES/EEZ pilsoņi bija 27814,⁴ tāpēc arvien aktuālāki kļūst jautājumi par ārzemnieku darbību pārraudzību, pārkāpumu konstatēšanu, sabiedrības ekonomisko, fizisko un labklājības drošību.

Lai sekmīgi pildītu sev uzdoto uzdevumu un ievērotu Latvijas Republikas Satversmes 92. punktu, kas nosaka, ka “Ikviens uzskatāms par nevainīgu, iekams viņa vaina nav atzīta saskaņā ar likumu”,⁵ VRS, lai sauktu personu pie administratīvās atbildības, ir nepieciešams konstatēt administratīvās atbildības pamatu, kas ir administratīvā pārkāpuma sastāvs,

1 European Union Population.— <https://tradingeconomics.com/european-union/population>.— (Resurss apskatīts 6.02.2020.).

2 Migrācijas un migrantu statistika.— https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics/lv&oldid=292276.— (Resurss apskatīts 5.02.2020.).

3 Iedzīvotāju skaits un iedzīvotāju dabiskās kustības galvenie rādītāji pa mēnešiem.— https://data1.csb.gov.lv/pxweb/lv/iedz/iedz_iedzskaits_istern/IE010m.px/table/tableViewLayout1/.— (Resurss apskatīts 2.04.2020.).

4 Uzturēšanās atļaujas.— <https://www.pmlp.gov.lv/sakums/statistika/uzturesanas-atlajas.html>.— (Resurss apskatīts 5.02.2020.).

5 Latvijas Republikas Satversme (pieņemta 15.02.1922.)// Latvijas Vēstnesis.— Nr. 43 (1.07.1993).

ar ko konstatē personas nodarījumu, tādējādi, lai personu administratīvi sodītu un lēmums par sodīšanu būtu tiesisks un pamatots, jākonstatē administratīvā pārkāpuma sastāvā paredzēto objektīvo un subjektīvo pazīmju kopums.

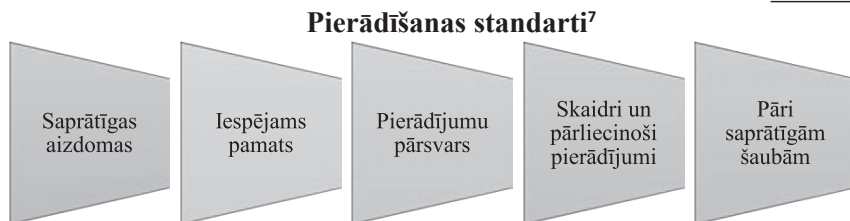
VRS, lai pierādītu administratīvā pārkāpuma sastāva esamību vai neesamību un noskaidrotu citus apstākļus, kam ir nozīme lietas pareizā izlemšanā, ir nepieciešami pierādījumi, un lai šos pierādījumus varētu izmantot savas kompetences ietvaros, tiem jābūt pareizajā kārtībā iegūtiem. Kvalitatīva administratīvo pārkāpumu pierādīšana un pierādījumu noformēšana ir viena no svarīgākajām administratīvo pārkāpumu lietas sastāvdaļām.

Pierādīšana un pierādīšanas līdzekļi administratīvo pārkāpumu lietās

Katras procesuālo tiesību nozares viens no centrālajiem jautājumiem ir pierādīšana. Tas izriet no apstākļa, ka dažādu procesu (civildarījuma, krimināldarījuma, administratīvā darījuma un administratīvo pārkāpumu darījuma) ietvaros absolūtā vairumā gadījumu tiek tiesiski izvērtēta situācija, kura notiek nevis šobrīd, bet gan risinājusies tuvākā vai tālākā pagātnē. Līdz ar to, kompetento iestāžu amatpersonas, kam attiecīgais notikums ir tiesiski jāizvērtē, pašas nav šī notikuma vērotājas, konstatētājas, bet gan to “atjauno” ar to ziņu palīdzību, kuras par attiecīgo notikumu saglabājušās, ir apzinātas (procesuāli iegūtas) un, tās izmantojot, var rast pārliecību par pagātnē notikušo notikumu. Šīs ziņas ir pierādījumi, kuru iegūšana un izmantošana ir fundamentāls tiesisko procesu jautājums. Pareizs ir arguments, ka “[...]mēs nevaram redzēt pagātni, un dažas patiesības var būt zudušas uz visiem laikiem. Mēs varam vienīgi mēģināt tās atjaunot ar pierādījumiem. Tas, kā iegūt un izmantot pierādījumus, veido procesuālo taisnīgumu, bez kura cilvēki zaudētu uzticību sociālajam taisnīgumam”.⁶

Savlaicīgi, vispusīgi, pilnīgi un objektīvi noskaidrot lietas apstākļus ir katras administratīvo pārkāpumu lietas uzdevums, kas atbilst vienam no pierādīšanas standartiem. Pastāv vairāki pierādīšanas standarti (sk. 1. att.).

6 Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020. – 305.–306. lpp.

1. attēls

Uz administratīvo pārkāpumu lietām ir attiecināms pierādīšanas standarts – pāri saprātīgām šaubām, kas ir augstākais pierādīšanas standarts, tieši tāpat kā krimināllietās, un tas nozīmē, ka personas vaina ir skaidri pierādīta un nepastāv nekādas pretrunas, bet jebkuras šaubas ir vērtējamas par labu personai,⁸ tāpēc jau sākotnējā administratīvo pārkāpumu lietas ierosināšanā, izskatīšanā, un jo sevišķi tiesiska lēmuma pieņemšanā, ir jāapzinās pilnīgi visi lietas apstākļi, kas veidos administratīvā pārkāpuma sastāvu, vai arī liegs konstatēt, ka konkrētajā darbībā nav administratīvā pārkāpuma sastāva. Kriminālprocesu un administratīvo pārkāpumu procesu vieno vēl viens apstāklis – tie abi attiecas uz publisko sodu piemērošanas jomu, kurai raksturīgas salīdzināmas prasības attiecībā uz pierādīšanu. Pierādīšana kā tiesiska kategorija ir viens no tiem institūtiem, kura lielā mērā balstās uz vispārīgām teorētiskām, ar loģikas atziņām saskaņotām zināšanām, kas nosaka to vispārīgo raksturu, no kā izejot, liela daļa jautājumu skatāmi vienādi vai līdzīgi, neatkarīgi no tā, kurā tieši procesuālo tiesību atzarā tie reglamentēti vai tiek piemēroti. Tāpēc, administratīvā pārkāpuma procesā ar pierādīšanu saistītu jautājumu izpratnei ir iespējams ņemt atziņas, kas izteiktas attiecībā uz kriminālprocesu.⁹

Mēģinot noskaidrot pierādīšanas un katra pierādīšanas līdzekļa nozīmi un nosacījumus administratīvo pārkāpumu procesā, pētījuma autore sastapās ar zināmām grūtībām, jo to nozīme un pielietojšanas īpatnības ir aprakstītas tikai dažu zinātnieku pētījumos. Latvijas Republikā šo pētījumu ir veikusi Latvijas Universitātes Krimināltiesisko zinātņu katedras vadītāja Kristīne Strada-Rozenberga, un tāpēc autore izvēlējās viņas piedāvāto skatījumu.

7 Pētījuma autores veidots attēls, izmantojot žurnāla “Administratīvā un Kriminālā Justīcija” (2017), 44.–49. lpp. norādīto informāciju. – <http://journals.rta.lv/index.php/ACJ/article/download/2786/2753>. – (Resurss apskatīts 3.04.2020.).

8 Administratīvā un Kriminālā Justīcija (2017), 44. –49. lpp. – <http://journals.rta.lv/index.php/ACJ/article/download/2786/2753>. – (Resurss apskatīts 3.04.2020.).

9 Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020. – 306. lpp.

Pierādīšanas jēdziena aizsākumi ir meklējami loģikas zinātnē, kurā ir izvirzītas divas loģikas, jeb domāšanas procesa divi līmeņi – formālā (veselā saprāta jeb sadzīvīskā domāšana) un dialektiskā (prāta jeb teorētiskā domāšana). Lai spētu izprast pierādīšanas jēdziena būtību administratīvo pārkāpumu lietās, sākumā to jāaplūko abās loģikās, it sevišķi dialektiskajā loģikā, jo to uzskata par izzināšanas teoriju, kas, savukārt, ir tiesu pierādījumu teorijas metodoloģiskais pamats.¹⁰ Apkopojot pētījumā iegūto informāciju par pierādīšanu, secināms, ka pierādīšanas jēdzienam ir ļoti daudz nozīmju, tāpēc ne agrāk spēkā esošajā Latvijas administratīvo pārkāpumu kodeksā (turpmāk – LAPK), ne Administratīvās atbildības likumā (turpmāk – AAL) nav minēts konkrēts minētā jēdziena skaidrojums. Pierādīšanas jēdziens administratīvo pārkāpumu lietās ir izprotams, aptverot kopā formālās un dialektiskās loģikas izvirzītos jēdziena skaidrojumus (secinājums, pierādīšana sev, pierādīšana citiem), tas ir domāšanas process, kura laikā tiek izvirzīta tēze, jeb tiek uzsākta administratīvo pārkāpumu lietvedība (izvērtējot sākotnēji pieejamo informāciju, no kuras izveidojas secinājums).

Pierādīšanas process nevar noritēt bez pierādījumiem, tāpēc nepieciešams noskaidrot jēdziena *pierādījumi* būtību un nozīmi administratīvo pārkāpumu lietās. Pierādījums ir paveikta darbība, rezultāts.¹¹ Tādu skaidrojumu jēdzienam dod mūsdienu latviešu valodas vārdnīca, tas ir līdzīgs AAL norādītajam, kur par pierādījumiem uzskata ziņas par faktiem, kurus administratīvā pārkāpuma procesā iesaistītās personas atbilstoši kompetencei izmanto, lai pierādītu administratīvā pārkāpuma esību vai neesību un noskaidrotu citus apstākļus, kam ir nozīme administratīvā pārkāpuma lietas pareizā izlemšanā.¹² Ziņas par faktiem ir noteikta informācija, kas nevar pastāvēt bez informācijas avota. Ziņas var saturēt lietas, dokumenti, cilvēka atmiņa un, lai šīs ziņas atzītu par pierādījumiem administratīvo pārkāpumu lietā, vispirms ir jānosaka šo ziņu izmantošanas pieļaujamība un, otrkārt, noteikta ziņu nostiprināšanas kārtība.¹³

Pierādījumu administratīvo pārkāpumu lietā pieļaujamības noskaidrošana iestādē notiek pēc amatpersonas iekšējās pārliecības, kas pamatota, ņemot vērā, ka par nepieļaujamām un pierādīšanā

10 Strada-Rozenberga K. Pierādīšanas teorija kriminālprocesā: Vispārīgā daļa.– Rīga: Turība, 2002.– 10.–12. lpp.

11 Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcas interneta versija, 2003–2019: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.– <https://tezaurs.lv/mlvv/#/sv/pier%C4%81d%C4%ABjums>.– (Resurss apskatīts 26.03.2020.).

12 Administratīvās atbildības likums (pieņemts 25.10.2018.)// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 225 (14.11.2018.).

13 Līcis A. Prasības tiesvedībā un pierādījumi.– Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.– 87.–92. lpp.

neizmantojamām atzīstamas tādas ziņas par faktiem, kuras iegūtas, pirmkārt, izmantojot vardarbību, draudus, šantāžu, viltu vai spaidus un, otrkārt, tādā procesuālajā darbībā, ko veikusi persona, kurai saskaņā ar AAL vai citu likumu nebija tiesību to veikt (kompetence),¹⁴ kā arī ziņas par faktiem, kuras iegūtas, pieļaujot citus procesuālos pārkāpumus, uzskatāmas par ierobežoti pieļaujamām un var tikt izmantotas pierādīšanā tikai tādā gadījumā, ja pieļautie procesuālie pārkāpumi ir nebūtiski vai var tikt novērsti, tie nevarēja ietekmēt iegūto ziņu patiesumu, vai ja to ticamību apstiprina pārējās administratīvā pārkāpuma lietvedībā iegūtās ziņas.¹⁵ Amatpersona kā pierādījumu var izmantot tikai tādu ziņu, par kuras patiesumu ir pārliecināta. Nepatiesām ziņām nav ticamības, tās izmantot pierādīšanā nevar. Izvērtējot pierādījumu ticamību (amatpersonai), jāņem vērā: 1) ziņas ticamība izvērtējama tikai kopsakarā ar citām ziņām; 2) nevienam no pierādījumiem (pierādīšanas līdzekļiem) nav iepriekš noteikta ticamības pakāpe kā citiem. Tāpēc svarīgi ir katra pierādījuma un pierādīšanas līdzekļa novērtējums kopsakarā ar citiem.¹⁶ Ņemot vērā, ka atziņas par faktiem nevar pastāvēt bez pierādījumu avota, pierādījumu avotus sauc par pierādīšanas līdzekļiem (pierādījumu procesuālā forma).¹⁷ Par pierādīšanas līdzekļiem administratīvo pārkāpumu lietā uzskata atsoņus informācijas avotus:

- 1) pie administratīvās atbildības sauktās personas paskaidrojumi;
- 2) personu liecības;
- 3) eksperta atzinums;
- 4) kompetentās institūcijas atzinums;
- 5) dokuments, kas satur ziņas par faktiem, rakstveidā vai citā formā;
- 6) elektroniskie pierādījumi;
- 7) procesuālajās darbībās rakstveidā vai citā veidā nostiprinātās ziņas par faktiem;
- 8) lietiskie pierādījumi.¹⁸

Autore, apkopojot visu iepriekš izklāstīto informāciju, secina, ka veicot pierādīšanu administratīvo pārkāpumu lietās no vienas puses, pierādījumi administratīvo pārkāpumu lietās kalpo, lai noteiktu faktus, apstākļus,

14 Administratīvās atbildības likums (pieņemts 25.10.2018.)// Latvijas Vēstnesis.— Nr. 225 (14.11.2018.).

15 Turpat.

16 Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi.— Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020.— 329.—330. lpp.

17 Līcis A. Prasības tiesvedībā un pierādījumi.— Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2003.— 87.—92. lpp.

18 Administratīvās atbildības likums (pieņemts 25.10.2018.)// Latvijas Vēstnesis.— Nr. 225 (14.11.2018.).

bet no otras puses, ir jādomā, kā tos nostiprināt likumā noteiktajā veidā, un kurš veids ir attiecināms uz katru faktu, lai viņam tiktu piešķirts pierādījuma statuss. Autore uzskata, ka iestādei, kurai ar likumu ir uzdots uzraudzīt un kontrolēt noteikto tiesību normu ievērošanu, un kuras pienākums ir pierādīt administratīvā pārkāpuma esamību vai neesamību, ir jābūt spējīgai konstatēt un rīkoties, ja personas nodarījumā ir saskatāms administratīvais pārkāpums un iestādei ir jānodrošina, lai amatpersonai, kurai dienesta pienākumos (VRS šī informācija ir iekļauta amata aprakstos) ir minēts, ka viņai ir tiesības veikt darbības ar administratīvo pārkāpumu lietām, ir pietiekams zināšanu daudzums, lai nodrošinātu šo darbību kvalitatīvu izpildi.

Aplūkojot VRS iekšējos normatīvos aktus, secināms, ka ir noteiktas visas administratīvo pārkāpumu procesuālo dokumentu veidlapas, bet nav noteikta to aizpildīšanas kārtība jeb saturs, kur arī var rasties neskaidrības, brīva interpretācija amatpersonu vidū, ko arī pierāda pētījuma autores veiktā aptauja.

Pierādīšanas process Valsts robežsardzē

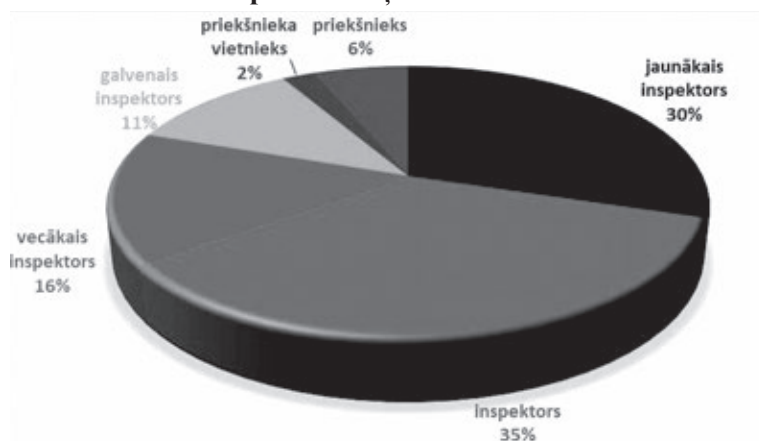
Ikdienā VRS dienesta pienākumus pilda vairāk nekā 2500¹⁹ robežsargi un darbinieki, lielākā daļa no tiem ikdienā saskaras ar administratīvo pārkāpumu lietvedību, kas sevī ietver lietas ierosināšanu, izmeklēšanu, pierādīšanu un likumīga lēmuma pieņemšanu vai materiālu nosūtīšanu pēc piekrišanas.

Lai iegūtu visaptverošu informāciju un izkristalizētu problēmas administratīvo pārkāpumu imigrācijas jomā pierādīšanas procesā VRS, ar tīmekļa vietnes <https://drive.google.com> starpniecību tika veikta VRS personāla elektroniskā aptauja. Tika izstrādātas trīs aptaujas anketas, kas tika paredzētas trīs respondentu grupām:

- 1) VRS teritoriālo pārvalžu Robežkontroles un imigrācijas kontroles dienestu priekšnieki;
- 2) VRS teritoriālo pārvalžu Robežkontroles un imigrācijas kontroles dienesta amatpersonas;
- 3) VRS amatpersonas, kuras ikdienā saskaras ar administratīvo pārkāpumu lietvedību.

Respondenti tika izvēlēti, ņemot vērā darba specifiku un veicamos uzdevumus, un pamatojoties uz VRS teritoriālo pārvalžu reglamentiem (sk. 2. att.).

19 Pujāts G. Publiskais pārskats, 2018.– http://www.rs.gov.lv/faili/doc2019//valsts_robezszardzes_2018.gada_publickais_parskats.pdf.– (Resurss apskatīts 12.05.2020.).

2. attēls**Amatpersonu ieņemamais amats²⁰**

Pētījuma autores izveidotajā 2. attēlā ir atspoguļots aptaujā piedalījušos amatpersonu profils – ieņemamais amats, kas spēj norādīt arī uz dienesta ilgumu VRS, piemēram, lai no jaunākā inspektora kļūtu par inspektoru ir nepieciešama vismaz divu gadu darba pieredze, strādājot par jaunāko inspektoru. Respondentu izglītības līmeni arī var noteikt pēc ieņemamā amata, piemēram, lai ieņemtu vecākā inspektora amatu VRS, ir jāiegūst pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība. Autore, analizējot attēlā redzamos datus un apkopojot aptauju rezultātus attiecībā uz amatpersonu ieņemamo amatu, secināja, ka aptaujas anketas aizpildīja 70% amatpersonu ar vismaz 2 gadu dienesta pieredzi VRS, līdz ar to, var uzskatīt, ka atbilžu pamatā ir ne tikai apgūtās teorētiskās zināšanas, bet atbildes ir balstītas arī uz praktisko pieredzi robežkontrolē un imigrācijas kontrolē, kas ļauj šos aptaujas datus uzskatīt par ticamiem un atbilstoši šai situācijai VRS.

Apkopojot visu iegūto informāciju no aptaujas anketām, pētījuma autore secināja, ka visu respondentu atbildes bija konkrētas, kas liecina par izpratni un spēju novērtēt situāciju un attīstības virzienus VRS.

VRS lielākajā daļā administratīvo pārkāpumu lietās kā galvenais pierādījums ir pie administratīvās atbildības sauktās personas paskaidrojums. 29% respondentu ir nācies pieņemt atkārtotu paskaidrojumu vienā

20 Pētījuma autores veidots attēls, izmantojot VRS teritoriālo pārvalžu Robežkontroles un imigrācijas kontroles dienestu priekšnieku, VRS teritoriālo pārvalžu Robežkontroles un imigrācijas kontroles dienesta amatpersonu un VRS amatpersonu, kas ikdienā saskaras ar administratīvo pārkāpumu lietvedību, aptauju rezultātus.

un tajā pašā administratīvo pārkāpumu lietā, iemesls tā pieņemšanai – sākotnējā paskaidrojumā trūka svarīga informācija, lai pieņemtu lēmumu administratīvo pārkāpumu lietā. Lielākā daļa aptaujāto VRS amatpersonu uzskata, ka problemātika administratīvo pārkāpumu pierādīšanas procesā ir, ko pamato šādi fakti:

- 1) amatpersonas aptaujas anketās 100% norāda, ka problemātika ir;
- 2) puse no respondentiem, kas ir pieņēmuši lēmumu administratīvo pārkāpumu lietās (lēmumu ir pieņēmuši 50% respondentu) norādīja, ka nav pārliecināti par viņu izmeklēto administratīvo pārkāpumu lietu kvalitāti, pieņemto lēmumu tiesiskumu;
- 3) 45% gadījumu, kāpēc tiesa atceļ vai maina VRS amatpersonu pieņemtos lēmumus, iemesls ir nepareizi noformēti lietas materiāli.

Risinājums (amatpersonu skatījumā) varētu būt pētījuma autores piedāvātie metodiskie norādījumi par administratīvo pārkāpumu pierādīšanu un pierādījumu noformēšanu VRS, ko atbalstīja 91% respondentu. Metodisko norādījumu izstrādi pēc VRS amatpersonu domām ir jāveic visām Iekšlietu ministrijas institūcijām kopā, ņemot vērā praktisko AAL pielietojumu un amatpersonu viedokli. Autore, veicot visu atbilžu apkopojumu, un ņemot vērā savu personīgo dienesta pieredzi, secināja, ka VRS metodiskajos norādījumos jāiekļauj sekojoša informācija:

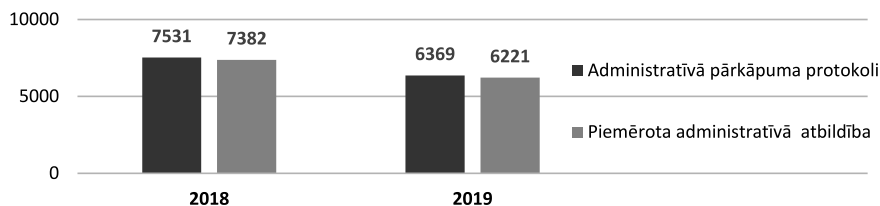
- 1) pie administratīvās atbildības sauktās personas paskaidrojumu iegūšanas un noformēšanas kārtība;
- 2) personu liecību iegūšanas un noformēšanas kārtība;
- 3) eksperta atzinuma iegūšanas un noformēšanas kārtība;
- 4) kompetentās institūcijas atzinuma iegūšanas noformēšanas kārtība;
- 5) dokumentu, kas satur ziņas par faktiem, rakstveidā vai citā formā un elektronisko pierādījumu iegūšanas un noformēšanas kārtība;
- 6) procesuālajās darbībās rakstveidā vai citā veidā nostiprinātu ziņu par faktiem iegūšanas un noformēšanas kārtība;
- 7) lietisko pierādījumu iegūšanas un noformēšanas kārtība;
- 8) dienesta ziņojuma noformēšanas kārtība;
- 9) amatpersonu darbības, ja pie administratīvās atbildības sauktā persona nesadarbojas;
- 10) amatpersonas darbības, ja konstatē administratīvos pārkāpumus kādā no jomām, piemēram, administratīvie pārkāpumi ceļu satiksmes jomā, imigrācijas jomā u.c.;
- 11) administratīvo pārkāpuma lietu tulkošana;
- 12) administratīvo pārkāpuma lietu paziņošanas kārtība.

Valsts robežsardzes kompetencē esošo administratīvo pārkāpumu imigrācijas jomā pierādīšana

VRS 2018. gadā secināja, ka atsevišķos gadījumos, pieņemot lēmumu administratīvā pārkāpuma lietā, netiek izvērtēti un ņemti vērā visi lietas apstākļi, netiek iegūti pierādījumi, netiek noskaidrota pārkāpēja identitāte. Līdz ar to veidojas situācija, kad VRS ir jāatceļ amatpersonu pieņemtie lēmumi un jāpieņem pārkāpējam labvēlīgs lēmums, neskatoties uz to, ka ir administratīvā pārkāpuma sastāvs. Sniegtā informācija vēl jo vairāk pamato to, ka ir problēma pierādīšanas kārtībā un pierādījumu noformēšanā VRS, ko pamato arī VRS statistika administratīvo pārkāpumu lietvedībā par 2018. un 2019. gadu (sk. 3. att.).

3. attēls

VRS amatpersonu sastādīto administratīvo pārkāpumu protokolu skaits un pie administratīvās atbildības saukto personu skaits (pieņemtie lēmumi administratīvo pārkāpumu lietā) 2018.–2019. gadā²¹

Pēc 24.03.2020. VRS Operatīvās vadības pārvaldes Analītiskās nodaļas sniegtās informācijas un 3. attēlā veiktā apkopojuma, secināms, ka 2019. gadā salīdzinājumā ar 2018. gadu ir samazinājies administratīvo protokolu skaits, bet starpība starp sastādīto administratīvo pārkāpumu protokolu skaitu un pieņemto lēmumu administratīvo pārkāpumu lietā ir gandrīz nemainīga (2018. gadā – 149 un 2019. gadā – 148), starpība veidojas tāpēc, ka dažas no administratīvo pārkāpumu lietām tiek izbeigtas, pieņemtie lēmumi atcelti, bet lielākā daļa administratīvo pārkāpumu lietu tiek nosūtītas pēc piekritisības tai iestādei, kura ir kompetenta pieņemt lēmumu administratīvo pārkāpumu lietā, kas vēl jo vairāk norāda uz to, ka amatpersonai jābūt spējīgai iegūt visus nepieciešamos pierādījumus administratīvo pārkāpuma lietā. 2018. gadā un 2019. gadā VRS amatpersonu pieņemtie lēmumi administratīvo pārkāpumu lietās imigrācijas jomā, kas

21 Pētījuma autores veidots attēls, izmantojot 24.03.2020. Valsts robežsardzes Operatīvās vadības pārvaldes Analītiskās nodaļas sniegto informāciju.

tika pārsūdzēti rajona tiesā, tika 100% atcelti. Biežāk sastopamais iemesls, kāpēc tiesa atceļ vai maina VRS amatpersonu pieņemtos lēmumus, 45% gadījumu ir nepareizi noformēti lietas materiāli.

2019. gada 1. jūlijā tika veikti Grozījumi Imigrācijas likumā, kas stājās spēkā vienlaikus ar AAL, kuros tika nodalīti administratīvie pārkāpumi imigrācijas jomā. Pētījuma autore, apkopojot 24.03.2020. VRS Operatīvās vadības pārvaldes Analītiskās nodaļas sniegto informāciju, secināja, ka 51% no kopā sastādītajiem administratīvo pārkāpumu protokoliem VRS par 2018. gadu un 2019. gadu ir tieši imigrācijas jomā, tāpēc izvēlējās aprakstīt administratīvos pārkāpumus imigrācijas jomā, to praktisko pierādīšanu un pierādīšanas līdzekļu noformēšanu. Administratīvie pārkāpumi, ko pētījuma autore aprakstīja bija:

- 1) uzturēšanās Latvijas Republikā bez derīga ceļošanas dokumenta, vīzas, uzturēšanās atļaujas;
- 2) personas nodrošināšana ar iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā;
- 3) strādāšana bez darba atļaujas.

Autore secina, ka, pierādot administratīvos pārkāpumus uzturēšanās Latvijas Republikā bez derīga ceļošanas dokumenta, vīzas, uzturēšanās atļaujas, ir izmantojami, galvenokārt, sekojoši pierādīšanas līdzekļi (iespēju robežās):

- 1) pie administratīvās atbildības sauktās personas paskaidrojumi;
- 2) personu (kaimiņu) liecības;
- 3) dokuments, kas satur ziņas par faktiem, rakstveidā vai citā formā (ceļošanas dokumenta, vīzas, uzturēšanās atļaujas, izziņa no vēstniecības par dokumentu iesniegšanu jauna ceļošanas dokumenta saņemšanai, informācija no informācijas sistēmām, amatpersonas dienesta ziņojums).

Šo pierādīšanas līdzekļu klātbūtne neko nenorādīs, ja viņiem nebūs konkrēti noteikta satura, ko norādīja un aprakstīja autore pētījumā.

Apkopojot iegūto informāciju par administratīvo pārkāpumu – personas nodrošināšanu ar iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā, autore uzsver, ka ļoti nozīmīgu lomu šī pārkāpuma pierādīšanā ieņem pierādīšanas līdzeklis – paskaidrojums (gan ārzemnieka, gan nodrošinātāja), tāpēc amatpersonai nepieciešams pieņemt un detalizēti iztaujāt personas. Ja personas vēlas pašas rakstīt ar roku, tad nepieciešams iedot tām konkrētus jautājumus, lai tie sniegtu atbildes uz katru no tiem, nekādā gadījumā nedrīkst pieļaut, ja persona piekritusi dot paskaidrojumu, lai tas notiek pašplūsmā, jo, pirmkārt, persona nezina, kāda informācija ir svarīga,

otrkārt, nezina, kādi apstākļi ir jāpiemin, bet, savukārt, amatpersonai pieņemot paskaidrojumu jācenšas pierādīt pārkāpuma esamību, gan jāiekļauj arī informācija, ja tāda ir, kas var mīkstināt personas atbildību.

Izskatot administratīvo pārkāpumu par strādāšanu bez darba atļaujas, autore konstatēja, ka 2019. gada 13. augustā VRS apstiprināja Metodiskos norādījumus par VRS amatpersonu rīcību, veicot trešās valsts valstspiederīgo nodarbinātības kontroli Latvijas Republikā. Analizējot šajos norādījumos iekļauto informāciju, secināms, ka tos var ņemt par paraugu, izstrādājot metodiku par administratīvo pārkāpumu pierādīšanu konkrētiem pantiem.

Apkopojot pētījuma laikā iegūto informāciju, autore secina, ka ikdienā ar administratīvo pārkāpumu pierādīšanu saskaras ikviens robežsargs, neatkarīgi no dienesta ilguma vai pieredzes, tāpēc iestādei ir jāizstrādā pēc iespējas konkrētāki un noteicošāki iekšējie dokumenti, kas spēs amatpersonai norādīt, kā rīkoties konkrētā situācijā, jo pierādīšana sevī ietver gan iestādes, gan arī amatpersonas pieredzi un zināšanas. Pieredzi cilvēki iegūst pakāpeniski – laika gaitā, bet administratīvo pārkāpuma lietu pierādīšanā rīcībai jābūt tūlītējai un konkrētai, lai spētu pierādīt personas vainu konkrētā nodarījumā.

Secinājumi un priekšlikumi

Izpētot administratīvo pārkāpumu imigrācijas jomā pierādīšanas un pierādījumu noformēšanas tiesiskos un praktiskos aspektus VRS, autore secina:

1. Ir trīs pastāvošās problēmas pierādīšanas procesā VRS: amatpersonu zināšanas; iekšējo normatīvo aktu nepilnības, to trūkums; sadarbība.
2. VRS pierādīšanas un pierādīšanas līdzekļu noformēšanas kvalitāte administratīvo pārkāpumu lietās ir vērtējama kā vidēja. Biežāk sastopamais iemesls, kāpēc tiesa atceļ vai maina VRS amatpersonu pieņemtos lēmumus, ir nepareizi noformēti lietas materiāli.

Nemot par pamatu iepriekš minētos secinājumus, tiek izvirzīti sekojoši priekšlikumi:

1. Pēc VRS iniciatīvas izveidot darba grupu no Iekšlietu ministrijas un Tieslietu ministrijas struktūrvienību pārstāvjiem, lai apzinātu vienoto kārtību un izstrādātu vadlīnijas, iekļaujot tajās sekojošu informāciju: a) procesuālo dokumentu veidlapas administratīvo pārkāpumu lietās; b) pierādīšanas līdzekļi, to pielietošanas īpatnības administratīvo pārkāpumu lietās (iekļaujot informāciju par ekspertīžu nozīmēšanas kārtību, tulkošanu administratīvo pārkā-

pumu lietās utt.); c) sadarbības kārtību administratīvo pārkāpumu lietās starp Latvijas Republikas tiesībsargājošajām institūcijām; d) starptautiskās sadarbības kārtība administratīvo pārkāpumu lietās; e) pierādījumu iegūšana, izmantojot interneta platformas; f) paziņošanas kārtība administratīvo pārkāpumu lietās, izmantojot elektronisko pastu.

2. VRS izstrādāt metodiskos norādījumus par administratīvo pārkāpumu pierādīšanu un pierādījumu noformēšanas kārtību, iekļaujot sekojošu informāciju: a) pie administratīvās atbildības sauktās personas paskaidrojumu iegūšanas un noformēšanas kārtība; b) personu liecību iegūšanas un noformēšanas kārtība; c) eksperta atzinuma iegūšanas un noformēšanas kārtība; d) kompetentās institūcijas atzinuma iegūšanas noformēšanas kārtība; e) dokumentu, kas satur ziņas par faktiem, rakstveidā vai citā formā un elektronisko pierādījumu iegūšanas un noformēšanas kārtība; f) procesuālajās darbībās rakstveidā vai citā veidā nostiprinātu ziņu par faktiem iegūšanas un noformēšanas kārtība; g) lietisko pierādījumu iegūšanas un noformēšanas kārtība; h) amatpersonu darbības, ja pie administratīvās atbildības sauktā persona nesadarbojas; i) amatpersonas darbības, ja konstatē administratīvos pārkāpumus kādā no jomām; j) administratīvo pārkāpumu lietu tulkošana; k) administratīvo pārkāpumu lietu paziņošanas kārtība, izmantojot elektronisko pastu. Metodisko norādījumu izstrādē iesaistīt VRS Galvenās pārvaldes Juridiskās nodaļas amatpersonas, VRS teritoriālo pārvalžu juristus un VRS teritoriālo pārvalžu Robežkontroles un imigrācijas kontroles dienestu amatpersonas, kas ir atbildīgas par administratīvo pārkāpumu lietām.
3. VRS Operatīvās vadības pārvaldes Analītiskajai nodaļai veikt lēmumu par administratīvo pārkāpumu lietvedības izbeigšanu, lēmumu, kas tika pārsūdzēti augstākā iestādē, teritoriālajā pārvaldē, un lēmumu, kas tika pārsūdzēti tiesā, uzskaiti un analīzi reizi pusgadā, kā rezultātā VRS teritoriālajām pārvaldēm organizēt personāla apmācības, ja tas nepieciešams, reizi pusgadā par administratīvo pārkāpumu pierādīšanu un pierādījumu noformēšanu, kā pamatu ņemot VRS Operatīvās vadības pārvaldes Analītiskās nodaļas veikto analīzi. Apmācībās kā ekspertus skaidrojumu sniegšanai pieaicināt VRS Galvenās pārvaldes Juridiskās nodaļas amatpersonas un Administratīvās rajona tiesas pārstāvjus.

Ilze Biseniece

Latvijas Universitātes P. Stradiņa medicīnas koledža,
studiju programma “Sociālā rehabilitācija”

SOCIĀLO PAKALPOJUMU PIEEJAMĪBA PERSONĀM AR INVALIDITĀTI PILSĒTĀ

Atslēgvārdi: integrācija, sociālie pakalpojumi, persona ar invaliditāti, vides pieejamība.

Ievads

Pēc Invaliditātes informācijas sistēmas datiem uz 2018. gada decembri valstī bija 191815 un 2017. gada decembrī – 182 000 personas ar invaliditāti, t.i., ar redzes, dzirdes, kustību un garīga rakstura traucējumiem.¹

Saskaņā ar Veselības un darbaspēju ekspertīzes ārstu valsts komisijas (turpmāk – VDEĀVK) lēmumu par noteiktu invaliditāti 2019. gadā pašvaldībā bija 2303 pieaugušas personas ar invaliditāti, bet 2018. gadā – 2265.² Statistikas dati norāda uz personu ar invaliditāti skaita pieaugumu valstī un pašvaldībā. Cilvēkiem ar invaliditāti ir nepieciešams sabiedrības atbalsts, kas nav uzskatāms par privilēģiju, bet par cilvēktiesībām.

2010. gada 31. martā stājās spēkā Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām, kurā ir norādīts: “Dalībvalstis aizliedz jebkādu diskrimināciju invaliditātes dēļ un garantē personām ar invaliditāti vienlīdzīgu un efektīvu tiesisko aizsardzību pret diskrimināciju jebkāda iemesla dēļ”, kā arī: “Lai veicinātu vienlīdzību un likvidētu diskrimināciju, dalībvalstis veic visus atbilstošos pasākumus, lai nodrošinātu, ka tiek veikti saprātīgi pielāgojumi”.³ Valstij jānodrošina vienlīdzīgu iespēju

1 Invaliditātes informatīvās sistēmas noteikumi: Ministru kabineta noteikumi Nr. 381 (pieņemti 20.08.2019.)// Latvijas Vēstnesis – Nr. 172 (23.08.2019.).

2 VDEĀVK uzskaitē esošās pilngadīgās personas ar invaliditāti pēc invaliditātes smaguma pakāpes un administratīvās teritorijas.— <https://data.gov.lv/dati/dataset/33bf8238-5b0f-4b3b-8cac-f2bba962ec7e/resource/cee5a405-a0d0-4f57-b6fe-2d57d9fa3dfd>.— (Resurss apskatīts 21.01.2020.).

3 Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (pieņemta 13.12.2006.)// Latvijas Vēstnesis.— Nr. 27 (17.02.2010.)

saņemt valsts sniegtos pakalpojumus, t.sk., arī sociālos, transporta, izglītības pakalpojumus, vienlīdzīgu iespēju piekļūt telpām un vienlīdzīgu iespēju strādāt personām ar invaliditāti. Par vides pieejamību un vienādu tiesību nodrošināšanu Latvijā atbildību ir uzņēmusies valsts. Iepriekšminētos pienākumus nosaka Latvijas Republikas pamatlikums – Satversme. Integrācijas politika ir būtiska valsts iekšpolitikas sastāvdaļa un šādu politiku īsteno ikviena valsts. Valsts attīstība var tikt ievērojami kavēta, ja pastāv atsvešinātība starp indivīdu un valsti, starp atsevišķām sabiedrības daļām, starp sabiedrību un valsti. Neskatoties uz to, ka sabiedrības⁴ integrācijas politikas veidošanas un īstenošanas funkcija formāli ir valsts kompetencē, lielā mērā šajā procesā ir iesaistītas pašvaldības. 1994. gadā stājās spēkā Likums par pašvaldībām, kurš nosaka, ka jāpilda ar likumu noteiktās funkcijas, jāsniedz pakalpojumi, kuri ir nepieciešami sabiedrības interesēm un vajadzībām.⁴ Lai personas ar invaliditāti varētu saņemt sociālos pakalpojumus, jāņem vērā katras personas individuālās spējas un traucējums. Svarīga ir vides un informācijas pieejamība, kā arī nodrošināta piekļuve objektam, iespēja pārvietoties tajā atbilstoši funkcijai, kā arī iespēja saņemt nepieciešamo informāciju vieglā un saprotamā veidā. Nodrošinot visu iepriekšminēto, personām ar invaliditāti tiek veicināta veiksmīga integrāciju sabiedrībā.

Cilvēkiem ar invaliditāti ir jādod iespēja dzīvot tajā pašā sociālajā vidē kopā ar visiem sabiedrības locekļiem, strādāt atvērtā darba tirgū un piedalīties sabiedriskajās aktivitātēs, līdzvērtīgi pārejiem sabiedrības locekļiem, un izmantot vajadzībām atbilstošus pakalpojumus.⁵

Personu ar invaliditāti integrācija sabiedrībā

Sabiedrības integrācija ir sarežģīts sabiedrības dzīves sakārtošanas process. Sociālo zinātņu jomā sabiedrības integrācijas kontekstā izvirzās vairāki uzdevumi:

- veikt pētniecisko darbu, apzināt integrācijas procesu, veicināt tā sakārtošanu un mērķtiecību;
- informēt sabiedrību par integrācijas norisi, savlaicīgi atklāt integrācijas šķēršļus un barjeras, to iespējamo ietekmi uz integrācijas procesu;
- sniegt analītisko informāciju vadībai par integrācijas procesa norisi, savlaicīgi atklāt integrācijas šķēršļus un tādējādi ietekmēt valdības lēmumu pieņemšanu un valsts integrācijas politikas veidošanu;

4 Par pašvaldībām: Likums (pieņemts 19.05.1994.)//Latvijas Vēstnesis.– Nr. 61(24.25.1994.).

5 Orska R. Izglītības iestāžu mācību vide: problēmas un risinājumi: Zinātnisko rakstu krājums.– Rīga: Raka, 2006.– 10. lpp.

- piedalīties sabiedrisko domu aprītē, veicināt diskusijas par sabiedrības integrācijas problēmām un vērtībām.⁶

Sabiedrības integrācijas galvenā vērtība ir cilvēks, neatkarīgi no viņam piemītošajām pazīmēm un sabiedrības integrācijas process tiek skatīts caur cilvēktiesību prizmu, kas paredz vienādu tiesību principu. Vienlīdzīgu tiesību noteikšana ir process, kura darbības laikā visdažādākās sabiedrības sistēmas un apkārtējā vide, piemēram, pakalpojumi, aktivitātes, informācija un dokumentācija kļūst pieejama visiem, t.sk., arī personām ar invaliditāti. Sabiedrībā pamatā ir cilvēku ar invaliditāti tiesības būt noteicējam par savu dzīvi tādā pašā mērā kā ikvienam sabiedrības loceklim. Piemēram, vienlīdzīgām iespējām izvēlēties un kontrolēt tādus jautājumus: ar ko kopā dzīvot, ar ko veidot attiecības, kas būs tās personas, kuras sniegs atbalstu, īpaši uzsverot, ka jābūt nodrošinātai iespējai izvēlēties dzīves vietu, kas atrodas vietējā kopienā un nav nodalīta no pārējās sabiedrības.⁷ Galvenie iemesli, kas rada šķēršļus, ir gan dažādi sabiedrībā valdošie stereotipi, gan vides nepieejamība, gan arī pašu cilvēku ar invaliditāti neuzdrīkstēšanās iekļauties sociālās integrācijas procesos.

Integrācija ir patstāvīgs un dinamisks savstarpējās adaptācijas process, kurā, no vienas puses, ir personas ar invaliditāti, kas dzīvo saskaņā ar savām iespējām, vēlmēm un izvēli, bet no otras puses, sabiedrība, kurai ir jāsniedz atbalsts un jānodrošina iespēju vienlīdzība. Integrācijas mērķi balstās uz to, lai dotu iespēju cilvēkiem, neatkarīgi no veselības traucējuma rakstura un iemesliem, maksimāli iekļauties sociālajā un ekonomiskajā dzīvē, kā arī iegūtu neatkarību, kas nozīmē pēc iespējas lielākas patstāvības iegūšanu.⁸

Sociālo iekļaušanu ir grūti izmērīt, tā visbiežāk izpaužas cilvēka apmierinātībā – ar vidi, sabiedrību, piedzīvoto. Tā ir saistīta ar pozitīvām emocijām un iespēju realizēties kā pilntiesīgam sabiedrības loceklim. Sociālā iekļaušana ir salīdzinoši jauns termins, kas ir radies sabiedrības attīstības procesā, nomainot vārdus – segregācija, normalizācija, integrācija.

- Izolācija – segregācija. Institucionāla pieeja: persona ar invaliditāti dzīvo šķirti (aprūpes iestādēs, speciālajās skolās).
- Iespēju došana – normalizācija. Iespēju radīšana.
- Integrācija – iekļaušana. Integrāciju attiecina pret visām sociālajām grupām, kuras ir kaut kādā mērā minoritātes vai ir atšķirīgas.

6 Vēberts E. Integrācija un etnopolitika. – Rīga: Jumava, 2000. – 103. lpp.

7 Šķestere I. Cilvēks ar invaliditāti. Pakalpojumi pašvaldībā. koncepcija. – Rīga: LCĻVSO Sustento, 2010. – 41. lpp.

8 Orska R. Izglītības iestāžu mācību vide: problēmas un risinājumi: Zinātnisko rakstu krājums. – Rīga: Raka, 2006. – 149. lpp.

Negatīvākais integrācijas procesā – minoritātēm (cilvēkiem ar invaliditāti, etniskām vai reliģiskām grupām) ir jāpielāgojas pārējās sabiedrības normām un dzīves ritmam, tātad vienpusēji.⁹

Galvenā atšķirība starp sociālo iekļaušanos un integrāciju – visām grupām jāmainās, gan lielām, gan mazām, lai veidotu jaunu sabiedrības formu. Iespējams, tādēļ daudziem cilvēkiem joprojām ir grūtības pieņemt “sociālo iekļaušanu”, jo sabiedrībai ir jāmaina sabiedrības uzskati un ieradumi kopā ar pārējiem.¹⁰

Sociālie pakalpojumi personām ar invaliditāti

Personām ar invaliditāti ir svarīgs sociālās integrācijas aspekts. Pakalpojumi un to pieejamība dod vajadzības, piederības, neatkarības izjūtu. Sociālie pakalpojumi ir valsts sniegti pakalpojumi, kas nodrošina iedzīvotāju dzīves kvalitāti, kā arī šaurākā nozīmē – tā ir vietējo sociālā darba pakalpojumu organizēšana un nodrošināšana bērniem, veciem cilvēkiem, cilvēkiem ar invaliditāti. Vispārējas nozīmes pakalpojumus ir klasificējušas Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalstu publiskās iestādes:

- vispārējas tautsaimnieciskas nozīmes pakalpojumi: pamatpakalpojumi, kurus sniedz par samaksu, piemēram, pasta pakalpojumi u.c.;
- ar ekonomiku nesaistīti vispārējas nozīmes pakalpojumi, piemēram, policija, tiesiskums un ar likumu noteiktās sociālā nodrošinājuma sistēmas;
- vispārējas nozīmes sociālie pakalpojumi, tie apmierina neaizsargāto iedzīvotāju vajadzības, un to pamatā ir solidaritātes un vienlīdzīgas piekļuves principi. Kā piemēru var minēt sociālā nodrošinājuma sistēmas, nodarbinātības pakalpojumus un sociālos mājokļus.¹¹

Analizējot dažādās definīcijas, kas raksturo terminu *sociālie pakalpojumi*, kopīgs ir šo pakalpojumu mērķis – cilvēku sociālās funkcionēšanas un labklājības veicināšana. Izglītība, nodarbinātību veicinošie pakalpojumi, sociālās drošības pakalpojumi, kultūras pakalpojumi, pakalpojumi ģimenes atbalstam, veselības aprūpes pakalpojumi ir tie sociālie pakalpojumi, kas veicina cilvēku un valsts sociālās labklājības paaugstināšanos, kā arī ir viens no sociālās labklājības sistēmas elementiem.¹² Lai personas ar

9 Viša K. Paralēles. Sociālā iekļaušana programmas “Jaunatne darbībā” projektos. 2016.–148. lpp.– <https://jaunatne.gov.lv/lv/jaunatne-darbiba>.– (Resurss apskatīts 21.01.2020.).

10 Turpat, 149. lpp.

11 Vispārējas nozīmes pakalpojumi.– https://ec.europa.eu/info/topics/single-market/services-general-interest_lv.– (Resurss apskatīts 10.02.2020.).

12 Cilvēku ar invaliditāti sociālo pakalpojumu monitorings pilsoniskas līdzdalības nodrošināšanai. 2020.– 28. lpp.– <https://www.sif.gov.lv/>.– (Resurss apskatīts 10.02.2020.).

invaliditāti spētu integrēties savā pašvaldībā, jānodrošina iespēja saņemt viņu vajadzībām atbilstošus pakalpojumus, ko veido:

- ģeogrāfiskā pieejamība – pakalpojums būtu jānodrošina iespējami tuvu klienta dzīvesvietai;
- vides un informatīvā pieejamība – jānodrošina gan fiziskās vides pieejamība, kas atbilstu cilvēku ar pārvietošanās grūtībām vajadzībām un ar sensoro funkciju traucējumiem jānodrošina informācijas pieejamība, gan ņemot vērā informācijas izvietošanu, gan tās saturu un formu;
- ekonomiskā pieejamība – pakalpojuma izmaksas nedrīkst būt par šķērslī pakalpojuma pieejamībai.¹³

Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums nosaka, ka sociālā palīdzība ir “pasākumu kopums, kas vērsts uz sociālās funkcionēšanas spēju atjaunošanu vai uzlabošanu, lai nodrošinātu sociālā statusa atgūšanu un iekļaušanos sabiedrībā, un ietver sevī pakalpojumus personas dzīvesvietā un sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā.”¹⁴

Nodrošinot pakalpojumus personām ar invaliditāti, jāņem vērā iespēja nodrošināt brīvu pakalpojumu izvēli un tā lielā mērā saistīta ar sociālo rehabilitāciju. Pasaules Veselības organizācija rehabilitāciju definē kā visu līdzekļu izmantošanu, lai reducētu nespēju un invaliditāti izraisīto stāvokļu ietekmi un palīdzētu cilvēkam sasniegt optimālu sociālu integrāciju. Atšķirības gan invaliditātes veidā, gan tā smaguma pakāpē personām ar invaliditāti nosaka rehabilitācijas atbalsta apjomu un formu, kāds ir nepieciešams katrā individuālajā gadījumā.¹⁵ Rehabilitācija – process, kura mērķis ir dot iespēju personai ar invaliditāti sasniegt un saglabāt viņa optimālo fiziskās, sensorās, intelektuālās, psihiskās un/vai sociālās funkcionēšanas līmeni, kā arī nodrošināt nepieciešamos līdzekļus, kas palīdzētu izmainīt dzīvi, sasniedzot aizvien augstāku neatkarības līmeni. Rehabilitācija ietver sevī palīg līdzekļus, lai izveidotu un/vai atjaunotu funkcijas vai kompensētu zaudētās, trūkstošās vai arī ierobežotās funkcijas.¹⁶ No iepriekšminētā izriet rehabilitācijas mērķi:

- medicīniskās rehabilitācijas mērķis ir novērst vai mazināt traucējumus vai invaliditāti vai vismaz sasniegt fizisko un psihisko stabilitāti;

13 Šķestere I. Cilvēks ar invaliditāti. Pakalpojumi pašvaldībā. Koncepcija. – Rīga: LCĪVSO Sustento, 2010. – 8. lpp.

14 Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums (pieņemts 31.10.2002.)//Latvijas Vēstnesis. – Nr. 168 (19.11.2002.).

15 Saukuma L. Sociālās rehabilitācijas pakalpojums – mērķi, saturs un norise. 2016: Prezentācijas materiāli.–http://hotelsiva.lv/tl_files/foto/Info_dienas/Soc_reh_SIVAinfodiena_26052016.pdf. – (Resurss apskatīts 10.02.2020.).

16 Cilvēku ar invaliditāti sociālo pakalpojumu monitorings pilsoniskas līdzdalības nodrošināšanai. 2020. – 17. lpp.– <https://www.sif.gov.lv/>. – (Resurss apskatīts 10.02.2020.).

- profesionālās rehabilitācijas mērķis ir panākt līdzdalību darba dzīvē;
- sociālās rehabilitācijas mērķis ir iesaistīt visās sabiedrības un privātās dzīves jomās un pavērst dažādas līdzdalības iespējas.¹⁷

Sociālās rehabilitācijas pakalpojuma mērķis vērsts uz sociālās funkcionēšanas spēju atjaunošanu vai uzlabošanu, lai nodrošinātu sociālā statusa atgūšanu un iekļaušanos sabiedrībā, un ietver sevī pakalpojumus personas dzīvesvietā, sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā vai dzīvesvietā.¹⁸

Personām ar invaliditāti, nodrošinot pakalpojumus un pasākumus, nepieciešams komplekss risinājums – sākot ar informāciju par pašu pakalpojumu, par piekļuvi tā norises vietai un beidzot ar ērtu un drošu pārvietošanos. Par invaliditāti izraisošo faktoru tiek uzskatīts cilvēka funkciju traucējums, neatzīstot vides un sabiedrības attieksmes ietekmi. Līdz ar to netiek atzīts, ka, uzlabojoties vides pieejamībai un mainoties sabiedrības attieksmei, iespējams ievērojami mazināt invaliditātes smaguma pakāpi.¹⁹

No iepriekšminētā var izdalīt sekojošus pakalpojuma pieejamības veidus: fiziskā pieejamība jeb infrastruktūra (uzbraukšanas rampas, lifti, luksofori ar skaņas signāliem, taktīlie apzīmējumi uz ietvēm u.tml.), pakalpojumu pieejamība – iespēja invalīdiem saņemt kvalitatīvu pakalpojumu un sociālā pieejamība. Sociālā pieejamība ir sarežģītākā, taču svarīgākā daļa, jo ietver sabiedrības attieksmes un izpratnes maiņu.

Personas ar invaliditāti raksturojums

Invaliditātes jēdziena izpratne ir vēsturiski attīstījusies gadsimtu laikā, mainoties no nolieguma un medicīniskā uztveres modeļa uz sociālo uztveres modeli. Tādējādi cilvēki ar invaliditāti no medicīniskās aprūpes indivīda kļuvuši par pilntiesīgiem sabiedrības locekļiem. Sociālais invaliditātes modelis veidojies attīstoties sabiedrības uzskatiem par sabiedrību, tās lomu un katra indivīda vietu tajā. Šis modelis uzskata, ka barjeras, negatīva attieksme un izslēgšana no sabiedrības (tīša vai netīša) ir noteicošie faktori, lai identificētu, kam ir un kam nav invaliditāte katrā konkrētā sabiedrībā. Tas atzīst, ka, lai gan dažiem cilvēkiem ir fiziskie, sensorie, intelektuālie vai psiholoģiskie traucējumi, kas var dažreiz izraisīt atsevišķus funkcionā-

17 Plaude I. Sociālā pedagogija.– Rīga: Raka, 2001.– 172. lpp.

18 Sociālās rehabilitācijas norise.– https://www.siva.gov.lv/Socialas_rehabilitācijas-norise-un-saturs.html.- (Resurss skatīts 30.01.2020.).

19 Šķestere I. Cilvēks ar invaliditāti. Pakalpojumi pašvaldībā. koncepcija.– Rīga: LCĪVSO Sustento, 2010.– 9. lpp.

lus ierobežojumus, tie neizraisa invaliditāti, ja vien sabiedrība ņem vērā un iekļauj visus cilvēkus neatkarīgi no viņu individuālajām atšķirībām.

Sociālais modelis tiek balstīts uz cilvēktiesībām un tā mērķis ir likvidēt šķēršļus, lai cilvēkiem ar invaliditāti būtu tādas pašas iespējas būt noteiktiem pār savu dzīvi kā jebkuram citam. Invaliditātes sociālais modelis pašos pamatos maina attieksmi pret invaliditāti. Tas nosaka, ka visi cilvēki ir vienlīdzīgi un visiem cilvēkiem jābūt gan vienādām tiesībām, gan, kas ir vēl svarīgāks, – iespējām.²⁰

Jēdziens *invaliditāte* ir definēts gan starptautiskajos dokumentos, gan Latvijas Republikas normatīvajos aktos. Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Konvencijā par invaliditātes tiesībām ir teikts: "Invaliditātes jēdziens laikam ejot mainās, tādējādi pasakot, ka attieksme un vide ir svarīga, saskaroties ar sabiedrības un apkārtējās vides šķēršļiem, kas ierobežo vienlīdzības iespējas pilnvērtīgi un efektīvi līdzdarboties sabiedrības dzīvē".²¹ Te tiek uzsvērta invaliditātes jēdziena atrašanās pārmaiņu procesā, izpratnes maiņa un attīstība. ANO Konvencija personas ar invaliditāti definē kā "personas, kurām ir ilgstoši fiziski, garīgi, intelektuāli, vai maņu traucējumi, kas mijiedarbībā ar dažādiem šķēršļiem var apgrūtināt to pilnvērtīgu un efektīvu līdzdarbību sabiedrības dzīvē vienlīdzīgi ar citiem".²²

Invaliditātes likums nosaka, ka persona ar invaliditāti ir tā, kam invaliditāte ir ilgstošs vai nepārejošs ļoti smagas, smagas vai mērenas pakāpes funkcionēšanas ierobežojums, kas ietekmē personas garīgās vai fiziskās spējas, darbības, pašaprupi un iekļaušanos sabiedrībā un persona ar invaliditāti ir persona, kurai šajā likumā paredzētajā kārtībā noteikta invaliditāte.²³

Sabiedrība, pakalpojumi un vides pieejamība ir atbalsts personām ar invaliditāti, kas situāciju var atvieglot un ļaut subjektīvi neizjust ierobežojumus. Invaliditāte vienmēr ir sociālā problēma, un dažas kultūras to uzskata par traucējumu cilvēkam pašam vai apkārtējai videi.²⁴ Personas ar invaliditāti un apkārtējā sabiedrība atsevišķus funkcionālos traucējumus uztver dažādi:

- kā fizisku un/vai psihisku traucējumu, t.i., invaliditāte ir identiska medicīniski noteiktajam traucējumam; traucējums un ierobežojums tiek uztverti kā eksistenciāla vienība;

20 Šķestere I. Cilvēks ar invaliditāti. Pakalpojumi pašvaldībā. koncepcija. – Rīga: LCĪVSO Sustento, 2010. – 7. lpp.

21 Stepčenko A., Jaunromāne L. Sociālā spēcīnāšana rīcībspējai un pārmaiņām. – Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019. – 210. lpp.

22 Turpat, 144. lpp.

23 Invaliditātes likums (pieņemts 20.05.2010.)//Latvijas Vēstnesis. – Nr. 91(09.06.2010.).

24 Plaude I. Sociālā pedagoģija. – Rīga: Raka, 2001. – 104. lpp.

- subjektīvu traucējumu, t.i., vienu un to pašu traucējumu dažādi cilvēki izjūt dažādās pakāpēs;
- skolas izraisītiem traucējumiem – traucējums parādās tikai skolas laikā kā izolējošs vai mācības apgrūtināošs ierobežojums;
- profesijas traucējumiem – traucējums parādās attiecībā uz profesijas apguvi vai integrāciju darba dzīvē;
- sociāliem traucējumiem – traucējums tiek uztverts kā ierobežojums, ja parādās vēlme sociāli integrēties un ja ierobežojums aizkavē līdzdalību sabiedrības un ģimenes dzīvē;
- situatīviem traucējumiem – traucējums netiek uztverts kā ilglaicīgs ierobežojums, bet tikai tad, ja tas personai ar invaliditāti noteiktās situācijas neļauj īstenot savas tiesības, pienākumus, vēlmes un intereses.²⁵

Lai jebkurš cilvēks varētu aktīvi līdzdarboties valsts un pašvaldības aktivitātēs, jāpielāgo vide, kuras pamatā ir universālā dizaina princips. Nodrošinot vides pieejamību, cilvēks var izmantot piedāvātos produktus vai pakalpojumus, savukārt universālā dizaina koncepcijas īstenošana nodrošina vienlīdzību.²⁶

Vides pieejamība personām ar invaliditāti

Sabiedrības mērķis ir panākt sociālo vienotību, uzturēt sabiedrību kā vienotu veselumu, palīdzot iekļauties sabiedrībā visām personu grupām, arī tām, kuras no sabiedrības attālinājušās, lai katrs apzinātos savu nozīmīgo lomu sabiedrībā. Sociālā atstumtība traucē integrēties sabiedrībā un tiek analizēta dažādos līmeņos (mikrolīmenī un makrolīmenī). Mikrolīmenī uzsvars tiek likts uz personu ar invaliditāti nespēju piekļūt vai izmantot sabiedrības piedāvātās iespējas. Piemēram, personas ar invaliditāti sastopas ar grūtībām izglītības ieguvē, nodarbinātībā, vides pieejamībā, kas ierobežo viņu iespējas piekļūt dažādiem resursiem un piedalīties sabiedrības dzīvē. Makrolīmenī uzmanība tiek vērsta sabiedrības sociālo saišu saraušanai un sociālās integrācijas trūkumam.²⁷ Pasaules ziņojumā (2018) par invaliditāti uzsvērts, ka izveidotā vide, transporta sistēmas, informācija un komunikācija bieži vien ir nepieejama personām ar invaliditāti: 10% iedzīvotāju ir ļoti atkarīgi no šķēršļiem, kas ir šai vidē,

25 Plaude I. Sociālā pedagoģija. – Rīga: Raka, 2001. – 104. lpp.

26 Viksniņa I. Iedzīvotāju viedoklis par vides pieejamību// Zinātniskie raksti. Nr. 3. – Jūrmala: Latvijas Universitātes P. Stradiņa medicīnas koledža, 2016. – 133. lpp.

27 Kļaviņa, L. Dzīvesprasmju apmācība personām ar garīga rakstura traucējumiem: Metodiskais līdzeklis. – Rīga: Aisma, 2016. – 40. lpp.

40% iedzīvotāju ir nepieciešams atbalsts, lai pārvarētu tos un 100% redz brīvu vidi no šķēršļiem kā savu brīvību un dzīves kvalitāti.

Cilvēki ar invaliditāti saskaras arī ar šķēršļiem pakalpojumu saņemšanā neatbilstošas izpratnes un pakalpojumu sniedzēju nepietiekamas apmācības dēļ – t.i., ar nepiemērotu politiku un standartiem, negatīvu attieksmi, nepietiekamu pakalpojumu klāstu, problēmām ar pakalpojumu sniegšanu, neadekvātu finansējumu, nepietiekamu vides un informācijas pieejamību, iesaisīti un iekļaušanu, kā arī datu un pierādījumu trūkumu. Rezultātā ir sliktāki veselības rādītāji, nav novērojami sasniegumi izglītībā, zemāka līdzdalība ekonomiskajos un sabiedriskajos procesos, augstāki nabadzības rādītāji, lielāka atkarība, ierobežota līdzdalība. Mazinot šķēršļus, tiks radīta iespēja cilvēkiem ar invaliditāti atbilstoši savam vecumam pilnībā iekļauties ikdienas dzīves aktivitātēs, kompensējot funkcionālos traucējumus. Tas nozīmē, ka pašiem jāuzņemas atbildība par savu dzīvi.²⁸ Katram invaliditātes veidam ir nepieciešami atšķirīgi pielāgojumi atkarībā no personas individuālajām vajadzībām un funkcionālo traucējumu smaguma, lai nodrošinātu šo personu iekļaušanos sabiedrībā. No iepriekš minētā secināms, ka vides pieejamība ir:

- fiziskā pieejamība jeb infrastruktūra (uzbraukšanas rampas, lifti, kāpnes, durvis, luksofori ar skaņas signāliem, taktilie apzīmējumi uz ietvēm u.tml.);
- pakalpojumu pieejamība – iespēja personām ar invaliditāti saņemt kvalitatīvu pakalpojumu;
- sociālā pieejamība – ietver sabiedrības attieksmes un izpratnes maiņu. Iepriekšminētās sastāvdaļas ir savā starpā saistītas un vienotas.

Vispārīgo teritorijas plānošanas, izmantošanas un apbūves noteikumu 2. punkta 2.26. apakšpunkts nosaka, ka vides pieejamība ir iespēja jebkurai personai neatkarīgi no vecuma un fiziskām spējām brīvi un patstāvīgi piekļūt un pārvietoties vidē atbilstoši būves vai telpas funkcijai.²⁹ Visaptveroša un pastāvīga situācijas analīze par vides pieejamību Latvijā netiek veikta, tomēr ir pieejami vairāki ziņojumi un pētījumi, kā arī citi informācijas avoti, kas pārliecinoši norāda, ka vides un informācijas nepieejamība Latvijā rada šķēršļus, kas ierobežo personu ar invaliditāti tiesības un brīvību.³⁰ Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijas "Latvija 2030" projektā

28 Šķestere I. Cilvēks ar invaliditāti. Pakalpojumi pašvaldībā. koncepcija. – Rīga: LČVSO Sustento, 2010. – 7. lpp.

29 Vispārīgie teritorijas plānošanas, izmantošanas un apbūves noteikumi (pieņemti 30.04.2013.)// Latvijas Vēstnesis. – Nr. 96 (21.05.2013.).

30 Latvijas Republikas tiesībsarga 2018. gada ziņojums. – <http://www.tiesibsargs.lv/news/lv/seminars-par-vides-pieejamibu-augstskolas>. – (Resurss apskatīts 30.01.2020.).

plāna vīzija paredz nodrošināt, ka līdz 2030. gadam valsts un pašvaldību iestādes un to sniegtie pakalpojumi, tostarp elektroniskie, ir pieejami personām ar invaliditāti un personām ar funkcionēšanas ierobežojumiem neatkarīgi no vecuma un sociālā stāvokļa. Šis plānošanas dokuments ir būtisks cilvēku ar invaliditāti vajadzību realizēšanā un nosaka stratēģiju, kas tieši ietekmē vidi, kurā tiesību, brīvību un arī vajadzību realizēšanai ir vai nav šķēršļu. Galvenokārt tas vērš uzmanību uz vides šķēršļu mazināšanu personām ar invaliditāti.³¹

Vides pieejamība sevī ietver daudz vairāk nekā tikai šķēršļu likvidēšanu fiziski – tā personām ar invaliditāti sniedz saziņas iespēju ar cilvēkiem, nodrošina piekļuvi ikdienas aktivitātēm, darbam, arī veselībai un dzīvībai nepieciešamiem pakalpojumiem. Jo pieejamāka vide, jo lielāka iespēja cilvēkam būt patstāvīgam, neatkarīgam un kvalitatīvi pavadīt laiku ārpus mājas, kas ir svarīgs dzīves kvalitātes nosacījums.

Pētījuma analīze

Publikācijas mērķis – noskaidrot viedokli par sociālo pakalpojumu pieejamību pilsētā personām ar invaliditāti. Tika veikta zinātnisko publikāciju analīze par personu ar invaliditāti integrāciju sabiedrībā, sociālajiem pakalpojumiem, personu ar invaliditāti raksturojumu un vides pieejamību šīm personām Latvijā, kā arī izdarīti secinājumi. Pētījuma izstrādei tika saņemtas atļaujas no sociālā dienesta, invalīdu biedrības un Latvijas Universitātes P. Stradiņa medicīnas koledžas Ētikas komisijas, lai anketētu personas ar invaliditāti sociālajā dienestā un invalīdu biedrībā. Anketēšana bija plānota starp intervētāju un respondentu, kas ļautu aptvert lielāku respondentu skaitu, bet ņemot vērā Pasaules veselības organizācijas 2020. gada 11. marta paziņojumu, ka Covid-19 izplatība ir sasniegusi pandēmijas apmērus, un bija izsludināta ārkārtas situācija valstī, anketēšana tika veikta attālināti – nosūtot anketu uz respondentu e-pasta adresēm.

Kā piemērotākā mērķa sasniegšanai ir izvēlēta kvantitatīvā metode – anketa, kurā ietverti jautājumi par pakalpojumu (komunālo, sociālo, izglītības, kultūras, transporta u.c.) pieejamību un kvalitāti, par nepieciešamajiem infrastruktūras uzlabojumiem, kā arī lūgums norādīt uz trūkumiem, izsakot viedokli un vērtējumu. Uz vienu no anketas jautājumiem – “Raksturojiet savu invaliditātes veidu”, 62% respondentu norādīja, ka viņiem ir kustību traucējumi, 20% invaliditāte iestājusies kāda cita iemesla dēļ.

31 Stepčenko A., Jaunromāne L. Sociālā spēcīnāšana rīcībspējai un pārmaiņām.– Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019.– 210. lpp.

Balstoties uz funkcionālo ierobežojumu veidu izpratni ir iespējams veidot visiem pieejamus pakalpojumus, kas ir vērsti uz dažādu barjeru savlaicīgu apzināšanu un novēršanu. Personām ar kustību traucējumiem vides pieejamība ir būtiska saņemot sociālos pakalpojumus, tas veicina integrāciju sabiedrībā.

Mobilitātes palīg līdzekļi ir ierīces, kas izstrādātas, lai palīdzētu cilvēkiem ar pārvietošanās grūtībām gūt lielāku brīvību un neatkarību. Atzīmējot, kādus palīg līdzekļus izmanto ikdienā, 42% respondentu norāda, ka ikdienā izmanto ratiņkrēslu, bet spieķi un elkoņkruķi lieto 25% respondenti. Tehniskie palīg līdzekļi, – ratiņi, staigulī, staigāšanas rāmji, spieķi utt., ir nepieciešami atšķirīgām vajadzībām un stāvokļiem. Jo sekmīgāk katrs no tiem pielāgots cilvēkam, jo vairāk tiek atvieglota un uzlabota viņa ikdiena un integrācijas process. Lai pilnībā izmantotu katra palīg līdzekļa potenciālu, ir jāpielāgo apkārtējā vide.

Veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība iedzīvotājiem pašvaldībā ir viens no svarīgākajiem pakalpojumiem. Pilsētā ģimenes ārstu praksēs vides pieejamība tiek nodrošināta, to lielākā daļa respondentu novērtējusi pozitīvi. Respondentu viedokļi dalās pakalpojuma pieejamībai kā ierobežojumu minot kāpnēs, kur 33% respondenti atzīmējuši, ka tās ir pielāgotas, bet 25% – ka nav pielāgotas. Prakses vietās, kas atrodas tirdzniecības centra pirmajā stāvā, vides pieejamība nav ierobežota, bet ārstu prakses, zobārstniecības un citu ārstniecības speciālistu prakses, kas izvietotas otrajā stāvā, jau neatbilst normatīvajos aktos noteiktajiem parametriem kāpnēm, un labierīcības telpām, kam jābūt pieejamām personām ar invaliditāti. Būves tiek renovētas un modernizētas, bet netiek pielāgotas personām ar invaliditāti.

Izglītības iestādēs, valsts sociālo pakalpojumu vietās, sociālajā dienestā un novada domes ēkā respondenti nav saskārušies ar vides pieejamības nepilnībām (autostāvvietu, uzbrauktuves, kāpnēs, durvis, labierīcības u.c.). Par autostāvvietas pieejamību respondentu domas dalās. Stāvvietu ir pieejama, bet nav konkrēti norādīta vieta personām ar invaliditāti (ar marķējumu uz stāvvietas seguma, zīmes u.c.)

Par biedrībām 20% respondentu atzīmējuši, ka nav saskārušies ar vides pieejamības nepilnībām, bet 41% atzīmēja, ka neizmanto pakalpojumus, ko sniedz invalīdu biedrība. Par iemeslu te var minēt biedrības ēkas atrašanās vietu, kas ir tālu no pilsētas centra un tas apgrūtina piekļuves iespējas. Vairākums respondentu aptaujas anketu piezīmēs norādījuši uz nepilnībām ceļa segumā un uzbrauktuvēm pakalpojumu sniegšanas vietās. Kopīgu in-

terešu un mērķu noteikta apvienošanās biedrībās nodrošina plašas sabiedrības līdzdalību, ļauj informēt gan atsevišķus indivīdus, gan personu grupas, kā aizstāvēt savas profesionālās, ekonomiskās, sociālās u.c. intereses.

Atbilžu neviendabīgums norāda uz to, ka respondenti – personas ar dažādiem kustību un citiem traucējumiem, ir pamanījuši to, kas viņiem visvairāk nepieciešams vides pieejamībai.

Secinājumi un priekšlikumi

Uz personām ar invaliditāti orientēti pakalpojumi nepieciešami, lai tie iespējami pilnīgāk, neatkarīgāk būtu pieejami, saprotami un lietojami ikvienam. Šķēršļi integrācijai sabiedrībā ir divējādi:

- tieši nav saistīti ar funkcionāliem traucējumiem, bet gan vairāk ar sociālo integrāciju, personīgajām īpašībām un pieredzi;
- tieši saistīti ar invaliditāti – vides un arhitektūras, transporta un informatīvās, kultūras un attieksmes šķēršļiem.

Uz jautājumu, kā iepriekšminētie vides ierobežojumi ietekmējuši respondentu ikdienu, 50% respondenti atzīmējuši integrācijas iespējas, 45% respondenti atbildējuši, ka tās ir daļējas.

Respondenti rosina pie gājēju pārejām izvietot skaņas sensorus, uzlabot auto stāvlaukumus (autostāvvietu iezīmēta ar marķējumu uz stāvvietas seguma, izvietojot zīmes u.c.) un piezīmēs norāda uz nekvalitatīvu ceļa segumu, problemātiskām pārbrauktuvēm, kas sastāv no dažādiem ceļa segumiem, un vērši uzmanību uz ierīkotajām uzbrauktuvēm pakalpojumu sniegšanas vietās.

Anketējot respondentus un apkopojot iegūtos rezultātus, secināms, ka vides pieejamība pakalpojumu saņemšanas vietās pilsētā kopumā ir vērtējuma kā daļēja, un respondenti skalā no 1 līdz 5 to novērtējuši uz 3 ballēm, kas sastāda 75% no respondentu atbildēm.

Respondenti iesaka attīstīt universālā dizaina principus. Nodrošinot vides pieejamību, var izmantot piedāvātos produktus vai pakalpojumus, savukārt universālā dizaina koncepcijas īstenošana nodrošina vienlīdzību.

Daiga Sabule

Rīgas Menedžmenta koledža,
studiju programma “Sociālās palīdzības organizēšana”

PAŠVALDĪBAS SOCIĀLĀ DIENESTA DARBĪBA

Atslēgvārdi: sociālais dienests, sociālais darbs, sociālais darbinieks, sociālie pakalpojumi, sociālā palīdzība.

Kopsavilkums

Rakstā tiek aplūkoti pašvaldības sociālā dienesta darbības principi, sociālā darba būtība, sociālā darbinieka nozīme un funkcijas sociālo pakalpojumu sniegšanā, apskatīti sociālās palīdzības veidi Ķekavas novadā. Īpaši akcentēta sociālā darbinieka loma klientu apkalpošanā. Veicot Ķekavas novada sociālā dienesta klientu aptauju, ir noskaidrots respondentu viedoklis un apmierinātības līmenis ar sociālā dienesta darbību, kā arī noteiktas jomas, kurās veicami uzlabojumi.

Ievads

Pētījuma mērķis – iepazīt, noteikt un analizēt sociālās palīdzības organizatora darbības specifiku, lomu, sadarbību ar sociālo darbinieku klientu problēmu risināšanā. Šai nolūkā tiek aplūkota profesionālās identitātes un organizatoriskās identificēšanas teorija, sociālās palīdzības organizatora un sociālā darbinieka darbība Ķekavas sociālajā dienestā, kā arī minētais dienests kā sistēma, kur notiek sadarbība starp sociālā darba speciālistiem klienta problēmu risināšanā. Autore ir veikusi normatīvo dokumentu analīzi, respondentu anketēšanu un analizējusi savu darba pieredzi institūcijā, tādējādi iegūstot virspusējus pētījuma rezultātus.

Liekot akcentu uz sociālās palīdzības organizatora darba specifiku un problēmām, sadarbību starp sociālās palīdzības organizatoru un sociālo darbinieku, pētījuma ietvaros tika izvirzīti jautājumi par minēto darbinieku lomu Ķekavas sociālajā dienestā un to, kā dienesta darbu novērtē paši sociālo pakalpojumu saņēmēji.

Sociālā palīdzība un sociālo pakalpojumu sniedzēju loma

Sarežģītu sociālo problēmu risināšanā cilvēkiem vai ģimenēm bieži ir nepieciešama palīdzība, lai atrastu piemērotāko esošajai situācijai un savām vajadzībām efektīvāko risinājumu. Lai palīdzētu cilvēkiem noteikt, mazināt un risināt šīs problēmas, galvenā nozīme ir sociālajam darbam, ko veic pašvaldību sociālie darbinieki sadarbībā ar citiem sociālā darba speciālistiem un palīdzošo profesiju pārstāvjiem.¹

Sociālās palīdzības mērķis ir sniegt naudas vai materiālo atbalstu krīzes situācijā nonākušām trūcīgām ģimenēm (personām), lai nodrošinātu to pamatvajadzības (ēdienu, apģērbu, mājokli, veselības aprūpi, obligāto izglītību) un veicinātu darbspējīgo personu līdzdarbību savas situācijas uzlabošanā.² Sociālais dienests pieņem lēmumu par sociālās palīdzības piešķiršanu vai par atteikumu piešķirt to, ja nav ievērotas noteiktas prasības, kas regulē sociālās palīdzības saņemšanu pašvaldībā, un informē personu par pieņemto lēmumu, bet, ja pieņemts lēmums par atteikumu piešķirt sociālo palīdzību, papildus norāda atteikuma pamatojumu un lēmuma apstrīdēšanas kārtību.³

Pilnībā vai daļēji finansētu sociālo pakalpojumu sniegšanu nodrošina pašvaldība, bet valsts pilnībā vai daļēji nodrošina finansētu sociālo pakalpojumu sniegšanu ar Sociālās integrācijas valsts aģentūras starpniecību. Personai nepieciešamā sociālā palīdzība ir jāpieprasa pašvaldībā, kur ir personas deklarētā dzīvesvieta.⁴

2020. gada sākumā vispieprasītākais sociālās palīdzības veids bija pabalsts krīzes situācijā, kad valstī izsludinātā ārkārtas stāvokļa dēļ, saistībā ar Covid-19 izplatību, ģimenes vērsās sociālajā dienestā pēc palīdzības nodrošināt savas pamatvajadzības. Lai saņemtu sociālos pakalpojumus naktspatversmē, patversmē, dienas centrā, krīzes centrā un sociālā darba pakalpojumu kopienā, persona vērsās tieši pie pakalpojuma sniedzēja. Bārenim un bez vecāku gādības palikušajam bērnam sociālo pakalpojumu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā nodrošina, pamatojoties uz bāriņtiesas lēmumu.

1 Sociālais darbs.— <http://adm.lm.gov.lv/lv/13975-vecakiem/socialais-darbs>.— (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

2 Sociālā palīdzība.— <http://www.lm.gov.lv/lv/13973-vecakiem/sociala-palidziba/79994-130-sociala-palidziba>.— (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

3 Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likums (pieņemts 31.10.2002.)// Latvijas Vēstnesis.— Nr. 168 (19.11.2002.).

4 Noteikumi par sociālo pakalpojumu saņemšanu: Ministru kabineta noteikumi Nr. 138 (pieņemti 2.04.2019.)// Latvijas Vēstnesis.— Nr. 68 (4.04.2019.).

Lai nodrošinātu sociālās palīdzības sniegšanu, pašvaldībās darbojas sociālie dienesti, kuros strādā sociālās palīdzības organizatori un sociālie darbinieki. Sociālās palīdzības organizators ir speciālists, kurš ir nodarbināts labklājības sistēmas sociālajās institūcijās, kas sniedz sociālo palīdzību.

Sociālās palīdzības organizators:

- nodrošina īslaicīgu materiālu atbalstu trūkumā nonākušām personām;
- novērtē personas/ģimenes sociālo un materiālo situāciju;
- piešķir sociālās palīdzības pabalstus atbilstoši normatīvajiem aktiem;
- veic klientam piešķirtās palīdzības reģistrāciju un datorizētu uzskaiti;
- apseko klientu dzīvesvietā;
- nodrošina klienta līdzdalību optimālo sociālās palīdzības veidu izvēlē un saņemšanā;
- novērtē klientu apmierinātību ar sniegto sociālo palīdzību;
- strādā individuāli un profesionāla sociālā darbinieka pārraudzībā;
- izstrādā priekšlikumus jaunu sociālās palīdzības veidu ieviešanai un esošās sociālās palīdzības pilnveidošanai.⁵

Galvenie sociālās palīdzības organizēšanas darbinieka amata pienākumi ir:

- klienta materiālo vajadzību identificēšana un to apmierināšanai iespējamo alternatīvu izvēle;
- materiālā atbalsta sniegšana, nodrošinot iespējami īsu klienta apkalpošanas un risinājuma meklēšanas laiku;
- sniegtās palīdzības novērtēšana;
- vispārējo cilvēktiesību un ētikas normu ievērošana un realizēšana praksē;
- sociālās palīdzības attīstības prognozēšana;
- regulāra profesionālās kvalifikācijas celšana.

Sociālais darbinieks var būt nodarbināts institūcijās labklājības sistēmā, izglītības sistēmā un tiesu sistēmā. Sociālais darbinieks identificē klienta (indivīda, grupas) sociālās problēmas un vada sociālā gadījuma risināšanas gaitu, organizē un veic profilaktisko sociālo darbu, lai novērstu sociālo problēmu rašanos. Sociālā darbinieka pienākumos ietilpst: pakalpojumu efektivitātes novērtēšana, regulāri vērtēt klienta, klientu grupas sociālās situācijas progresu, noteikt sniegto sociālo pakalpojumu kvalitāti

5 Sociālās palīdzības organizators.— www.profesijupasaule.lv/socialas-palidzibas-organizators.— (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

un atbilstību (indivīda, kopienas, sabiedrības) sociālo vajadzību specifikai, veikt savas profesionālās darbības pašnovērtējumu.⁶

Ķekavas sociālais dienests un sociālā palīdzība Ķekavas novadā

Sociālās palīdzības mērķis ir sniegt naudas vai materiālu atbalstu krīzes situācijā nonākušām trūcīgām un maznodrošinātām ģimenēm (personām), lai nodrošinātu to pamatvajadzības (ēdienu, apģērbu, mājokli, veselības aprūpi, obligāto izglītību) un veicinātu darbaspējīgo personu līdzdarību savas situācijas uzlabošanā.⁷ Ķekavas novada sociālais dienests nodrošina novada iedzīvotājiem:

- sociālo (materiālo) palīdzību,
- sociālo rehabilitāciju,
- sociālo darbu ģimenēm ar bērniem,
- psihologa (bezmaksas) pakalpojumus.

Sociālā darba pakalpojumi, sociālā rehabilitācija un sociālā palīdzība tiek sniegta personām, kuras saviem spēkiem nespēj sevi nodrošināt vai pārvarēt īpašas grūtības un nesaņem pietiekami palīdzību ne no viena cita. Ķekavas novadā tiesības saņemt pabalstu ir tām ģimenēm vai atsevišķi dzīvojošām personām, kuras ir deklarējušas savu pamata dzīvesvietu Ķekavas novadā un dzīvo pašvaldības teritorijā.

Sociālajā dienestā saskaņā ar Latvijas Republikas likumiem un Ministru kabineta noteikumiem ir noteikti sekojoši pabalstu veidi:

- pabalsts garantētā minimālā ienākumu līmeņa nodrošināšanai;
- ēdināšanas pabalsts;
- brīvpusdienas Ķekavas novada izglītības iestādēs trūcīgu ģimeņu bērniem;
- ēdināšana Ķekavas novada pirmsskolas izglītības iestādēs trūcīgu ģimeņu bērniem;
- ikmēneša apkures maksājumu pabalsts no 1. novembra līdz 30. aprīlim (uz maznodrošinātas/trūcīgas ģimenes personas statusa piešķiršanas laiku);
- naudas pabalsts kurināmā iegādei;
- naudas pabalsts medicīnas pakalpojumiem trūcīgām un maznodrošinātām ģimenēm/personām;

6 Sociālais darbinieks.– <https://registri.visc.gov.lv/profizglitiba/dokumenti/standarti/ps0079.pdf>.– (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

7 Ķekavas novada sociālais dienests.– <https://www.kekava.lv/pub/index.php?id=330>.– (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

- pabalsts zobu protezēšanai;
- naudas pabalsts brillu iegādei;
- medikamentu, zobārstniecības un ārstniecības pakalpojumu apmaksai;
- naudas pabalsts par veiktu operāciju locītavu endoprotezēšanai;
- naudas pabalsts individuālo mācību piederumu vai skolas formas iegādei Ķekavas novada izglītības iestādes izglītojamam, Ķekavas novadā deklarētam izglītojamam, kurš mācās izglītības iestādē bērniem ar speciālajām vajadzībām mācību gada laikā;
- naudas pabalsts krīzes situācijā;
- naudas pabalsts stihisku nelaimju, ugunsgrēka gadījumos (bez materiālā stāvokļa izvērtēšanas);
- pabalsts bāreņiem pēc ārpusģimenes aprūpes izbeigšanās;
- pabalsti audžuģimenei.⁸

No iepriekšminētā secināms – Ķekavas novadā ir ļoti plašs sociālo pakalpojumu klāsts, kas nodrošina praktiski visas klientu vajadzības.

Sociālā dienesta administrēto un pašvaldības finansēto sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības kvalitātes vērtējums

Saskaņā ar Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 11. panta pirmās daļas 7. punktu, Ministru kabineta noteikumiem Nr. 338, Ķekavas novada sociālajā dienestā ir spēkā iekšējie noteikumi “Klienta lietas veidošana” un “Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības kvalitātes novērtēšanas kārtība”, kā arī citi iekšējie normatīvie akti, kas nosaka dienesta administrēto un Ķekavas novada pašvaldības finansēto sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības kvalitātes novērtēšanas kārtību.

Ķekavas novadā sociālajā dienestā tiek veikta:

- struktūrvienību darba kvalitātes novērtēšana;
- struktūrvienību un sociālo centru lauku teritorijā, kas sniedz sociālo palīdzību un sociālos pakalpojumus, atbilstības normatīvajos aktos noteiktajām prasībām sociālo pakalpojumu sniedzējiem novērtēšana;
- normatīvo aktu regulējuma izpildes novērtēšana (atbilstība ārējiem un iekšējiem normatīvajiem aktiem);

8 Sociālā palīdzība.– <https://www.kekava.lv/pub/index.php?id=1946>.– (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

- dienesta sociālā darba speciālistu vadīto klientu lietu kvalitātes novērtēšana;
- dienesta speciālistu pašvērtējums un darba izpildes novērtēšana.

Ķekavas novada sociālā dienesta ilgtermiņa stratēģijas attīstības mērķis ir sniegto sociālo pakalpojumu pēc noteiktiem kritērijiem (pakalpojumu pieejamība, klientu informētība, klientu apmierinātība, vides pieejamība, konfidencialitāte, ar klientu saistītās informācijas uzglabāšana, informācijas/dokumentu aprīte, sadarbība ar citām iestādēm, metodika, profesionalitāte) novērtēšana un īstenoto pakalpojumu kvalitātes paaugstināšana, kā arī jaunu, no klienta vajadzībām un identificētajām problēmām izrietošu pakalpojumu izveide, nodrošinot klientiem pieejamu, profesionālu, likumā noteiktu sociālo pakalpojumu saņemšanu.

Sociālās palīdzības organizatora loma Ķekavas sociālajā dienestā

Līdzdarbības pienākumu noteikšana Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likumā ir definēta kā sociālās palīdzības organizatora profesionāls uzdevums. Sociālās palīdzības organizators ir viens no četriem sociālā darba speciālistiem Ķekavas sociālajā dienestā, bet tikai sociālajam darbiniekam ir profesionālā kompetence sniegt konsultācijas sociālo problēmu risināšanā. Lai palīdzētu klientam viņa situācijā, tieši sociālais darbinieks ir tas profesionālis, kurš, vadot klienta sociālo gadījumu, novērtē tā sociālās vajadzības, viņam pieejamos resursus un risināmo sociālo problēmu. Tikai tad, kad sociālajam darbiniekam ir visaptveroša informācija par klienta resursiem, vajadzībām un viņu ietekmējošo vidi, ir iespējams noteikt klienta sociālās problēmas un palīdzēt rast alternatīvus sociālo problēmu risinājumus. Līdz ar to var analizēt, kāds sadarbības veids, uzdevumi būtu klientam atbilstošākie un efektīvākie.

Līdzdarbības pienākumu tieša sasaiste ar sociālo palīdzību līdz šim ir radījusi virkni problēmu, jo sociālās palīdzības organizatoram nav nepieciešamo profesionālo zināšanu un prasmju sociālās problēmas izvērtēšanā un tās risināšanai efektīvāko līdzdarbības pienākumu izvēlē. Ja cilvēks pats nav gatavs vai spiests kaut ko mainīt savā dzīvē, tad jebkurš no malas noteiktais līdzdarbības pasākums būs bezjēdzīgs. Jo parasti problēmas risinājums ir atkarīgs tieši no paša cilvēka motivācijas. Būtiski šajā procesā ir paturēt prātā sociālā darbinieka uzdevumus – izmantot noteikto varu katra cilvēka potenciāla attīstīšanā un līdzdarboties cilvēka ētisko vērtību veidošanā.⁹

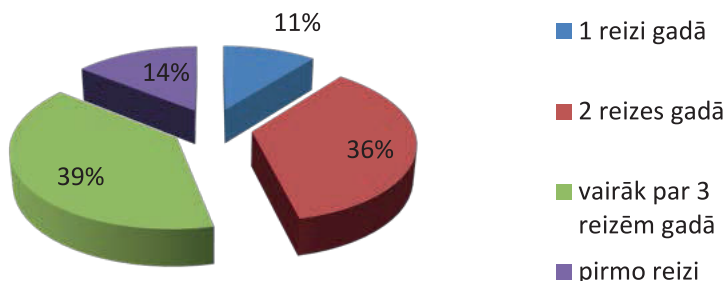
9 Kas ir sociālā dienesta klientu līdzdarbības pienākumi.– <https://lvportals.lv/skaidrojumi/234397-kas-ir-sociala-dienesta-klientu-lidzdarbibas-pienakumi-2011>.– (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

Praksē pašvaldību sociālajos dienestos klientiem tiek noteikti dažādi līdzdarbības pienākumi. Tie var būt vērsti uz personas juridisko jautājumu sakārtošanu, piemēram, pases atjaunošana, īres līguma noslēgšana, dzīvesvietas deklarēšana u.c. Savukārt, lai uzlabotu cilvēka materiālo situāciju, tiek noteikti tādi pienākumi kā iesaistīšanās Nodarbinātības valsts aģentūras (turpmāk – NVA) aktivitātēs, t.sk. darba praktizēšanā pašvaldībās. Kā pozitīvu piemēru, kas Latvijā sāk attīstīties, speciālisti min pasākumus, kas vērsti uz personības izaugsmi, piemēram, dalība informatīvās, izglītojošās, sociālo prasmju apguves un atbalsta grupās. Strādājot ar šiem klientiem ne tikai sociālais darbinieks nosaka šīs līdzdarbības, bet palīgā nāk arī sociālās palīdzības organizators, pie kura vēršas šie klienti pēc pabalstiem un noteikta statusa. Pēc autore pieredzes, strādājot Ķekavas sociālajā dienestā, ļoti bieži sociālie darbinieki savus klientus norīko tieši pie sociālās palīdzības organizatora, lai tas izskaidrotu, kādas ir iespējas un praktiskās darbības, lai risinātu šo sociālo situāciju.

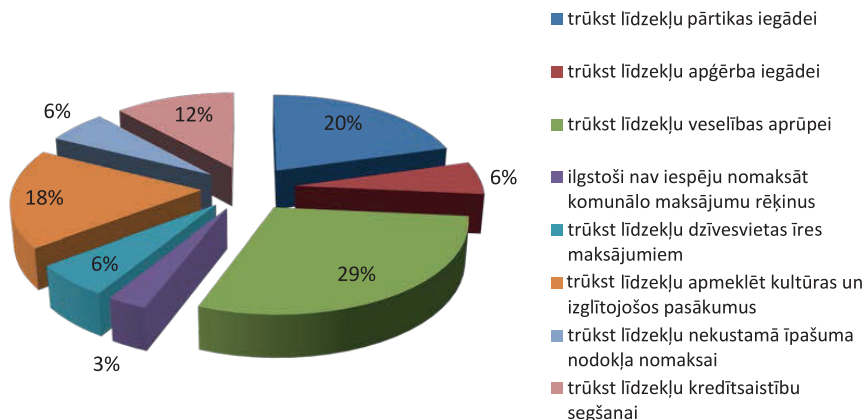
Laika posmā no 2018. gada 1. septembra līdz 2019. gada 30. septembrim autore veica Ķekavas novada sociālā dienesta klientu aptauju, ar mērķi – noskaidrot klientu apmierinātību ar Ķekavas novadā saņemtajiem sociālajiem pakalpojumiem un sociālo palīdzību. Anketēšanas rezultātā tika saņemtas 28 respondentu atbildes. Atbildot uz anketas jautājumu par to, cik bieži klients ir vērsies sociālajā dienestā pēc palīdzības, risinot savu sociālo situāciju, lielākā daļa respondentu to ir darījuši vismaz divas reizes gadā (sk. 1. att.).

1. attēls

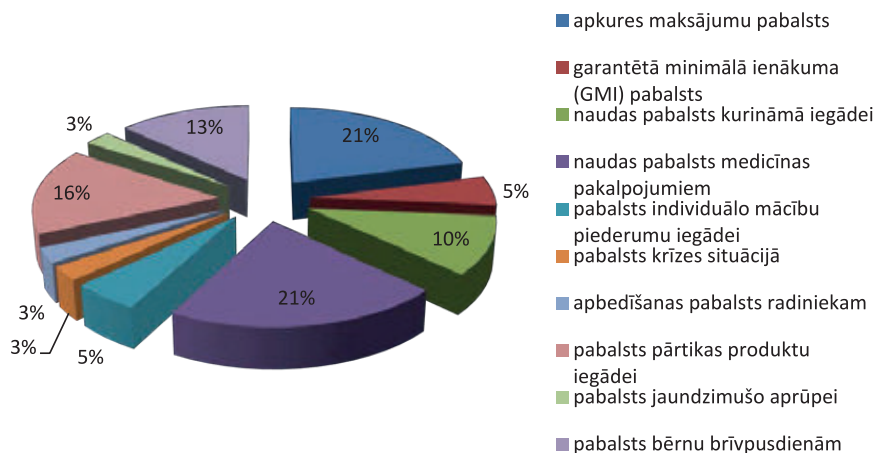
Cik bieži klients ir vērsies pēc palīdzības sociālajā dienestā?

Apkopojot anketās ietverto informāciju, secināms, ka lielākā daļa respondentu (61%) ir informēti par Ķekavas pašvaldības sniegtajiem sociālajiem pakalpojumiem. Atbildes uz anketas jautājumu par mājāsaimniecības materiālajām problēmām ir ļoti dažādas, bet lielākā daļa respondentu saskaras ar līdzekļu trūkumu veselības aprūpei (sk. 2. att.).

2. attēls**Kādas šobrīd ir galvenās Jūsu mājsaimniecības materiālās problēmas?**

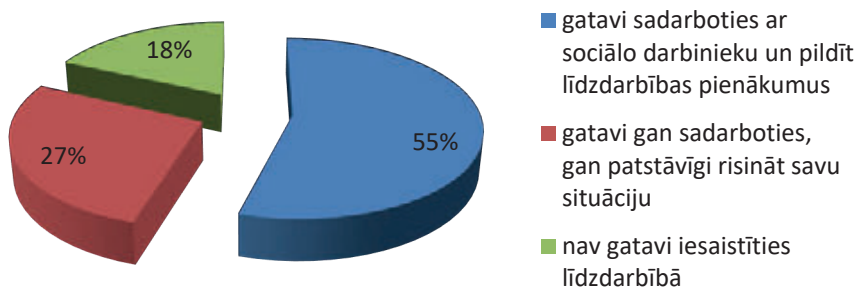
Arī atbildes uz anketas jautājumu par pabalsta veidu mājsaimniecībai pēdējā gada laikā aptver gandrīz visus pašvaldības pabalstu veidus, bet naudas pabalstus medicīnas pakalpojumiem un apkures maksājumu segšanai ir saņēmuši 62% respondentu (sk. 3. att.).

3. attēls**Kādu pabalsta veidu Jūsu mājsaimniecība ir saņēmusi pēdējā gada laikā?**

Pozitīva tendence, ko pierāda šīs aptaujas rezultāti ir tā, ka lielākā daļa no respondentiem, kuri ir vērsušies sociālajā dienestā pēc atbalsta, ir gatavi iesaistīties savu problēmu risināšanā (sk. 4. att.).

4. attēls

Kā Jūs vērtējat gatavību līdzdarboties savu problēmu risināšanā un situācijas uzlabošanā?

Atbildot uz jautājumu par sociālā darbinieka darbu, visi respondenti ir snieguši pozitīvas atbildes. Tāpat 75% respondentu saņemtos sociālos pakalpojumus uzskata par atbalstošiem un problēmu risinošiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Ķekavas novada sociālā palīdzības dienesta sniegtie pakalpojumi ir plaši un aptver dažādas sociālās nepieciešamības. Klienti ir apmierināti ar sociālā dienesta darba laiku, darbinieku attieksmi pret tiem. Lielākā daļa respondentu ir norādījuši, ka sociālā palīdzība un sociālie pakalpojumi ir bijuši atbalstoši un veicinājuši klienta problēmu risināšanu.

Materiālā palīdzība nevar būt vienīgais atbalsta veids, tai nozīme ir tikai tad, ja cilvēks ir krīzes situācijā: ja cilvēks nav nedēļu ēdis, viņš nevarēs izdomāt, kā sakārtot dzīvi kopumā, tādēļ vajadzīga pārtika, apģērbs – drošības spilvens jeb amortizators, kas ļautu viņam stabilizēties un sākt meklēt risinājumus. Ņemot vērā pensiju indeksāciju, kā arī klientu ieteikumus, tiek veikti grozījumi saistošajos noteikumos, palielinot to personu loku, kam tiks piešķirts maznodrošinātā statuss, nosakot maznodrošinātās ģimenes statusu, lai pabalstu saņemtu: līdz 325 eiro vientuļie iedzīvotāji, personas ar I vai II grupas invaliditāti, līdz 305 eiro ģimenēs, kurās nav darbspējīgu personu un nepārsniedzot 250 eiro katram mājāsaimniecībā deklarētam iedzīvotājam, kurā kaut viena persona ir darbspējīga.

Analizējot informāciju par kurināmā iegādes un apkures sezonas laikā izmaksāto pabalstu daudzdzīvokļu māju klientiem, secināts, ka ir nepieciešams palielināt arī pabalstu kurināmā iegādei līdz 230 eiro gadā vienai mājāsaimniecībai.

Turpināt izziņāt, un saskaņā ar normatīvajiem aktiem, iespēju robežās ņemt vērā klientu ieteikumus un veikt izmaiņas un uzlabojumus atsevišķu sociālo pakalpojumu veidos. Ņemot vērā salīdzinoši lielo respondentu īpatsvaru (40%), kuri nemaz nezina visus pieejamos pakalpojumus, ko pašvaldības sociālais dienests var sniegt, izveidot viegli un ērti uztveramu informatīvo bukletu par pašvaldības sniegto sociālo pakalpojumu veidiem un to pieejamību.

Santa Survila

Sociālās integrācijas valsts aģentūras koledža,
studiju programma “Cilvēku resursu vadība”

DAŽĀDĪBAS VADĪBAS IEVIEŠANAS IESPĒJAS CILVĒKU AR INVALIDITĀTI NODARBINĀŠANĀ

***Atslēgvārdi:** dažādība, dažādības vadība, personas ar invaliditāti, talants, talantu vadība, cilvēku ar invaliditāti nodarbināšana, personāla atlase.*

Kopsavilkums

Cilvēki ar invaliditāti – talantīgi, centīgi, darbīgi, ar līdzcilvēku atbalstu un uzmundrinājumu (novērtējumu) nereti spēj ļoti veiksmīgi integrēties darba tirgū. Autore skatījumā, viņi vēl ir līdz šim pilnībā neizmantots darba resurss. Cilvēki ar invaliditāti var sniegt lielu ieguldījumu valsts un sabiedrības labā, ja vien tiek ņemta vērā to dažādība. Viņu mērķis ir viens – būt novērtētiem, sniegt arī savu ieguldījumu. Tāpēc ir svarīgi izvērtēt ikviena potenciālā darbinieka spējas, ļaut atraisīties viņa talantam, lai cilvēku nodarbinātība būtu pēc iespējas efektīvāka.

Cilvēkiem ar invaliditāti, tāpat kā ikvienam potenciālajam darba ņēmējam, kurš stājas darba attiecībās, ir kāds talants, kurš varbūt nepiemīt citiem. Atkarībā no invaliditātes pakāpes, veida un individuālajām rakstura īpašībām, sekmīgi iekārtojoties darba vietā, cilvēkam tiek dota iespēja izpaust sevi un būt noderīgam kā darbiniekam, sekmīgi iekļaujoties darba vidē.

Dažādības vadības politika

Ikvienas organizācijas, sabiedrības vai situācijas galvenais izaicinājums – vienmēr būs tā saucamie “vairākums jeb normālie” un “citi”, t.i., tie, kuri atšķiras. Šie “citādie vai atšķirīgie” arī rada dažādību. Saskarsme ar citādo var novest pie pārpratumiem, neizpratnes, diskriminācijas. Cilvēkiem ar invaliditāti jau tā mēdz būt saasināta uztvere attiecībā uz sevi. Cilvēku ar invaliditāti nodarbināšanas iespējas ļauj veidot viņu uztveri

par sevi kā pozitīvu, spēcīgu personību, stiprina pārliecību par saviem spēkiem un mudina realizēt savu potenciālu ar fizisku un radošu aktivitāšu palīdzību. Lai cilvēku ar invaliditāti nodarbināšana noritētu sekmīgi, tiek meklēti saskarsmes punkti un uzmanība koncentrēta uz katra cilvēka spējām. Pirms pieņemt darbā darbinieku, izmantojot dažādības vadību, pārējie uzņēmuma darbinieki ir jāsagatavo pārmaiņām, iepazīstinot ar gaidāmajām izmaiņām uzņēmuma personālā.

Būt vienlīdzīgiem nenozīmē būt vienādiem. Ir būtiski nošķirt cilvēku individuālās atšķirības, vienlīdzību no vienādības, ko cilvēkam uzlicis kāds noteikts stāvoklis, piemēram, invaliditāte. Atšķirība nav būtiska un pastāvīga kāda indivīda vai grupas sastāvdaļa. Atšķirības ir atkarīgas no situācijas, vērtējuma un tāpēc ir svarīgi apzināties, ka mēs visi esam “vienā komandā” neatkarīgi no veselības stāvokļa, fiziskajiem ierobežojumiem u.c. pazīmēm. Atzīt dažādību nozīmē saprast, ka ir iespējams apvienot cilvēkus ar atšķirībām. Mēs nevaram visiem piemērot vienu modeli un standartu.¹ Dažādības vadība attiecas ne tikai uz organizācijām, kuru mērķis ir peļņas gūšana. Tās īstenošana ir svarīga arī valsts, pašvaldību iestādēm, nevalstiskajām organizācijām (turpmāk – NVO) un dažādiem pakalpojumu sniedzējiem. Atšķirības un līdzības ir jāņem vērā, lai no tā iegūtu katrs indivīds, organizācija un sabiedrība kopumā.

Valsts un pašvaldības iestādes, sabiedriskās organizācijas, kā arī privātie uzņēmumi ir ieinteresēti, lai tiem būtu profesionāli darbinieki, kas spēj nodrošināt uzņēmuma attīstību un mērķu sasniegšanu, veidot kontaktus ar klientiem un sadarbības partneriem, radīt jaunus produktus. Pēdējo gadu laikā arvien vairāk uzņēmumu ikdienā sastopas ar dažādību, kad nodarbināto vidū tiek pārstāvētas iepriekš mazāk pārstāvētas grupas, piemēram, sievietes, dažādu etnisko grupu, reliģiju pārstāvji, personas ar invaliditāti u.c.² Autore secina, ka veidojot jaunu komandu un darba vidi, nereti nemaz netiek domāts par darbinieku dažādību. Uzņēmumam, apkalpojot klientus, ir jāņem vērā arī to dažādība un jāpielāgojas tai.

Dažādības vadības būtība, mērķi

Latvijai salīdzinājumā ar citām valstīm nav naftas torņņu, akmeņoglū ieguves vietu, dārgmetālu rūdas atradņu, taču mūsu valsts nozīmīgākais resurss ir cilvēki visā to dažādībā: dažāda vecuma, dzimuma un tautību,

1 Zankovska-Odiņa S. Dažādības vadība. Neizmantotās iespējas.– <https://www.slideshare.net/providus/dadbas-vadba-neizmantots-iespjas>.– (Resurss apskatīts 09.10.2020.).

2 Turpat.

ar atšķirīgām fiziskajām un intelektuālajām spējām, ticību un pārliecību. Neatkarīgi no situācijas un dzīves apstākļiem katrs cilvēks vēlas realizēt savu potenciālu. Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā "Latvija 2030" kā viens no stratēģiskajiem principiem, kas ir nozīmīgs Latvijas ilgtspējīgai attīstībai, minēta tolerance. Tolerances princips ietver atvērtību un cieņu pret dažādo un atšķirīgo, paredzot visu veidu sociālās atstumtības un diskriminācijas mazināšanu, vecuma un dzimuma diskriminācijas novēršanu darba tirgū un etniskajos aizspriedumos.³

Latvijai ir jāizmanto visi pieejamie cilvēku resursi, novērtējot to potenciālu un integrāciju sabiedrībā, pielietojot dažādības vadības principus. Var piekrist, ka ar atvērtību un iecietību pieņemot atšķirīgo sabiedrībā un to apzināti vadot, iespējams palielināt dažādu cilvēku iekļaušanās iespējas sabiedrībā, līdz ar ko viņi ir papildus resurss darba tirgū. Izvērtējot un respektējot atšķirīgo cilvēkus, tas var kļūt par uzņēmuma izaugsmes iespēju.

Dažādības vadība palīdz īstenot praksē vienlīdzīgas pieejas principu attiecībā uz atšķirīgām sabiedrības grupām, t.sk. cilvēkiem ar invaliditāti, vienlaicīgi respektējot atšķirības starp tām. Tas ir process, ar kura palīdzību uzņēmuma vadība spēj apzināt darbinieku pieredzi, zināšanas, pieejas un pārvērst tās uzņēmuma resursos un iespējās. Te nepieciešams uzsvērt, ka dažādības vadība spēj veidot tādu uzņēmuma iekšējo vidi, kas pieņem dažādību, kurā tiek nodrošinātas vienlīdzīgas iespējas visiem darbiniekiem neatkarīgi no to vecuma, dzimuma, invaliditātes, etniskās piederības, reliģiskās pārliecības, veselības stāvokļa.⁴ Līdz ar to, ir iespējams to pielietot dažādām sabiedrības grupām, neatkarīgi no situāciju ietekmējošiem apstākļiem un īpatnībām. Darbinieku – cilvēku ar invaliditāti individuālo atšķirību vadīšana, nozīmē palīdzēt tiem izmantot visu savu potenciālu un darīt visu, lai sasniegtu izvirzītos mērķus. Pielietojot dažādības vadību, veidojot iekļaujošu vidi, jāņem vērā ikviena cilvēka atšķirīgās fiziskās un intelektuālās spējas, tādējādi radot iespēju realizēt sevi. Šai situācijā nepieciešams pielāgot vidi konkrētās personas ar invaliditāti vajadzībām. No tā ir atkarīga personas spēja iekļauties kolektīvā, darba vidē un tā spēš veiksmīgi atklāt savus talantus. Sākotnēji var izvirzīt vienu konkrētu mērķi dažādības vadības ieviešanai, kas ir visbūtiskākais uzņēmumam, piemēram, nolemjot pieņemt darbā vienu vai vairākus cilvēkus ar invaliditāti.

3 Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģija līdz 2030. gadam. – http://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/images-legacy/LV2030/Latvija_2030.pdf. – (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

4 Zankovska-Odiņa S. Dažādības vadība. Neizmantotās iespējas. – <https://www.slideshare.net/providus/dadbas-vadba-neizmantots-iespjas>. – (Resurss apskatīts 09.10.2020.).

Dažādības vadības ieviešanas posmi

Dažādības vadība sākas ar analīzi, kurā ir ietverti darbinieku dati, aptauju rezultāti, dažādības uztvere un notiek problēmu sākotnējā identificēšana. Tālāk vērsoties pie stratēģijas izstrādes, tiek ņemtas vērā nepieciešamās izmaiņas un noteikti biznesa mērķi. Iniciatīvas ieviešana nav iedomājama bez vadības atbalsta, komandas izveides, kā arī tiek izstrādāts rīcības plāns un notiek komunikācija par iniciatīvām. Pēdējais posms dažādības vadības ieviešanā noslēdzas ar novērtēšanu, kas ietver mērījumu veikšanu un komunikāciju par iegūtajiem rezultātiem. Notiek iniciatīvu pārskatīšana un pilnveide. Šie posmi ietver sevī atsevišķus, svarīgus soļus, kuri ir jārealizē, lai veiksmīgi ieviestu dažādības vadību.

Lai ņemtu vērā darbinieku dažādību un to izmantotu uzņēmuma attīstībā, svarīgs ir vadītāja vadības stils un veidi, kurus viņš izmanto dažādības vadības procesā. Vadīšanas stilu daudzveidību nosaka vadītāja personība. Vadītājam jāprot noteikt īpašības, kuras nepieciešamas darbiniekam, lai tā ieguldītais darbs būtu ražīgs, un pielietot dažādības vadību, lai noteiktu šīs darbiniekam raksturīgās individuālās prasmes.⁵ Vadītājam ir svarīgi sagaidīt individuālas atšķirības un būt gatavam tās novērot bez aizspriedumiem un nosodījuma. Šāds redzējums ir uzticams pamats dažādības vadībai un pieņemumam, ka būs atšķirības un iespējama pat unikalitāte. Jāņem vērā cilvēka ar invaliditāti individuālās spējas un prasmes, darba devējam jābūt gatavam apmācīt cilvēku, nesteidzinot viņu, ja neizdodas uzdevumu paveikt ļoti īsā laika posmā. Galvenais ir vadītāja spēja respektēt individuālās atšķirības un sadarboties ar personu ar invaliditāti, lai veicinātu viņa sekmīgu iekļaušanos darba tirgū. Darbinieka uzvedība dažādības vadības pielietošanas apstākļos mainās.⁶ Tam ir principiāla nozīme optimālas vadības sistēmas izstrādē, pieļaujot atšķirības starp darbiniekiem, uzsverot tās kā unikālas un vērā ņemamas, līdz ar to vadītājs un uzņēmums kopumā būs tikai ieguvēji. Vadītājs nedrīkst nosodīt darbinieka atšķirību no pārējiem, bet viņam ir tā jāprot pielietot tā, lai uzņēmums būtu ieguvējs.

Dažādības vadība personāla atlasē

Darba vides dažādības risinājumiem ir jāmeklē saskarsmes punkti, izveidojot ikvienam darbiniekam piemērotu atlases veidu, lai pievērstu

5 Dūmiņa I. Iekļaujoša darba vide – organizācijas panākumu atslēga.– <https://www.slideshare.net/Ilgtspeja/iekaujoa-darba-vide-organizcijas-pankumu-atslga>- 130840478.– (Resurss apskatīts: 9.10.2020.).

6 Управление разнообразием: Энциклопедия экономики.– <https://economy-ru.info/info/86609/>.– (Resurss apskatīts: 9.10.2020.).

maksimālu uzmanību viņa spējām un savlaicīgi liktu akcentu uz uzņēmuma mērķu sasniegšanas vienojošajiem faktoriem, neuzsverot atšķirīgo starp cilvēkiem un neveidojot barjeras. Piemēram, cilvēku ar invaliditāti spēju un talantu atklāšana prasa rūpīgu izpēti. Tāpēc katrs uzņēmums iekšējā vidē var veidot individuālu dažādības vadības pieeju darbinieku atlasei. Svarīga ir pozitīva rīcība un pasākumi, kas tiek veikti ar mērķi sniegt efektīvu līdztiesību tiem, kuri pašlaik atrodas sociāli vai ekonomiski nelabvēlīgos apstākļos, vai kuras citos veidos izjūt pagātnes diskriminācijas sekas.

Veicot pretendentu atlasī uz atbrīvojušos vai jaunradītu darba vietu, vispirms jāveic esošā amata apraksta izvērtējums vai, ja tāda nav, tā izstrāde. Nevajadzētu aprobežoties ar to, ka potenciālie darbinieki tiek uzrunāti tikai caur privātiem kontaktiem. Gluži otrādi – brīvās vakances ir jāpaziņo tīmekļa vietnēs (*Facebook, LinkedIn.com* u.c.), masu medijos, reģionālajos laikrakstos un citos resursos, kuri ir pieejami plašam iedzīvotāju lokam. Potenciālos darbiniekus – cilvēkus ar invaliditāti iespējams uzrunāt caur izglītības iestādēm (Sociālās integrācijas valsts aģentūru), t.sk. studentus (personas ar invaliditāti), un nevalstiskajām organizācijām (invalidu biedrībām). Ņemot vērā to, ka darba sludinājumu aprakstos nedrīkst norādīt, ka uzņēmums aicina pieteikties darbā tieši cilvēkus ar invaliditāti, sludinājumā jāpiemin darbam nepieciešamās iemaņas darbiniekiem, lai iedrošinātu pieteikties visus atbilstošos kandidātus. Darbinieku jau darbā nepieņems dēļ invaliditātes vien, bet gan izvērtējot viņa prasmes un kompetences. Svarīgi ir nediskriminēt, dot vienādas iespējas ikvienam pretendentam, neatkarīgi no viņa veselības stāvokļa, tautības, rases vai citu īpašību dēļ, ja tas neatstāj iespaidu uz iespējamo darba rezultātu. Tādējādi tiek sekmēta dažādības vadības ieviešana un atbalstīšana uzņēmumā.

Katrai organizācijai ir sava individualitāte, kas veido viņu atlases procesa prasības. Tāpēc spēcīgu un atbilstošu kandidātu veiksmīga identificēšana un izvēle ir būtiska uzņēmējdarbības augšanas sastāvdaļa. Ir svarīgi ņemt vērā organizācijas vērtības, kā arī konkrētā darba uzdevuma prasības, lai nodrošinātu, ka kandidāts šeit veiksmīgi iederēsies. Novērtēšanai var pielietot speciālas programmas, lai novērtētu katru individu, t.sk. personas ar invaliditāti atsevišķi, un identificētu galvenās personīgās spēka un attīstības jomas. Iegūto informāciju iespējams izmantot atlases procesā, piemēram, rekomendējot, kā kandidātam strādāt, lai stiprinātu viņa vājākās īpašības, attīstītu tās. Šādas atlases mērķis ir identificēt potenciālu un

izveidot progresīvāku darbinieku pieņemšanu darbā, nodrošinot efektīvu talantu vadības procesu.⁷

Galvenie darbinieku atlases kritēriji izriet no kompetencēm, kas nepieciešamas attiecīgā darba veikšanai. Meklējot darbinieku, vispirms ir jānedefinē kritēriji: profesionālie kritēriji (pieredze, zināšanas, prasme, saistība ar darba specifiku), izglītība, organizatoriskās iemaņas, personīgās īpašības. Tāpat ir jānosaka padotības kārtība un atbildība – tiesības pieņemt lēmumus un atbildēt par to pareizību un atbilstību uzņēmuma mērķiem un interesēm.⁸ Veicot darbinieku atlasī un ievērojot dažādības principu, iespējas kandidēt ir jādod ikvienam sabiedrības loceklim, neuzsverot un neizdalot nevienu no cilvēku grupām atsevišķi. Atlase jāveic objektīvi un strukturēti, lai darba devējam būtu iespēja raudzīties plaši un novērtēt darbinieku dažādību kā uzņēmuma iespēju.

Talanta kā dažādības vadība

Ar jēdzienu *talantu vadība* saprot procesa modeli, ar kuru tiek vadīti talanti organizācijās.⁹ Tas nozīmē, ka talantu vadības mērķis ir iesaistīt cilvēkus no dažādām sabiedrības grupām ar atšķirīgām spējām un talantiem, radot darba vidi, kurā katrs cilvēks jūtas cienīts un var maksimāli realizēt savu profesionālo potenciālu. Ar tās palīdzību iespējams saskatīt potenciālos darbiniekus tādus, kādi viņi ir, nevis tikai tādus, kādus uzņēmums vēlas redzēt, un spēt radīt pakalpojumus, kas atbilstu dažādu klientu vajadzībām.

Ja uzņēmumā vai komandā strādā līdzīgi darbinieki, pastāv risks, ka tā var apstāties savā attīstībā. Iespējams, līdzīgiem darbiniekiem ir vieglāk sastādāties un saprasties. Kādu laiku šāds sadarbības veids tiešām sniegs labus rezultātus un uzņēmumā būs saskaņa, bet pēc tam jau var sākties stagnācija. Piemēram, ja uzņēmumā strādās tikai izcili analītiķi, diez vai kāds no viņiem spēs veikt uzņēmumā pārdošanas pakalpojumu. Savukārt, atšķirīgs darbinieks pārējos kolēģos var radīt nervozitāti un aizkaitinājumu.¹⁰ Ilgtermiņā tomēr pārējie darbinieki pamazām pieņem atšķirīgo cilvēkā, ja viņam, piemēram, ir veselības problēmas, fiziski, psiholoģiski vai citi

7 Sparking a psychometric revolution. Lumina Learning.– <https://www.luminalearning.com/luminaproducts/spark>.– (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

8 Boitmane I. Personāla atlase un novērtēšana.– Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2008.– 57.–58. lpp.

9 Kuzmina S. Izaicinājums – talantu vadība.– <https://www.diena.lv/raksts/sodien-laikraksta/izaicinajums-talantu-vadiba-14042878>.– (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

10 Bote T. Dažādība komandā – neizmantots resurss.– <http://www.monday.lv/dazadiba-komanda-neizmantots-resurss/>.– (Resurss apskatīts 9.10.2020.).

šķēršļi. Iepazīstot cilvēku tuvāk, nepievēršot uzmanību vienīgi nespējai, bet uzsverot katra individuālās spējas, tiek veidotas draudzīgas un uzticības pilnas attiecības kolektīvā.

Talantiem ir nepieciešams zināt, kas tieši no viņiem tiek gaidīts un kādi ir uzņēmuma mērķi. Svarīga ir atgriezeniskā saite, kvalitatīva saruna, kurā tiek sniegts paveiktā vērtējums. Ja uzņēmumam nav augsts vadības līmenis, talanta pieņemšana darbā pati par sevi vien panākumus negarantēs. Svarīgi apzināties, lai sāktu veidot integrētu talantu vadības modeli, jādefinē integrēta talantu vadības modeļa stratēģija. Uzņēmuma ieguvumi no integrēta talantu vadības modeļa ir šādi: sasaiste ar citiem personāla vadības procesiem/sistēmām, jo talantu vadības modelis nedarbojas kā no visa cita nošķirts process. Vairākumam Latvijas uzņēmumu talantu vadības modelis, iespējams, ir jaunums. Talanta sasaiste ar vadības elementiem kopumā var sniegt spēcīgākus un redzamākus uzņēmējdarbības rezultātus, paaugstināt darba snieguma efektivitāti un radīt tādus apstākļus uzņēmumā, kas ļautu identificēt un attīstīt daudzus talantīgus cilvēkus. Cilvēku ar invaliditāti nodarbinātības veicināšanai ir jāpieņem darbā cilvēki ar invaliditāti, atbilstoši viņu spējām un talantiem.

Dažādības vadības nozīme cilvēku ar invaliditāti nodarbināšanā

Lai atklātu katra talantu, ir svarīgi nodrošināt labvēlīgu vidi, kura dotu iespēju ieraudzīt personas īpašo talantu. Pielāgojot vienotu darbības metodi un attieksmi, ņemot vērā cilvēku ar invaliditāti atšķirīgās iezīmes, savas spējas un iespējas līdzvērtīgi spēs pielietot ikviens sabiedrības loceklis, ja tiks nodrošināta vienlīdzība.

Ikviens uzņēmums vai organizācija ir ieinteresēta atrast piemērotāko darbinieku attiecīgajam amatam. Lai piesaistītu pēc iespējas dažādākus darbiniekus no vairākām sabiedrības grupām, uzņēmumam būtu jāizvieto informācija par brīvajām vakancēm vietās, kur to pamanīs iespējami plašāks potenciālo darbinieku loks. Kandidātu novērtēšanai tiek izstrādāti atlases kritēriji, kurus izveido, resumējot amata aprakstu, kompetences, meklējamā darbinieka profilu. Kandidātu atlases kritēriji nepieciešami, lai skaidri apzinātos un izprastu uzņēmuma vajadzības un redzējumu par jaunā darbinieka vietu organizācijas struktūrā.¹¹ Veicot atlasī cilvēkiem ar invaliditāti, jāņem vērā viņu stiprās puses, uz tām jāliek akcents –

11 Boitmane I. Personāla atlase un novērtēšana.— Rīga: Lietišķās informācijas dienests, 2008.— 55. lpp.

uzsverot potenciālo darbinieku spēju nevis nespēju. Katrai invaliditātes funkcionālajai īpatnībai ir savas stiprās puses, piemēram:

- personas ar redzes traucējumiem var būt lieliski konsultanti, padomdevēji, tālruņa operatori, ja viņu pārējās prasmes un talanti atbilst amata prasībām, piemēram, zvanu centrā, kur nodarbina personas ar invaliditāti;
- personas ar dzirdes traucējumiem var lieliski darboties ar datu, grafikas, teksta apstrādi, kā arī nodrošināt saraksti elektroniski ar uzņēmuma klientiem;
- personas ar autismu – rediģēt tekstus, veikt citus smalkus, precīzus darbus, jo viņi savas diagnozes dēļ spēj ļoti labi un ilgstoši koncentrēties viena darba precīzai izpildei;
- personas ar kustību traucējumiem var veikt darbu pie datora (informācijas tehnoloģijas, loģistika, projektēšanas darbi), teksta ievadi, apstrādi, veikt grāmatvedības uzdevumus u.c., jo nemaina lokācijas vietu.

Nodarbinot personas ar invaliditāti, jāņem vērā noslodze (ieteicams darbs uz pusslodzi, t.i., 4 darba stundas vai iespēja periodiski darba vietā atpūsties atpūtas telpā), jo ilgstošs darbs statiskā pozā bez atpūtas var nelabvēlīgi ietekmēt kopējo veselības stāvokli. Ja iespējams, daļu darba, ja tas atbilst veicamā uzdevuma specifikai, varētu veikt attālināti – dzīvesvietā un daļu – uz vietas uzņēmumā, kas dotu iespēju taupīt darbinieka fiziskos un garīgos resursus.¹²

Personām ar invaliditāti, kuras nav pietiekami mobilas (piemēram, pārvietojas riteņkrēslā) un tām ir vajadzīga asistenta palīdzība, mēdz būt grūtības ar nokļuvi uz darba vietu. Šeit jāpiemin, ka lai gan valsts nodrošina asistenta pakalpojumu, vēl ir jāveic uzlabojumi un pilnveide, jo bieži zemā atalgojuma un lielā birokrātiskā sloga dēļ (dokumenti, atskaites, izziņas, pierādījumi par apmeklējumiem) persona ar invaliditāti nespēj atrast asistentu. Tādējādi šo pakalpojumu nodrošina radinieki, kuri bieži vien nespēj (veselības stāvokļa, sava ikdienas darba u.c. iemeslu dēļ) regulāri pavadīt cilvēku ar invaliditāti uz darba vietu. Ja persona ar kustību traucējumiem spēj pati nokļūt uz savu darbavietu, tas jau ievērojami atvieglo darba veikšanas procesu. Te ir nepieciešams sadarboties darba ņēmējam (cilvēkam ar invaliditāti) ar darba devēju.

Svarīgi, lai darba devējs novērtētu personas ar invaliditāti ieguldījumu, būtu sociāli atbildīgs un ņemtu vērā dažādības vadību. Masu mēdijos

12 Biedrības “Wings for Wheels” dati (nav publicēti).

jāatspoguļo pozitīvie piemēri, t.i., lai darba devējs var vērot citu darba devēju pieredzi ar cilvēku ar invaliditāti nodarbināšanu un to pieņemt kā iedrošinājumu rīkoties, pieņemot lēmumu, lai pats pieņemtu darbā cilvēkus ar invaliditāti.¹³ Galvenie atlases kritēriji izriet no kompetencēm, kas nepieciešamas attiecīgā amata veikšanai.¹⁴ Cilvēku ar invaliditāti dažādības vadībā ir jāvērs uzmanība uz to, ka kandidātam var nebūt iepriekšēja darba pieredze un tāpēc ir jāparedz iespēja viņam pārbaudes laikā apgūt darbam nepieciešamās iemaņas.

Ņemot vērā iepriekšminēto, secināms, ka kandidātu prasmes var būt dažādas. Vienas ir pieprasītākas darba tirgū nekā citas. Līdz ar to, darba devējiem un personāla atlases speciālistiem, kā arī sociālā dienesta darbiniekiem, veidojot personu ar invaliditāti individuālos rehabilitācijas plānus, ir jāņem vērā Latvijas darba tirgus attīstības tendences. Lai darba tirgus pieprasījums pēc atbilstošas profesijas darbiniekiem atbilstu piedāvājumam un personas ar invaliditāti, līdzās visām darba tirgū esošajām personām, saņemtu iespēju līdzvērtīgi un sekmīgi iesaistīties.

Secinājumi un priekšlikumi

Uzņēmuma vadība nereti pietiekami nenovērtē darbinieku, t.sk. personu ar invaliditāti individuālo prasmju noteikšanas nepieciešamību, lai piedāvātu darbu atbilstoši viņu prasmēm. Darba uzdevumi uzņēmumos netiek pielāgoti, ņemot vērā darbinieku, t.sk. personu ar invaliditāti personīgās īpašības. Saskarsme ar citādo var novest pie pārpratumiem darba kolektīvā, neizpratnes un diskriminācijas, pie tam cilvēkiem ar invaliditāti mēdz būt saasināta uztvere.

Dažādības vadība attiecas ne tikai uz organizācijām, kuru mērķis ir peļņas gūšana, tā ir svarīga arī valsts un pašvaldību iestādēm, nevalstiskajām organizācijām (NVO) un pakalpojumu sniedzējiem. Pielietojot dažādības vadību, jāveido iekļaujoša vide, ņemot vērā ikviena cilvēka atšķirīgās fiziskās un intelektuālās spējas.

Noteikti ir jānoskaidro katra darbinieka individuālās prasmes, lai rastu iespēju piedāvāt atbilstošu darbu, tādējādi veicinot dažādības vadības ieviešanu uzņēmumā. Darbinieku prasmes, spējas un motivāciju strādāt uzņēmumā jānoskaidro ar aptaujas palīdzību (rakstveidā), iegūstot plašākas respondentu atbildes, periodiski tās salīdzinot un izdarot secinājumus par

13 Zankovska-Odiņa S. Dažādības vadība. Neizmantotās iespējas.–<https://www.slideshare.net/providus/dadbas-vadba-neizmantots-iespjas>.– (Resurss apskatīts 09.10.2020.).

14 Boitmane I. Personāla atlase un novērtēšana.– Rīga: Lietiskās informācijas dienests, 2008.– 57. lpp.

iespējami efektīvu darbinieku atšķirīgo, individuālo prasmju pielietojumu uzņēmumā. Šim nolūkam var izmantot uzņēmuma profilam atbilstoši izstrādātu, detalizētu darba intervijas anketu. Lai pielāgotu darba uzdevumus darbinieku personīgajām īpašībām un tās novērtētu, ieteicams izmantot darbinieka pašnovērtējuma anketu.

Lai cilvēku ar invaliditāti nodarbināšana noritētu sekmīgi, tiek meklēti saskarsmes punkti un uzmanība koncentrēta uz ikviena cilvēka spējām. Pirms pieņemt darbā darbinieku, izmantojot dažādības vadību, pārējie uzņēmuma darbinieki ir jāsagatavo, iepazīstinot tos ar gaidāmajām pārmaiņām uzņēmumā.

Nepieciešama plaša informatīva kampaņa, ar kuras palīdzību būtu iespējams informēt potenciālos darba devējus par personu ar invaliditāti prasmēm un spējām iekļauties darba tirgū, tādējādi mazinot šķēršļus un saskarsmes barjeras. Respektējot personu dažādību, svarīgi ir saprast situāciju un pielāgot vidi konkrētās personas ar invaliditāti vajadzībām.

Eva Beizitere

Ekonomikas un kultūras augstskola,
studiju programma “Radošais mārketinga un pārdošanas vadība”

JAUNA PRODUKTA IEVIEŠANAS STRATĒGIJA UZŅĒMUMĀ SIA “OC VISION”

Atslēgvārdi: produkta ieviešana tirgū, ieviešanas stratēģija, kontaktlēcas, “Diviniti” kontaktlēcas.

Kopsavilkums

Neskatoties uz to, ka pasaulē katru gadu tiek ieviesti ap 30000 jaunu produktu un 95% no tiem ir neveiksmīgi, uzņēmumi turpina piedāvāt jaunus produktus.¹ Arī sabiedrība ar ierobežotu atbildību (turpmāk – SIA) “OC VISION” 2016. gadā centās ieviest jaunu kontaktlēcu kopšanas līdzekli, bet neefektīvas stratēģijas dēļ tā ieviešana tirgū bija neveiksmīga. Pētījuma mērķis ir izstādāt jauna produkta – kontaktlēcu “Diviniti” ieviešanas stratēģiju tirgū. Lai sasniegtu mērķi, tika izmantotas sekojošas datu iegūšanas metodes:

- patērētāju anketēšana ar mērķi – noteikt kontaktlēcu potenciālo patērētāju izvēli noteicošos faktorus;
- uzņēmuma darbinieku anketēšana ar mērķi – noskaidrot jaunā produkta kvalitāti un viņu viedokli par iespējamām produkta virzīšanas pieejām.

Rezultātu apstrādei izmantotās metodes: grafiskā analīze, aprakstošā statistika. Pētījuma rezultātā tika izstrādāta jauna stratēģija kontaktlēcu “Diviniti” ieviešanai.

Ievads

Mūsdienās tirgus ir pārpildīts ar visdažādākajiem produktiem, bet neskatoties uz to, patērētājiem rodas aizvien vairāk vajadzību un prasību pēc

1 Hyder S. How To Launch A New Product Or Service: What The Latest Research Teaches Us About Successful Launches.– <https://www.forbes.com/sites/shamahyder/2019/10/17/how-to-launch-a-new-product-or-service-what-the-latest-research-teaches-us-about-successful-launches/#6a225f77412a>.– (Resurss apskatīts 03.10.2019.).

kaut kā jauna, uzlabota. Lai izprastu, kādas preces patērētājiem ir nepieciešamas, vajadzība pēc izpētes ir neatņemama sastāvdaļa. Izpēte attiecas gan uz patērētāju vajadzībām, gan uz konkurentu piedāvāto preču klāstu. Katru gadu tirgū tiek ieviesti ap 30000 jaunu produktu un tas ir salīdzinoši konservatīvs Hārvarda Biznesa skolas profesora Klēta Kristensena aprēķins. Savukārt katru gadu 28500 jeb 95% no tiem “izgāžas”.²

Arī “OC VISION” mēģinājums ieviest kontaktlēcu kopšanas līdzekli “*Synergi*” 2016. gadā neizdevās, jo ierobežotā mārketinga aktivitāšu budžets neļāva veidot produkta ieviešanas kampaņu, kā arī tika atklāts, ka kopšanas līdzekļa sastāvs neatbilda ISO dezinfekcijas prasībām.³ Tomēr jauna produkta ieviešana ir uzņēmuma virzītājspēks un vitāli svarīgs izaugsmei. Nesātīgā patērētāju apēfīte, spēcīga konkurence visā pasaulē, mainīga patērētāju uzvedība un tehnoloģijas liek uzņēmumiem investēt jaunus produktus, lai gūtu panākumus un izdzīvotu.⁴

Uzņēmums SIA “OC VISION” ir lielākais optikas, optisko ierīču un optometrijas pakalpojumu sniedzējs Baltijas valstīs. Uzņēmumam ir noslēgti līgumi ar lielākajiem ietvaru un saulesbrīļļu, kontaktlēcu un to kopšanas līdzekļu un lēcu ražotājiem pasaulē. Nozīmīgākie kontaktlēcu un to kopšanas līdzekļu ražotāji ir “*Alcon*”, “*Cooper Vision*” un jaunākais ir Japānā dibinātais “*Menicon Co*”. Publikācijā tiks apskatīts tieši šis zīmols. Minētais kontaktlēcu un to kopšanas līdzekļu ražotājs piedāvā savu precī ar īpaši uzņēmumam izstrādātu dizaina iepakojumu.

Pētījuma mērķis ir izstādāt jauna produkta kontaktlēcu “*Diviniti*” ieviešanas stratēģiju tirgū Latvijā. Lai to sasniegtu, tika izvirzīti sekojoši uzdevumi:

1. izpētīt zinātniskās publikācijas un citus avotus par jauna produkta jēdzienu un tā ieviešanas stratēģijām;
2. salīdzināt “OC VISION” jaunās kontaktlēcas ar veikalu plauktos esošajiem citu ražotāju produktiem;
3. noteikt kontaktlēcu potenciālo patērētāju izvēli noteicošos faktorus;
4. izstrādāt stratēģiju jauna produkta ieviešanai tirdzniecībā.

Pētījuma metodes: monogrāfiskā analīze, dokumentu analīze, anketēšana, grafiskā analīze un aprakstošā statistika.

2 Hyder S. How To Launch A New Product Or Service: What The Latest Research Teaches Us About Successful Launches.— <https://www.forbes.com/sites/shamahyder/2019/10/17/how-to-launch-a-new-product-or-service-what-the-latest-research-teaches-us-about-successful-launches/#6a225f77412a>.— (Resurss apskatīts 03.10.2019.).

3 Uzņēmuma SIA “OC VISION” npublicētie materiāli.

4 Engineering Product design. New product development (NPD).—<https://engineeringproductdesign.com/knowledge-base/new-product-development/>.— (Resurss apskatīts 03.10.2019.).

Jauna produkta jēdziens

Jauns produkts ir tāds, kas šobrīd nav tirgū, kā arī tāds, kas papildina uzņēmuma esošo produktu līniju. Var izdalīt sešas jauna produkta kategorijas:

1. jauni produkti pasaulē – jauni un inovatīvi produkti, kas rada jaunu tirgu;
2. jaunas produktu līnijas – produkti, kas ir jauni uzņēmumam;
3. esošu produktu līniju papildinājumi – tie ir vienkārši līnijas paplašinājumi, kas izstrādāti, lai pilnveidotu produktu līniju, kā tas tiek piedāvāts uzņēmuma pašreizējiem tirgiem;
4. esošu produktu uzlabojumi un izmainīti esošie produkti – esošie produkti ar uzlabotām īpašībām;
5. pārpozicionēšana – esošie produkti, kas tiek vērsti uz jauniem tirgiem vai to segmentiem;
6. cenu samazināšana – jauni produkti, kas sniedz līdzīga līmeņa veikumu, tikai par zemāku cenu.⁵

Ja apskata tirgu no patērētāja viedokļa, tad var izdalīt trīs jauno produktu veidus:

1. absolūts jaunievedums – jauns produkts, kuram nelīdzinās neviens no esošajiem, tas prasa jaunu patēriņa un izmantošanas veidu, rīcības maiņu, kas nodrošinās šī produkta pareizu lietošanu;
2. aktīvs jaunievedums – jauns produkts ar izmaiņām un uzlabojumiem, kas radikāli nemaina tā pirkšanu un lietošanu;
3. ilgstošs jaunievedums – produkta nenozīmīga izmaiņošana vai imitējošo produktu ieviešana.⁶

Lai produkts būtu veiksmīgs, tam ir jābūt unikālam un kvalitatīvam, ir jāizprot patērētāju vēlmes un vajadzības, produkta ieviešana tiek uzsākta pirms to ir sākuši darīt konkurenti, kā arī ir nepieciešams salīdzinoši liels budžets jaunā produkta pārdošanas apjomu veicināšanai un ieviešanai.

Saskaņā ar Makkinsi globālā institūta datiem tikai 4 no 7 produktu idejām nonāk līdz attīstības posmam, no 14 produktu idejām tiek palaisti tikai 3 produkti, tikai katrs septītais produkts būs veiksmīgs. Šie dati parāda, ka vairums no produktu idejām ir neveiksmīgas un tā viens no iemesliem varētu būt jauna produkta ieviešanas procesa trūkums.⁷

5 Marketing-Insider. Categories of new products – what is a new product?– <https://marketing-insider.eu/categories-of-new-products/>.– (Resurss apskatīts 03.10.2019.).

6 Blaits Dž. Mārketing: Rokasgrāmata.– Rīga: Zvaigzne ABC, 2004.– 113.–114. lpp.

7 Engineering Product design. New product development (NPD).– <https://engineeringproductdesign.com/knowledge-base/new-product-development/>.– (Resurss apskatīts 03.10.2019.).

Jauna produkta ieviešanas stratēģija

Jauna produkta ieviešana var ietekmēt uzņēmuma nākotni. Produkta ieviešanas stratēģija ir process, kurā patērētājiem tiek piedāvāts jauns produkts vai tā jauninājums no koncepcijas līdz testēšanai izmantojot izplatīšanu. Jauna produkta attīstības stratēģijās tiek apskatīti esošo produktu uzlabojumi, lai stimulētu tirgu, vai arī tiek radīti jauni produkti, kurus tirgus vēlas.

Piedāvātā sortimenta ietvaros uzņēmumam nav pārāk daudz iespēju jaunradīto produktu ieviest jaunos tirgos. Uzņēmumam ir jāmeklē esoša produkta atjaunošana pašreizējam tirgum. Šādu pieeju sauc par produkta attīstību, ko izmanto uzņēmumi, kuriem ir redzējums ne tikai par produkta ideju, bet arī to, kā šis produkts laika gaitā varētu mainīties un attīstīties. Bieži pirms pirmā produkta izstrādes ir jau ideja, kāda varētu būt produkta atkārtosnās nākotnē, kad tas tiek uzlabots un ieviests no jauna. Tāds redzējums ir nepieciešams, lai uzņēmums varētu izdzīvot konkurējošajā tirgū. Šai pieejai vēl tiek lietots termins – *produktu modifikācija*. Stratēģija ir vērsta uz esošajiem tirgiem, kas papildus palīdz piesaistīt jaunus patērētājus uzlabotajam produktam.⁸

Ievērojot labi izplānotu stratēģiju, uzņēmumi var izvairīties no kļūdām, piemēram, klienta prasību kļūdaini pieņēmumi, produkta palaišana nepareizajā laikā, slikts produkta dizains, pārāk augsta cena un konkurences riski un draudi. Ieviešot jaunu produktu, tam ir vajadzīga individuāli izstrādāta stratēģija, lai to veiksmīgi palaistu tirgū. Jebkurš produkts ir atšķirīgs, tāpēc vienam un tam pašam produktam nevar izmantot līdzīga produkta ieviešanas stratēģiju. Pie katra produkta ieviešanas ir notikušas dažādas izmaiņas, kas pieprasa jaunas stratēģijas izstrādi. Pareizi izstrādāta jauna produkta ieviešanas stratēģija palīdz uzņēmumiem organizēt produkta plānošanu, izprast klientus, precīzi plānot un efektīvi izmantot resursus jauna produkta ieviešanā.⁹

Kontaktlēcu “*Divinīti*” pārdošanas rezultāti līdz 2019. gada augustam

Jaunās kontaktlēcas veikalos nonāca 2019. gada aprīlī. 5 mēnešu periodā, no aprīļa līdz augustam, realizēto kontaktlēcu skaits procentuāli auga,

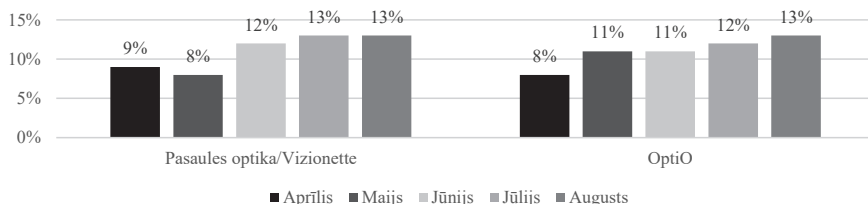
8 Steen solutions. Product development strategy.– <http://steensolutions.com/2016/06/product-development-strategy/>.– (Resurss apskatīts 28.10.2019.).

9 Engineering Product design. New product development (NPD).–<https://engineeringproductdesign.com/knowledge-base/new-product-development/>.– (Resurss apskatīts 03.10.2019.).

bet nebija skaidri uzņēmuma mērķi, kas palīdzētu šos radītājus celt augstāk un līdz ar to jauno produktu padarīt par prioritāti kontaktlēcu izvēlē. Uzņēmums bija izvirzījis mērķi – trīskāršot pārdošanas apjomus gada laikā, kas sastādītu 30% no visām pārdotajām kontaktlēcām.

1. attēls

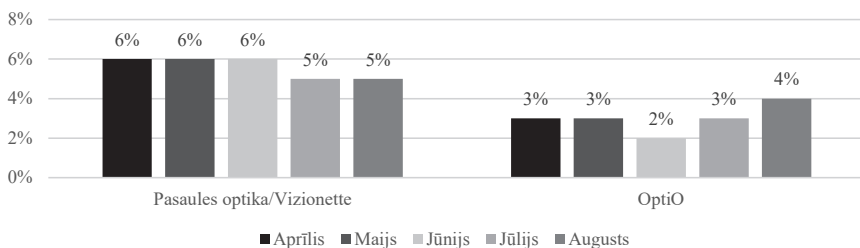
Pārdoto “Diviniti” kontaktlēcu apjoms 2019. gada aprīlī-augustā, %¹⁰

Kontaktlēcas “Diviniti” sāk ieņemt savu vietu tirgū (sk. 1. att.), bet ņemot vērā to, ka uzņēmuma mērķis ir gada laikā trīskāršot pārdošanas apjomus, tad ir nepieciešami papildus pasākumi, lai šāds mērķis būtu sasniedzams. “Pasaules optika/Vizionette” pārdošanas rezultāti ir ļoti līdzīgi “OptiO” pārdošanas rezultātiem. Te jāpiebilst, ka “OptiO” ir divreiz vairāk veikalu. Aprīlī vidēji katrs no 12 “Pasaules optika/Vizionette” veikaliem ir pārdevis 20 kontaktlēcas “Diviniti”, maijā – 26 kontaktlēcas, jūnijā – 24 kontaktlēcas, jūlijā – 40 kontaktlēcas, augustā – 30 kontaktlēcas. Katrs no 24 “OptiO” veikaliem aprīlī vidēji ir pārdevis 10 kontaktlēcas “Diviniti”, maijā – 16 kontaktlēcas, jūnijā – 20 kontaktlēcas, jūlijā – 14 kontaktlēcas un augustā – 30 kontaktlēcas. Pēc iegūtajiem datiem secināms, ka pārdošanas apjomus nepieciešams palielināt.

2. attēls

Vizīšu laikā izrakstītās kontaktlēcas “Diviniti” 2019. gada aprīlī-augustā, %¹¹

10 Autore veidots materiāls pēc uzņēmuma nepublicētajiem datiem.

11 Autore veidots materiāls pēc uzņēmuma nepublicētajiem datiem.

Abi tirdzniecības tīkli ir strādājuši diezgan līdzīgi (sk. 2. att.): aprīļa mēnesī katrs “Pasaules optika/Vizionette” veikals ir izrakstījis vidēji 3 kontaktlēcu “*Diviniti*” receptes, maijā – 3 receptes, jūnijā – 3 receptes, jūlijā – 3 receptes un augustā – 3 receptes. “Pasaules optika/Vizionette” vizīšu skaits 2019. gadā no aprīļa līdz augustam ir bijušas vidēji 293 vizītes katru mēnesi, bet “OptiO” 2019. gadā no aprīļa līdz augustam ir bijušas vidēji 306 vizītes mēnesī. Katrs “OptiO” veikals aprīlī ir vidēji izrakstījis 2 kontaktlēcu “*Diviniti*” receptes, maijā – 2 receptes, jūnijā – 1 recepti, jūlijā – 2 receptes un augustā – 3 receptes.

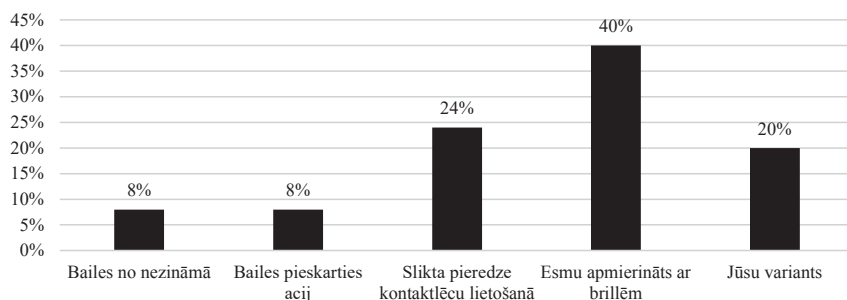
Klientu aptaujas rezultāti par faktoriem jauna produkta izvēlē

Uz jautājumu par kontaktlēcu lietošanu atbildēja 92 respondenti. 50 respondenti jeb 54% no respondentiem ir lietojuši kontaktlēcas, bet 42 respondenti jeb 46% no visiem dalībniekiem tās nav lietojuši. Iegūtie dati parāda, ka vairāk kā puse no respondentiem ir lietojuši kontaktlēcas un tieši viņi ir potenciālā uzņēmuma mērķauditorija. Praktiski jebkurš, kam ir nepieciešama redzes korekcija, ir potenciālais kontaktlēcu lietotājs. Reti kuram ir tik specifiska refrakcija, ka kontaktlēcas piemērot nav iespējams.

Anketēšanas rezultāti liecina, ka 60% respondentu nav gatavi mainīt esošās kontaktlēcas, jo viņus apmierina esošās, bet tas nav pamats nepiedāvāt jaunas. Toties 40% no visiem respondentiem būtu gatavi mainīt esošās kontaktlēcas pret jaunām, līdz ar to tā ir mērķauditorija, ar kuru veikaliem ir jāstrādā, uzdodot pavisam vienkāršu jautājumu – vai Jūs apmierina kontaktlēcas, kuras lietojat šobrīd, varbūt ir vēlme izmēģināt jaunas? Ja respondentam piedāvājums liksies vilinošs, viņš noteikti to izmantos, piemēram, bez maksas pārbaudot redzi, kuras laikā arī tiek noteikta kontaktlēcu saderība ar aci.

3. attēls

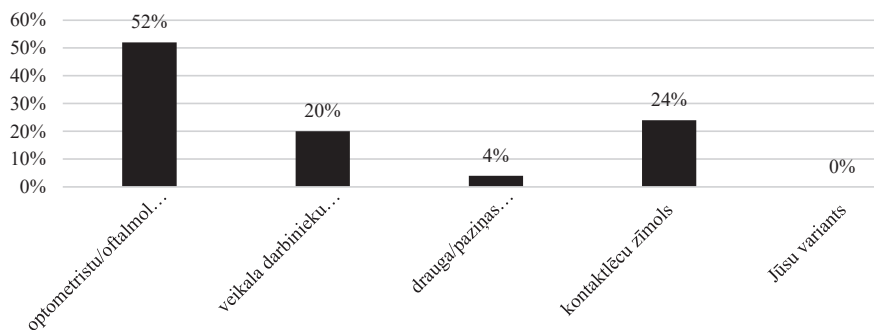
Respondentu sadalījums pēc kontaktlēcu nelietošanas iemesliem¹²

Nelielu daļu, t.i., 8%, respondentu no kontaktlēcu lietošanas attur bailes no nezināmā un tāpat arī 8% respondentu ir bailes pieskarties acij. Gandrīz ceturtdaļa vai 24% respondentu kontaktlēcas nelieto, jo viņiem ir bijusi slikta pieredze to lietošanā, bet 40% jeb 20 respondentu apmierina brillu lietošana, tādēļ kontaktlēcas nelieto. 10 respondenti (20%) no 50 anketas dalībniekiem minēja citus variantus: bailes no kontaktlēcu lietošanas nav un lieto tās ikdienā un otra atbilde bija, ka nav vēlēšanās lietot kontaktlēcas. Jebkurš no šiem respondentiem, kas nelieto kontaktkorekciju ir iespējamais kontaktlēcu lietotājs nākotnē, jo tās nav jālieto ikdienā, to var darīt dodoties, piemēram, sportot.

4. attēls

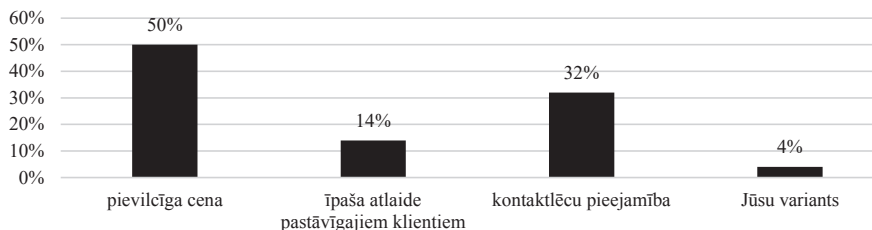
Respondentu sadalījums pēc uzticamības rekomendācijām, izvēloties kontaktlēcas¹³

Aptaujas dati rāda, ka respondenti visvairāk uzticas optometristu/oftalmologu ieteikumiem kontaktlēcu izvēlē, tie ir 26 respondenti (52%). Tas nozīmē, ka katrs otrais respondents dodas pie speciālista, kad vēlas lietot kontaktlēcu korekciju. 24% respondentu uzticas kontaktlēcu zīmolam. Par kontaktlēcu zīmoliem ir daudz informācijas gan pašu ražotāju tīmekļa vietnēs, gan dažādās diskusiju grupās, kur tiek apriestas šīs tēmas. Cilvēki sociālajos portālos labprāt dalās ar savu pieredzi un iespaidiem kādu preču lietošanā, atsauksmes ir gan pozitīvas, gan negatīvas un tad attiecīgi pēc šīs informācijas patērētājs izvēlas, kādu zīmolu viņš labprātāk iegādāsies.

¹³ Autores veidots materiāls.

5. attēls

Respondentu sadalījums pēc faktoriem,
kas liktu mainīt kontaktlēcu zīmolu¹⁴

Pusei jeb 25 respondentiem, lai viņi mainītu kontaktlēcu zīmolu, ir jābūt pievilcīgai jaunā produkta cenai. Pēc autores domām, jebkura prece ar pievilcīgu cenu spēj pievērst patērētāju uzmanību. Otra populārākā atbilde ir kontaktlēcu pieejamība, tā atbild 7 respondenti (14%). Šiem patērētājiem ir svarīgi, lai kontaktlēcas varētu ērti iegādāties tirdzniecības vietās. Jo vairāk būs tirdzniecības vietu, jo vairāk klientu būs iespējams piesaistīt.

1. tabula

Dažādu kontaktlēcu zīmolu salīdzinājums¹⁵

Kontaktlēcu zīmols	Dk/t (skābekļa caurlaidība)	Ūdens saturs	Lietošanas režīms
<i>Clariti Elite</i>	86	56%	dienas 8-10 h
<i>Air Optix</i>	138	33%	dienas 12-14 h
<i>Biofinity</i>	160	48%	diennakts
<i>Diviniti</i>	161	40%	dienas 8-10 h
<i>Air Optix Night&Day</i>	172	24%	diennakts

Uzņēmuma “OC VISION” populārāko kontaktlēcu salīdzinājums apliecina (sk. 1. tabulu) “*Diviniti*” jauno kontaktlēcu augstos rādītājus, t.i., “*Diviniti*” parametri pārspēj kontaktlēcas “*Biofinity*”, kas ir diennakts lietošanas režīma kontaktlēcas, tas nozīmē, ka ražotājs ir atļāvis ar tām arī gulēt. “*Diviniti*” mazliet atpaliek no kontaktlēcām “*Air Optix Night&Day*”, kas arī ir diennakts lietošanas režīma kontaktlēcas. Ja klientam nav nepieciešamas kontaktlēcas, ar kurām drīkst gulēt, tad “*Diviniti*” ir labākā izvēle dienas lietojuma režīmam.

¹⁴ Autores veidots materiāls.

¹⁵ Autores veidots materiāls pēc www.lensour.eu publicētajiem datiem.

Stratēģija kontaktlēcu “*Diviniti*” ieviešanai tirgū

Izvērtējot iegūtos rezultātus, autore piedāvā stratēģiju kā pakāpenisku procesu kontaktlēcu “*Diviniti*” virzīšanai tirgū. Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, autore uzskata – process ir jāsāk ar to, ka vizītes laikā ir jāpiecēdā pirmais kontaktlēcu “*Diviniti*” pāris bez maksas. Papildus ir nepieciešams veikalos izvietot jaunus reklāmas materiālus, lai vairāk klientu tiktu informēti, ka ir pieejams jauns produkts. Pēc klientu aptaujas rezultātiem var secināt, ka reklāmas materiālā ir nepieciešams:

- iekļaut kontaktlēcu ražotājvalsti;
- norādīt kontaktlēcu augsto skābekļa caurlaidību – 161 Dk/t;
- uzsvērt augsto virsmas mitrināšanās tehnoloģiju un antibakteriālo noturību pret lipīdu nosēdumiem;
- akcentēt *MeniSilk*TM tehnoloģiju, kas samazina mirkšķināšanās laikā radīto berzi starp acs virsmu un plakstiņu un *Nanoglass*TM tehnoloģiju, kas garantē īpaši gludu virsmu;
- vērst uzmanību uz izcilu gaismas caurlaidību – 97%;
- iespēju gulēt ar konkrētajām kontaktlēcām līdz 7 dienām/6 naktīm;
- zemākā cena.

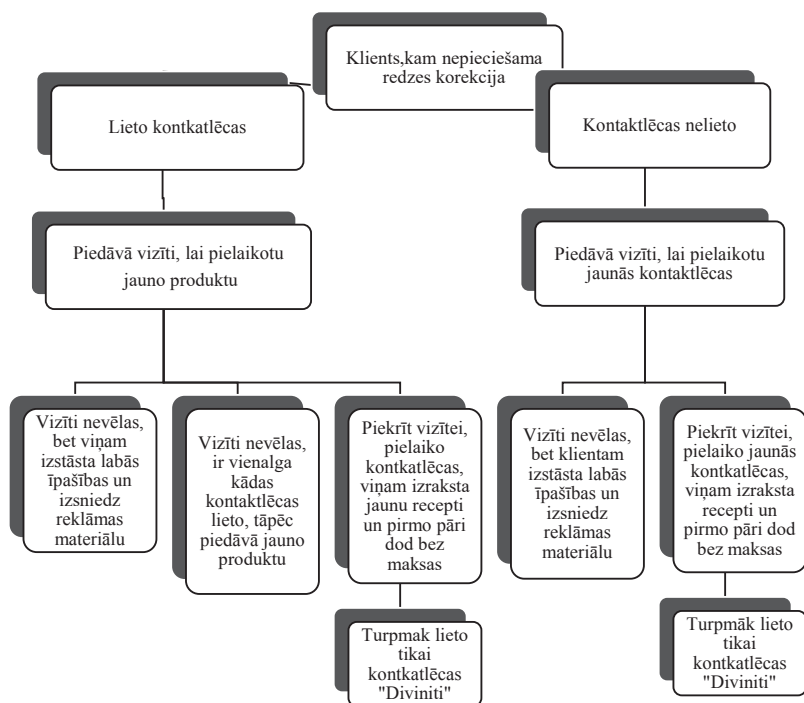
Kontaktlēcu mērķauditorija ir klienti no 18–70 gadu vecumam, kuriem nepieciešama jebkāda redzes korekcija – refrakcija tālūmam vai vairākiem attālumiem (tālums, datora attālums un tuvumam jeb darbiem līdz 40 cm attālūmam). Ja klientam nepieciešamas brilles, viņš ir arī potenciālais kontaktlēcu lietotājs.

Veikalu darbiniekam ir jānoskaidro, vai klients kontaktlēcas jau lieto vai nekad nav tās lietojis. Ja klients tās jau lieto, tad ir vērts noskaidrot, kad pēdējo reizi ir apmeklēts speciālists uz kontaktlēcu pārbaudi. Kontaktlēcu receptei nevajadzētu būt vecākai kā vienu gadu, jo lai cik kvalitatīva būtu kontaktlēca, tas tomēr ir acij ir svešķermenis, var traumēt acis, īpaši, ja ar tām apietas neuzmanīgi. Autore, strādājot optikas salonā, ir novērojusi, ka lielākā daļa (aptuveni 70%) no kontaktlēcu lietotāju receptēm ir vismaz divus gadus vecas, kas ir rādītājs, ka darbiniekam ir jāpiecēdā atkārtota redzes pārbaude un jāmin, ka pārbaudot redzi, klients iegūs vienu pāri mēneša kontaktlēcu bez maksas. Vizītes laikā optometrists apskata klienta acis, pielaiko kontaktlēcas “*Diviniti*” un, ja visi nepieciešamie rādītāji atbilst tam, ka drīkst lietot konkrētas kontaktlēcas, tiek izrakstīta kontaktlēcu recepte un klients kļūst par uzņēmuma klientu, jo jauno produktu var iegādāties tikai “OC VISION” veikalos. Papildus veikala pārdevēja-kon-

sultanta pienākums ir palīdzēt noformēt klienta karti, kas dod atlaides gan kontaktlēcām, gan kontaktlēcu kopšanas līdzekļiem. Savukārt, ja klients kontaktlēcas jau lieto un nevēlas jaunas, jo viņu apmierina esošās, tad darbinieka pienākums ir izstāstīt par “*Diviniti*” zemāko cenu, produkta lieliskajām īpašībām un iedod klientam reklāmas materiālu par kontaktlēcām “*Diviniti*”. Trešā situācija – klients lieto kontaktlēcas, receptes viņam nav un viņam ir vienalga, kādas ir lēcas, lielākoties jau izvēlas lētākās. Šī arī ir iespēja klientam piedāvāt tieši kontaktlēcas “*Diviniti*”, jo tām veikalā ir zemākā cena.

6. attēls

Shēma kontaktlēcu “*Diviniti*” ieviešanas stratēģijai¹⁶

Vēl viena klientu kategorija ir tie, kuri lieto tikai brilles. Ar šiem klientiem ir vieglāk strādāt, viņi nesalīdzinās jaunās kontaktlēcas ar citām, jo tādas nav lietojuši. Šajā gadījumā, ja klients ir vizītē pie optometrista, tad viņa pienākums ir klientam piedāvāt izmēģināt jaunās kontaktlēcas

un izstāstīt, kādas priekšrocības viņš iegūs tās lietojot. Lieliska iespēja – klientam optikas salonā pielaižot ietvarus jaunajām brillēm, tiek piedāvāts izmēģināt kontaktlēcas, jo tad nav nepieciešams iet ļoti tuvu spogulim, kad tiek izvēlēts jaunais ietvars. Pēc autores novērojumiem optikas salonos, klienti, kuriem tika piedāvāts izmēģināt pirmo kontaktlēcu pāri turpat uz vietas, arī kļuva par jaunajiem kontaktlēcu lietotājiem. Līdz ar to uzņēmums ir ieguvis sev klientu, kas lieto viņa jauno produktu, ko var iegādāties tikai uzņēmuma optikas salonos. Daļa klientu kategoriski atsakās no kontaktlēcu lietošanas, jo uztvēruši informāciju no tās sabiedrības daļas, kuriem kādu iemeslu dēļ ir negatīva pieredze. Arī šādus klientus ir iespējams iepazīstināt ar kontaktlēcu piedāvātajām priekšrocībām. Svarīgākais – kā pārdevēji-konsultanti produktu pasniedz klientiem. Ja tiek uzskaitītas kontaktlēcu labās priekšrocības: kontaktlēcas ir ērtas sportojot, dejojot, vasarā var labi redzēt lietojot mīļākās saulesbrilles, kuras ir bez optikas, apģērbs vai aksesuāri nav jāsaskaņo ar brillēm un tamlīdzīgi. Galvenais ir klientam piedāvāt kontaktlēcas, jo pastāv liela iespēja, ka viņš pat nezina par šādu redzes korekcijas veidu, īpaši tajos gadījumos, kad klientam ir nepieciešamas brilles vairākiem attālumiem.

Jauna produkta ieviešanas pamatā ir darbs, piedāvājot šo produktu un iepazīstinot klientu ar cita veida korekcijas iespējām. Tas nozīmē, ka lielākais darbs ir veikalos pārdevējiem-konsultantiem un optometristiem. Tikai kopīgiem spēkiem iespējams sasniegt uzstādītos mērķus.

Secinājumi un priekšlikumi

Viens no svarīgākajiem uzņēmuma stratēģiskajiem uzdevumiem ir jauna produkta attīstīšana un ieviešana tirgū. Jauna produkta ieviešana norāda uz uzņēmuma ienesīgumu un nosaka tā konkurētspēju.

Balstoties uz anketēšanas rezultātiem, reklamējot jaunu produktu, ir jāuzsver tā pievienotā vērtība, ko patērētājs iegūst konkrētās kontaktlēcas iegādājoties – augstā gāzu caurlaidība, plānākas par citām kontaktlēcām, jaunais dizains nodrošina labāku attēla kvalitāti un tamlīdzīgas priekšrocības. Jāuzsver produkta atšķirības. Vairāk kā puse (67%) respondentu būtu gatavi izmēģināt jaunas kontaktlēcas, neskatoties uz to, ka 33% respondentu ir apmierināti ar esošajām kontaktlēcām, novērtējot tās ar 5 (5 baļļu sistēmā).

Kontaktlēcu iegādei respondenti ir gatavi maksāt līdz 20 eiro atkarībā no kvalitātes: ar zemu kvalitāti līdz 5 eiro, par vidēju no 5–10 eiro un

augstu kvalitāti no 10–20 eiro. Lai gan respondenti ir gatavi par augstu kvalitāti maksāt salīdzinoši augstu cenu par vienu kontaktlēcas vienību, uzņēmums šādas kvalitātes kontaktlēcu piedāvā līdz 11 eiro par vienu kontaktlēcas vienību un tieši kontaktlēcu “*Diviniti*” par 7,47 eiro.

Ņemot par pamatu iegūtos secinājumus, darba autore izvirza šādus priekšlikumus:

1. Uzņēmuma kontaktlēcu biznesa menedžerei kopā ar mārketinga nodaļu līdz 2020. gada februārim sagatavot reklāmas materiālu izvietojšanai tirdzniecības vietās, lai klienti būtu vairāk informēti par jauno produktu. Uzņēmumam ir 47 tirdzniecības vietas, kas nozīmē, ka ar 50000 reklāmas materiāliem A6 formātā pietiktu vienam gadam, tas varētu izmaksāt aptuveni 1000 eiro. Reklāmas materiālā nepieciešams norādīt informāciju par īpašībām, kas ir labākas par citam kontaktlēcām.
2. Lai papildinātu sava preču zīmola līniju, pārdošanas direktoram kopā ar kontaktlēcu biznesa menedžeri līdz 2020. gada jūlijam jāievieš tirdzniecībā arī kontaktlēcu kopšanas līdzeklis, kas papildinātu jau ieviestās kontaktlēcas “*Diviniti*”. Kontaktlēcu kopšanas līdzeklis varētu maksāt aptuveni 13 eiro (tāda ir kopšanas līdzekļa vidējā cena starp veikalos esošajiem kopšanas līdzekļiem). Pērkot abus produktus kopā iespējams piedāvāt atlaidi 20% apmērā, t.i., 13 eiro kopšanas līdzeklis plus 7,47 eiro kontaktlēcas “*Diviniti*” (viens pāris) un ar 20% atlaidi kopā 16,38 eiro – ļoti pievilcīga cena, jo šāds komplekts ir uz vienu mēnesi.
3. “Pasaules optika/Vizionette” un “OptiO” veikalu tīkliem 2020. gadā kā primāro produktu ir jāizvirza vizītes laikā bez maksas izmēģināt kontaktlēcas “*Diviniti*”, lai palielinātu jaunā produkta klientu skaitu. Tas pat attiecināms uz pārdošanu.
4. Anketēšanas dati rāda, ka 67% respondentu ir apmierināti ar esošajām kontaktlēcām, bet tas nav rādītājs veikalu pārdevējiem-konsultantiem nepiedāvāt iespēju izmēģināt arī jauno produktu. Tāpēc tiek rosināts veikalu tīkliem “Pasaules optika/Vizionette” un “OptiO” 2020. gadā kā pirmo kontaktlēcu klientiem piedāvāt “*Diviniti*”. “Pasaules optika/Vizionette” palielinot pārdošanas apjomus divas reizes, kas būtu vidēji 120 “*Diviniti*” kontaktlēcu mēnesī, iespējams iegūt papildus ienākumus – vidēji 550 eiro, bet “OptiO” palielinot pārdošanu divas reizes, t.i., aptuveni 130 “*Diviniti*” kontaktlēcas mēnesī, var iegūt papildus aptuveni 970 eiro.

**Nikola Elīza Boldireva,
Elvīra Anna Gustsone**

Alberta koledža,
studiju programma “Sabiedriskās attiecības”

INFLUENCERU IESAISTE ZĪMOLA KOMUNIKĀCIJĀ

Atslēgvārdi: influenceris, iesaiste, zīmols, komunikācija, Instagram.

Kopsavilkums

Ikdienā un arī sociālajos medijos bieži tiek minēti influenceri. Šobrīd arvien vairāk cilvēku redzes lokā tiek izcelti populārākie influenceri un pievērsta uzmanība tam, ko viņi dara. Daži reklamē noteiktus zīmolus, lai paaugstinātu to atpazīstamību, kā arī pārdoto preču vai pakalpojumu apjomu.¹ Autores veica pētījumu ar mērķi izpētīt influenceru iesaisti zīmola komunikācijā Latvijā, analizējot *Instagram* platformu. Tika veikta 50 Latvijas influenceru *Instagram* kontu datu analīze, literatūras un informācijas avotu analīze, kā arī pielietota grafiskā metode rezultātu atspoguļošanai. Pēc datu analīzes ir redzams, ka liela daļa Latvijas influenceru aktīvi piedalās zīmolu komunikācijā *Instagram* platformā. Tāpat ir influenceri, kuri nelieto ieteicamās mirkļbirkas (piemēram, #sadarbība, #reklāma), kā arī nav tik aktīvi zīmolu komunikācijā tieši minētajā platformā. Veicot analīzi, tikai 482, kas ir gandrīz viena piektdaļa no visiem apskatītajiem ierakstiem (kopumā 2769), tika veltīti, lai reklamētu kādu firmu.

Ievads

Gan ikdienā, gan arī sociālajos medijos arvien biežāk tiek pieminēts un izcelts vārds *influenceris*. Šis termins ir aktuāls, kā arī tiek pievērsta uzmanība tam, ar ko šie cilvēki nodarbojas un kāda ir viņu ikdiena. Mūsdienās ļoti pieprasītas kļūst radošās nozares. Influenceri nereti tiek

1 Glucksman M. The Rise of Social Media Influencer Marketing on Lifestyle Branding: A Case Study of Lucie Fink.— <https://www.elon.edu/u/academics/communications/journal/wp-content/uploads/sites/153/2017/12/Fall2017Journal.pdf#page=77>.— (Resurss apskatīts 14.10.2020.)

uztverti kā nopietnas profesijas pārstāvji, un nav šaubu, ka šī profesija ir radoša, tomēr ļoti komplicēta. Tie ir cilvēki ar izteiktu popularitāti, ko viņi iegūst savu zināšanu, autoritātes vai kādu citu iemeslu dēļ, veic radošu darbu, un mūsdienās tas ir pieprasīts tieši zīmolu vidū, tā iegūstot un pasniedzot tālāk informāciju par noteiktu zīmolu, dodot informāciju savai mērķauditorijai par šī zīmola produktiem vai pakalpojumiem.

Zīmoli ir gatavi maksāt, lai iegūtu produkta kvalitātes apstiprinājumu un palielinātu savu klientu loku. Ja sadarbība izrādās veiksmīga, tad arī abas puses iegūst un spēj dot vairāk, t.sk. arī lielāku atpazīstamību.² Influenceru būtība tiek uztverta kā nopietna profesija, kura sevī ietver šo izpaušanos radošajā industrijā ar mērķi būt sabiedrības ietekmētājiem un reklamēt kādus noteiktus zīmolus – to preces vai pakalpojumus, uzskata autores.

Arvien vairāk cilvēku vēlas kļūt un arī kļūst par influenceriem, jo, kā jau tika minēts, jaunā profesija ir ļoti radoša, dodot cilvēkiem iespēju izpausties ar savu radošumu, veidojot dažādu saturu un izklāstu ierakstus, kā arī dod iespēju izpausties sabiedrībai nozīmīgā nozarē, kas ir reklāma. Par pētījuma mērķi autores izvirzīja influenceru iesaistes izpēti zīmola komunikācijā Latvijā, analizējot *Instagram* platformu. Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti četri pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt un apkopot pētījuma aktualitāti dažādos literatūras un informācijas avotos;
- 2) padziļināti izpētīt 50 Latvijas influenceru *Instagram* kontus un to darbību 2019. gada septembra, oktobra, novembra un decembra mēnešos;
- 3) apkopot informāciju par 50 influenceru *Instagram* kontu aktivitāti saistībā ar zīmolu komunikāciju;
- 4) analizēt iegūtos rezultātus, lai sniegtu secinājumus un priekšlikumus par influenceru iesaisti zīmola komunikācijā.

Kā pētījuma metodi autores izmantoja datu analīzi – analizējot 50 Latvijas influenceru *Instagram* kontus, pētot aktivitāti saistībā ar zīmolu komunikāciju, kā arī iegūtos analīzes datus apkopojot.

Pētījuma aktualitātes apskats literatūras avotos

Lai spētu izprast to, kā influenceri ir iesaistīti zīmola komunikācijā, autores pētīja biežāk sastopamos jēdzienus *influenceris* un *zīmola komunikācija*. Ar jēdzienu *influenceris* tiek raksturots cilvēks, kam ir spēja

2 Einarsdóttir V. A. From celebrities to the girl next door.– <https://skemman.is/bitstream/1946/27493/1/Valgerdur%20Anna%20Einarsdottir1.pdf>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.)

ietekmēt citu cilvēku domas saistībā ar jebko tādos sociālajos medijos kā *Instagram*, *Facebook*, *Twitter*, *Youtube*, *Snapchat* u.c.³ Tas ir cilvēks ar izteiktu popularitāti zināšanu, autoritātes vai arī citu iemeslu dēļ, kas padara viņu nozīmīgu sabiedrībā.⁴ Tādā veidā tiek iegūta fanu bāze, kuri uzticas tam, ko influenceri saka. Veidojot radošu saturu, influenceris saviem sekotājiem pavēsta par kāda konkrēta zīmola produktu vai pakalpojumu.⁵ Ir noteiktas jomas, kurās influenceri ir kompetenti, piemēram, veselīgs dzīvesveids, ceļošana, ēdiens, skaistums, mode utt.⁶ Zīmola komunikācija, savukārt, ir svarīga daļa no zīmola vadības, kas informē ieinteresētās puses par noteikto firmu – tās plusiem, vērtībām, kā arī produktiem. Ieinteresētās puses ir gan noteiktās firmas darbinieki, gan investori, sponsori un, protams, pircēji.⁷ Šī komunikācija var izpausties gan avīzēs un televīzijā, gan arī sociālajos medijos, un kā viens no veidiem, – ar influenceru palīdzību.

Lielākā daļa Baltijas valstu influenceru ir sievietes (62,10%), vīrieši ir gandrīz uz pusi mazāk (37,90%). Visbiežāk ir sastopamas sievietes vecumā no 18 līdz 24 gadiem, bet vīrieši no 25 līdz 34 gadiem. Vecuma grupā 55+ ir gan tikai vīrieši (1,07%).⁸ Instagram vietnē Baltijas valstu influenceri tiek iedalīti piecās kategorijās. Lielākā daļa ir mega-influenceri, to skaitā ietilpst arī slavenības. Šajā kategorijā *Instagram* konta sekotāju skaits pārsniedz vienu miljonu. Te influenceru savstarpējās attiecības nav tik tuvas un uzticamas kā mazāko kategoriju influenceriem. Otra lielākā kategorija ir makro-influenceri, kur sekotāju skaits svārstās no simts tūkstošiem līdz pat vienam miljonam. Lielākoties tie ir cilvēki, kuri ir atpazīstami tikai noteiktā reģionā. Tālāk seko vidējā līmeņa kategorija ar divdesmit līdz simts tūkstošiem sekotāju.

- 3 Lou C., Yuan S. Influencer Marketing: How Message Value and Credibility Affect Consumer Trust of Branded Content on Social Media.– <https://sci-hub.se/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15252019.2018.1533501>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.)
- 4 Jiménez-Castillo D., Sánchez-Fernández R. The role of digital influencers in brand recommendation: Examining the impact on engagement, expected value and purchase intention.– <https://sci-hub.se/https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0268401219301653>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.)
- 5 Antoniadēs G., Briēde D., Kontina M., Milevica I., Stige-Skuskovņika V. Influencers' engagement in a brand communication: Latvia and Cyprus cases.– https://www.augstskola.lv/upload/Journal_file_2020_17_1_A4.pdf.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.)
- 6 Lou C., Yuan S. Influencer Marketing: How Message Value and Credibility Affect Consumer Trust of Branded Content on Social Media.– <https://sci-hub.se/https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15252019.2018.1533501>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.)
- 7 Smith B. G., Kendall M. C., Knighton D., Wright T. Rise of the Brand Ambassador: Social Stake, Corporate Social Responsibility and Influence among the Social Media Influencers.– https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=300662.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.)
- 8 Olsen&Partners. The State of Influencer Marketing on Instagram in the Baltic states: Estonia, Latvia and Lithuania.– <https://www.olsen.lv/research-more-than-half-of-latvian-influencers-are-scammers/>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.)

Ar līdzīgas kvalitātes saturu ir mikro-influenceri, kuru sekotāju skaits ir no pieciem līdz divdesmit tūkstošiem. Vismazākā kategorija ir nano-influenceri, kuri ir cieši saistīti ar sekotājiem, spēj nodrošināt viņu vēlmes un intereses, arī satura veidotāja un sekotāja savstarpējās attiecības ir salīdzinoši tuvas. Šādu influenceru sekotāju skaits ir no viena līdz pieciem tūkstošiem. Baltijas valstīs visvairāk ir pārstāvētas vidējā un mikro-influenceru līmeņa kategorijas.⁹

Daži influenceri reklamē noteiktus zīmolus ar mērķi paaugstināt zīmola atpazīstamību, kā arī pārdoto preču/pakalpojumu apjomu.¹⁰ Savu produktu vai pakalpojumu reklamēšanai, zīmoli vēlas sadarboties tieši ar tādiem influenceriem, kuri ir pārliecināti par sevi, jo šī pārliecinātība pavēsta to, ka šis konkrētais zīmols ir uzticams. Šī pārliecība un uzticība atstāj paliekošu iespaidu mērķauditorijas uzskatos.¹¹ Influenceri reklamē zīmolus, izmantojot savu ikdienas dzīvi. Viņi parāda, cik praktiska, nepieciešama vai acīm tīkama ir konkrētā prece vai pakalpojums, tā piesaistot potenciālos klientus firmām, bet tajā pašā laikā gūstot sev lielāku atpazīstamību. Ne jau katrs, redzot apmaksātu reklāmu, piemēram, *Instagram*, nolemj, ka to produktu tik tiešām ir vērts pirkt.¹² Influenceri dod iespēju satuvināties dažādām firmām un komunicēt ar potencinālajiem pircējiem un klientiem.¹³

Zīmola pārstāvjiem ir rūpīgi jāizvērtē situācija un pēc tās jāvadās, kādas kategorijas un mērķauditorijas influenceri ir vērts piesaistīt, jo jāizvēlas tāds, kurš ir gatavs un spēj nodrošināt zīmola izplatību noteiktajā reģionā un noteiktai mērķauditorijai.¹⁴ Viens no veidiem, kā to noteikt, ir pēc influenceru sekotāju skaita – jo to ir vairāk, jo lielāka daļa mērķauditorijas tiks sasniegta.¹⁵ Daudziem influenceriem ir svarīga tieši atpazīstamība un tas,

9 Olsen&Partners. The State of Influencer Marketing on Instagram in the Baltic states: Estonia, Latvia and Lithuania.– <https://www.olsen.lv/research-more-than-half-of-latvian-influencers-are-scammers/>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.).

10 Glucksman M. The Rise of Social Media Influencer Marketing on Lifestyle Branding: A Case Study of Lucie Fink.–<https://www.elon.edu/u/academics/communications/journal/wp-content/uploads/sites/153/2017/12/Fall2017Journal.pdf#page=77>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.).

11 Antoniadēs G., Briēde D., Kontina M., Milevica I., Stige-Skuskovnika V. Influencers' engagement in a brand communication: Latvia and Cyprus cases.– https://www.augstskola.lv/upload/Journal_file_2020_17_1_A4.pdf.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.).

12 Woods S. Sponsored: The Emergence of Influencer Marketing.– https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3010&context=utk_chanhonoproj.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.).

13 Glucksman M. Rise of Social Media Influencer Marketing on Lifestyle Branding: A Case Study of Lucie Fink.–<https://www.elon.edu/u/academics/communications/journal/wp-content/uploads/sites/153/2017/12/Fall2017Journal.pdf#page=77>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.).

14 Einarsdóttir V. A. From celebrities to the girl next door.– <https://skemman.is/bitstream/1946/27493/1/Valgerdur%20Anna%20Einarsdottir1.pdf>.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.).

15 Antoniadēs G., Briēde D., Kontina M., Milevica I., Stige-Skuskovnika V. Influencers' engagement in a brand communication: Latvia and Cyprus cases.– https://www.augstskola.lv/upload/Journal_file_2020_17_1_A4.pdf.– (Resurss apskatīts 14.10.2020.).

ko sadarbība spēj dot, bet, protams, ir arī tādi, kuriem ir nozīmīga zīmolu attīstība, un viņi dara visu, lai palīdzētu popularizēt un attīstīt konkrētos sadarbības zīmolus savā reģionā un savai mērķauditorijai.

Metodoloģija

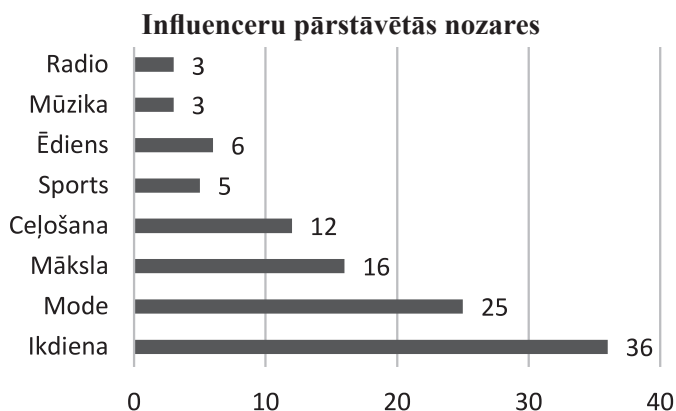
Pētījums tika veikts laikposmā no 2019. gada septembra līdz 2020. gada janvārim. Sākotnēji tika veikta literatūras un informācijas avotu atlase un analīze, apkopota un analizēta informācija par 50 Latvijas influenceriem un viņu komunikāciju *Instagram* platformā četrus mēnešu periodā, datu apkopošanai izmantojot datu analīzes un grafisko metodi. Influenceri tika atlasīti pēc nejaušības principa, piefiksējot vārdu, uzvārdu, *Instagram* lietotājvārdu, sekotāju skaitu, pārstāvēto nozari un zīmolu. Apkopojot iegūtos rezultātus par pētījuma tēmu, tika izdarīti secinājumi.

Rezultāti

Pētījuma ietvaros tika analizēti 50 latviešu influenceru profili sociālajā medijā *Instagram* un viņu aktivitāte no 2019. gada 1. septembra līdz 31. decembrim. Runājot par dzimumu sadalījumu, 40 ir sieviešu profili, 9 – vīriešu. Viens profils pieder cilvēkam, kurš neidentificē savu dzimumu.

Izpētot influenceru pārstāvētās nozares (sk. 1. att.), secināms, ka lielākā daļa influenceru (36) dalās ar informāciju par savu ikdienu: ģimeni, pieredzi, svētkiem u.c. Nedaudz mazāk (25) no izpētītajiem influenceriem orientējas modes nozarē, savukārt pēc tā seko māksla, t.sk. vizāžisti, dzejnieki, dizaineri u.c. Vismazākā daļa (3) komunicē mūzikas un radio industrijā.

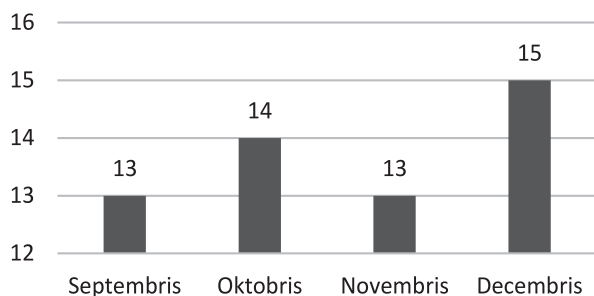
1. attēls

Kā vienu no mērķiem autores izvirzīja 50 influenceru sponsorēto ierakstu (*postu*) izpēti *Instagram* platformā noteiktā laikposmā, t.sk. arī izanalizējot, kurā mēnesī influenceri bijuši visaktīvākie (sk. 2. att.). Lielākā aktivitāte uzrādījās decembrī (15 sponsorētie ieraksti), tad sekoja oktobris (14), novembris (13) un septembris (13). Pētījumā iekļautie influenceri četrus mēnešu laikposmā bija publicējuši 2769 ierakstus. Aktīvākā no visiem izrādījās Signe Meirāne ar *Instagram* lietotājvārdu @signemeirane, kura šo 4 mēnešu laikā bija dalījies ar 272 sponsorētajiem ierakstiem.

2. attēls

Vidējais sponsorēto ierakstu (*postu*) skaits mēnesī

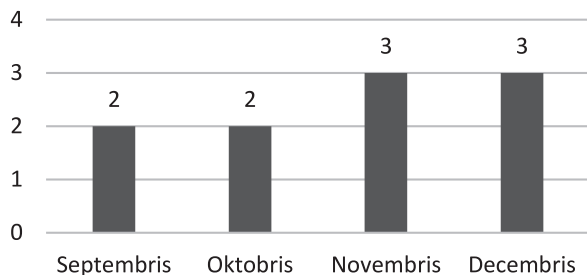

Pētījuma pamatmērķis bija izpētīt influenceru iesaisti zīmolu komunikācijā, tāpēc starp šiem 2769 ierakstiem bija svarīgi saprast, cik no tiem ir reklāma. Veicot analīzi, tika konstatēts, ka tie ir 482, tātad gandrīz viena piektdaļa no visiem ierakstiem, tika veltīti kādas firmas reklāmai. Visvairāk reklāmu ierakstu (41) bija influenceri Elizabetei Gorinai – (@liz_gorina.

Autorēm šķita interesanti noskaidrot, kā svētki un brīvdienas ietekmē šo procesu (sk. 3. att.), jo oktobris un decembris, kuros vidēji tika visvairāk publicēti sponsorētie ieraksti ir arī svētku mēneši.

3. attēls

Vidējais reklāmu ierakstu (*postu*) skaits mēnesī

Izrēķinot vidējo reklāmu ierakstu skaitu katram mēnesim, var teikt, ka minētais pieņēmums gan apstiprinājās, gan nē, jo decembrī un novembrī, t.i., laikā pirms Ziemassvētkiem, vidēji bija publicēti vairāk reklāmu ierakstu (3). Oktobrī un septembrī tie bija divi.

Secinājumi un priekšlikumi

Influenceri visbiežāk izmanto jau pazīstamos sociālos medijus: *Instagram*, *Facebook*, *Youtube*, *Snapchat*, taču šobrīd vislielāko popularitāti ieguvuši *Instagram* un *TikTok*. Cilvēki ir spējīgi kļūt par mākslīgiem influenceriem, izmantojot dažādus pakalpojumus, kas palīdz viņiem iegūt neīstu popularitāti.

Influenceri lielākoties (36) dalās ar informāciju par savu ikdienu: ģimeni, pieredzi, svētkiem u.c. Veicot analīzi, tikai 482 ieraksti, kas ir gandrīz viena piektdaļa no kopskaita (2769), bija veltīti kādas firmas reklāmai.

Vislielāko reklāmu ierakstu skaitu (41) ir publicējusi influencerē Elizabete Gorina – @liz_gorina. Vidējais ierakstu skaits 2019. gada septembrī un oktobrī bija divi, novembrī un decembrī – trīs. Aktīvākā influencerē pētījuma periodā izrādījās Signe Meirāne – @signemeirane, kura *Instagram* platformā dalījies ar 272 sponsorētajiem ierakstiem.

Lai noturētu iegūto popularitāti un sekmētu sadarbības iespējas, influenceriem ieteicams aktīvāk darboties savā *Instagram* kontā, bet lai nezaudētu arī sekotājus – jāpārdomā ziņu saturs, neaizraujoties ar neskaitāmu zīmolu reklamēšanu.

Anete Pipare

Latvijas Kultūras akadēmijas Latvijas Kultūras koledža,
studiju programma “Mākslas institūciju pārvaldība”

INOVATĪVI RISINĀJUMI LATVIJAS JAUNO MODES DIZAINERU KONKURSA “MERINGUE” PRODUCĒŠANĀ

***Atslēgvārdi:** modes dizains, jauno modes dizaineru konkurss, modes skate, starptautiska modes dizaina konference, izglītība ar profesionālu iemaņu pielietojumu.*

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir analizēt organizācijas un projektus, kuri veicina modes attīstību Latvijā un Baltijā, kā arī jaunas organizācijas izveidi, kura iestājas par talantīgo jauno modes dizaineru attīstību pasaules līmenī. Šī tēma tika izvēlēta personiskas un profesionālas intereses dēļ, lai labāk izprastu Latvijas un Baltijas reģiona modes nozares aktivitātes un rastu jaunus risinājumus tās pilnveidē. Ir iegūti secinājumi, ka Latvijas un Baltijas modes industrijai ir nepieciešamas valsts finansējums, esošo izglītības iestāžu un citu interesentu ciešāka sadarbība, lai modes nozare kļūtu konkurētspējīga vietējā un starptautiskā tirgū, kā arī pelnošāka.

Ievads

Latvijas Kultūras akadēmijas (turpmāk – LKA) Latvijas Kultūras koledžas studiju programmā “Mākslas institūciju pārvaldība” no 2013. gada ir iespēja apgūt specializāciju modes un dizaina menedžmentā. Autore ir izvēlējusies šo specializāciju, jo mode ir viens no mūsdienīgākajiem un jutīgākajiem sabiedrības spoguļiem. Citējot modes vēsturnieku Anatolu Vovku: “...tā ir lakmusa papīrtis, kas parāda visus sabiedrībā notiekošos procesus. Mode atspoguļo, kā mainās ekonomika, demogrāfija, priekšsta-

ti par kultūru.”¹ Modes pasaules procesi spēcīgi uzrunā cilvēkus, jo tā ir iespēja izzināt savu personību un individualitāti, to paust sevis izvēlētā mākslinieciskā stilā. Slavenais modes dizainers Marks Džeikobs ir teicis, ka apģērbs, kuru tu valkā, ir veids sevis izpaušanai un parāda cilvēka būtību.² Tas ir pamatoti, jo mūsu izvēle ģērbties klasiski, askētiski, krāsaini vai pēc jaunākajām modes aktualitātēm signalizē par mūsu personisko nostāju modē un, iespējams, plašāku dzīves uztveri.

“*Meringue*” ir projekts, kura viens no galvenajiem mērķiem ir atbalstīt modes dizaineru un modes menedžeru sadarbību, lai kopīgiem spēkiem veicinātu nozares attīstību Latvijā un ārpus tās robežām. Projekts tiek īstenots, organizējot pasākumus, tādus kā Latvijas jauno modes dizaineru konkurss ar modes skati finālā, kā arī starptautiskā konference, kurā industrijas profesionāļi uzstājas ar priekšlasījumiem vai diskutē par nozares attīstību un tās tendencēm. Līdz šim projekts ir darbojies vietējā mērogā, pieaicinot starptautisku žūriju un konferences lektorus. Nākotnes plānos ir veicināt sadarbību un attīstību Baltijas valstu mērogā. Kopīga sadarbība ir viena no veiksmes atslēgām ilgspējīgam darbam, procesam un rezultātiem, tāpēc “*Meringue*” vēlas sekmēt ne tikai modes dizaineru un menedžeru sadarbību, bet arī Baltijas valstu modes pasākumu organizatoru un izglītību iesaistīto sadarbību, lai kopīgi veicinātu Baltijas modes atpazīstamību pasaules dizaina apritē.

Studiju procesa ietvaros specializācijas studenti ir iesaistīti dažādu modes pasākumu organizēšanā, lai, realizējot praktiskus studiju projektus, izprastu un apgūtu tieši menedžmenta prasmes. Sākotnēji projekts “*Meringue*” tika veidots kā platforma, kurā pašiem specializācijas studentiem būtu iespējams demonstrēt savus jaunrades darbus. Tieši pēdējos gados ir mainījies projekta koncepts, un tas no studentu modes skates ir kļuvis par jauno dizaineru konkursu, kuru ar mentoru un sadarbības partneru atbalstu plāno un organizē LKA Latvijas Kultūras koledžas Mākslas institūciju pārvaldības studiju programmas Modes un dizaina menedžmenta specializācijas studenti.

1 Торговый комплекс “ЭКОПОЛИС premium”. Историк моды Анатолий Вовк: “Мода – это не тряпки, а лакмусовая бумажка, которая отражает все процессы общества!” – https://vk.com/@ecopolis_premium-istorik-mody-anatol-vovk-moda-eto-ne-tryapki-a-lakmusovaya-b. – (Resurss apskatīts 19.10.2020.)

2 Livingly. Glam quotes for every fashion lover. – https://www.livingly.com/Glam+Quotes+for+Every+Fashion+Lover/articles/X_FMaX4NqaB/clothing+form+self+expression+There+hints. – (Resurss apskatīts 19.10.2020.)

Modes pasākumu vēsture

Londonas Modes koledžas modes vēstures un kultūru pētniece Džurdža Bartleta esejā "Vai modi iespējams aizstāvēt?"³ ("*Can Fashion Be Defended?*") modi raksturo kā nozīmīgu sociālo, kultūras un politisko fenomenu. Mūsdienu modes pētnieki apģērbu analizē kā parādību, kurā manifestējas nacionālo, radikālo, individuālistisko un sociālekonomisko ideju savstarpēja mijiedarbība. Līdz ar to modes pasākumi mūsdienās ir kā iestudējumi un provokācijas dažādu tēmu apspriešanai sabiedrībā, kuru mākslinieciskās izpaušmes līdzeklis ir modes dizaineru jaunāko kolekciju prezentācija.

Ja vēsturiski mode ir bijusi ekskluzīva, jo bija dārga un pieejama turīgiem cilvēkiem, tad līdz ar tehnoloģisko attīstību tekstila nozarē un rūpniecībā, mode kļuva plašāk pieejama, un cilvēki biežāk un vairāk papildināja savu garderobi. Tomēr mūsdienās sabiedrība ir sasniegusi jaunu absurdu, ka mode ir kļuvusi tik pieejama, ka tās rūpnieciski ražotā pārprodukcija vairs nevienam nav nepieciešama. Līdz ar to individuālajiem dizaineriem vai mazajiem modes namiem ir grūti attīstīties un pastāvēt. Lai meklētu jaunas iespējas modes industrijā, ir jāiepazīst tās vēsture.

Kā aizsākumu modes pasākumiem var minēt 19. gs. 60. gadus, kad modes dizainers Čārlzs Frederiks Vorts savus tērpus sāka izstādīt uz dzīvajām modelēm, nevis manekeniem, un tos atrādīja modes iepircējiem.⁴ Šo praksi pārņēma arī citi dizaineru nami Parīzē, Milānā, Ņujorkā, vēlāk savā auditorijā ielūdzot arī pastāvīgos klientus un fotogrāfus. Šīs parādes ir aizsākums mūsdienu modes nedēļām, kuras mūsdienās norisinās vismaz divas reizes gadā un papildu modes mekām Parīzei, Milānai, Ņujorkai un Londonai, arī citās pasaules valstīs, tostarp Rīgā.⁵

Mūsdienās modes notikumi ir ļoti komplekss pasākumu kopums, kuru veido modes nedēļas, modes namu individuālās skates saviem pastāvīgajiem klientiem un presei, tekstilu un dizaina izstādes, *showroom* jeb modes dizaineru izstādes, industrijas konferences, modes konkursi un nu jau arī dažādi notikumi *online* vidē. Modes industrijā norit ne tikai tradicionālie, ikgadējie pasākumi, bet ir arī ļoti daudz citu. Teju katra lielāka un mazāka valsts veido dažādas aktivitātes savas modes dizaina industrijas popularizēšanai un veicināšanai, tāpēc ir būtiski piedāvāt, ko jaunu un nebijušu, ko cenšas realizēt arī "*Meringue*" – jauno dizaineru konkurss.

3 Socialist Review. Fashion and politics. – <http://socialistreview.org.uk/449/fashion-and-politics>. – (Resurss apskatīts 19.10.2020.).

4 CNN komanda. A short history of the fashion show. – <https://edition.cnn.com/style/article/fashion-show-origins/index.html>. – (Resurss apskatīts 13.10.2020.).

5 Rīgas modes nedēļa. – <https://www.rfw.lv/lv>. – (Resurss apskatīts 19.10.2020.).

Baltijas modes pasākumu analīze

Lai veiksmīgi un profesionāli attīstītu “*Meringue*” projektu, ir nepieciešams apzināties ne tikai pasaules modes dizaina ekosistēmu, bet arī Baltijas un Latvijas, lai neradītu divus vienādus produktus, bet tas būtu unikāls nišas projekts. Izpētot Baltijas modes industrijas pasākumu piedāvājumu, kā aktīvus projektus var minēt “Rīgas modes nedēļa”, “*Mados infekcija*” Lietuvā un “*Estonian Fashion Festival*” Igaunijā, kā arī “*Meringue*”.⁶

“Rīgas modes nedēļa” ir oficiāls modes pasākums, kurš norisinās divas reizes gadā – pavasarī un rudenī – prezentējot vietējo un citu valstu dizaineru jaunākās sezonas kolekcijas. Dalība pasākumā ir iespējama tikai kā lūgtam viesim, tādēļ šis modes pasākums Latvijā ir augsta līmeņa, tomēr ļoti selektīvs auditorijas ziņā un nav visiem interesentiem pieejams. Turpretī “*Meringue*” koncepts paredz, ka uz savu modes skates pasākumu organizatori ielūdz gan viesus, gan tirgo biļetes visiem citiem modes entuziastiem.

Lietuvā norisinās modes notikums “*Mados infekcija*”, kas jau kopš 1999. gada apvieno Lietuvas un citu valstu profesionālos un jaunus dizainerus, kuriem raksturīgs avangarda dizains. Šis ir lielākais modes pasākums Lietuvā, un ir pieejams pēc iespējas plašākai interesentu grupai, jo uz to ir iespējams iegādāties biļetes ikvienam, cena ir 35 eiro.⁷

Igaunija īpaši izceļas ar savu modes notikumu “*Estonian Fashion Festival*”, kam Baltijas valstu mērogā ir unikāls koncepts. Šis modes pasākums ir veidots pēc festivāla uzbūves – tas norisinās vairākas dienas, un katrā no dienām ir aktuāla cita tēma. Pirmajā pasākuma dienā ir “*Mood-Performance-Tants*” modes skate, kura apvieno avangarda un alternatīvā stila dizainerus. Otrajā pasākuma dienā vērojama modes skate “*OmaMood*”, kur dizaini veidoti ar ilgtspējīgu un ilglaiēcīgu dizainu un tā tehniku, kā arī nacionālu dizainu. Trešajā dienā “*Antonius Fashion Show*” šovā piedalās dizaineri ar klasiski komerciālām kolekcijām un augstās modes dizainu.⁸

Analizējot un izpētot Baltijas tirgū esošos modes pasākumus, ir grūti piedāvāt kaut ko pilnīgi nebijušu, tāpēc vispirms ir jāizpēta lokālais piedāvājums, tad Baltijas un tālāk citu valstu piedāvājums. Veicot šo analīzi un zinot “*Meringue*” iepriekšējo pieredzi, ir secināms, ka būtiskākā atšķirība ir šī pasākuma realizēšana, izmantojot atšķirīgu pieeju organizatoru sadarbības modelī. Producentu (organizatoru) komandu veido LKA Latvijas Kultūras koledžas Modes un dizaina menedžmenta specializācijas studenti

6 Pipare A. Projekta “*Meringue*” producēšanas plāna izveide: Kursa darbs. – Rīga, 2020. – 17.–18. lpp.

7 Mados infekcija. – <https://www.madosinfekcija.lt/en/>. – (Resurss apskatīts 13.10.2020.).

8 Estonian Fashion Festival. – <https://fashionfestival.ee/en/about/>. – (Resurss apskatīts 13.10.2020.).

un viņu uzrunātie mentori, kas izstrādā pasākuma radošo un organizatorisko konceptu, piesaista finansējumu. Pasākumā īstenošanā tiek iesaistīti arī citu studiju programmu un specializāciju studenti, tādējādi tas kļūst par starpdisciplināru projektu un pasākumu. Liela nozīme ir sadarbībai ar nozares profesionāļiem, starptautisko lektoru un žūrijas locekļu piesaisti. Pats būtiskākais šajā konceptā ir jauno modes dizaineru un jauno modes menedžeru simbioze, balstoties uz katra konkursā iesaistītā topošā profesionāļa stiprajām pusēm – individuālo stilu un radošumu, apgūtajām kultūras pasākumu menedžmenta un producēšanas prasmēm un savstarpēju sadarbību. “*Meringue*” kā pasākumam ir potenciāls kļūt nevis par vēl vienu modes notikumu, bet gan par stabilu un ikgadēju jauno modes dizaineru konkursu, kurš ar savu balvu fondu spēj nodrošināt dizaineriem vēl plašākas iespējas debitēt citos konkursos vai papildināt izglītību pasaulē atzītās modes skolās.

“*Meringue*” koncepta attīstības posmi

Daina Gāga-Ēķe, kura ir šī projekta un idejas autore, iedvesmu “*Meringue*” nosaukumam guva no gaisīgā franču cepumiņa meringa jeb bezē. Tā divas pagatavošanas sastāvdaļas – olas baltums un cukurs – simbolizē projektā tik nozīmīgo sadarbību starp modes dizaineri un modes menedžeri, kuru satikšanās ir projekta pastāvēšanas pamatā. Iztrūkstot kādai no sastāvdaļām, nav iespējams realizēt projekta aktivitātes un pasākumus, kā arī sasniegt tā mērķus.

Modes un dizaina pasākuma “*Meringue*” aizsākums ir datējams ar 2017. gadu, kad LKA Latvijas Kultūras koledžas studenti veidoja tērpu kolekcijas un tās prezentēja pirmajā “*Meringue*” modes skatē. Pasākums tika realizēts kopā ar modes mākslinieku Dāvidu, kurš studentiem bija kā mentors un iedvesmotājs savu kolekciju izveidē un arī prezentēšanā modes skatē. Pirmā “*Meringue*” modes skate norisinājās tirdzniecības centra “Galerija Centrs” telpās, un auditorija pulcēja modes industrijas pārstāvjus, kā arī citus starpindustriju profesionāļus.

Nākošais “*Meringue*” pasākums norisinājās 2018. gadā. Iepriekšējā gada ideja tika attīstīta jaunā radošajā konceptā. “*Meringue*” kļuva par Latvijas jauno modes dizaineru konkursu un platformu, kura diskusijas veidā runā par Latvijā un pasaulē aktuālām industrijas aktualitātēm un tendencēm. Jauno modes dizaineru konkursa fināls norisinājās modes skates formātā Sūkņu Stacijas telpās, kur piedalījās astoņi jaunie dizaineri. Par konkursa uzvarētāju kļuva Laima Jurča ar kolekciju “Piecgades ģenerāl-

mēģinājums” un ieguva iespēju piedalīties starptautiskajā jauno dizaineru konkursā Kijevā.

Savā attīstībā projekts visstraujāko progresu piedzīvoja 2019. gadā, kad tas pulcēja dalībniekus un viesus jaunatklātajās Hanzas Perona telpās uz jauno dizaineru modes skates finālu. Pasākums tika producēts ar Valsts kultūrkapitāla fonda un sponsora “Latvijas Valsts meži” atbalstu. 2019. gada pasākumā piedalījās jau divpadsmit modes dizaineri un arī apmeklētāju skaits bija ievērojami audzis – nedaudz pārsniedzot 300 viesus. Šajā gadā pirmo reizi uz pasākumu biļetes bija iespējams iegādāties ikvienam interesentam, tādējādi modes notikumu padarot demokrātiskāku, jo nereti šie pasākumi ir pieejami vien industrijas pārstāvjiem. Šajā gadā balvu un iespēju piedalīties Kijevas jauno dizaineru konkursā ieguva divas dizaineres – Anita Leina ar kolekciju “*Whirly Fly*” un Una Bēziņa ar kolekciju “*Stories. Part P*”. Savukārt, Milēna Emīlija Seržante ar kolekciju “*Frekvence*” ieguva iespēju papildināt zināšanas modes menedžmentā Milānas modes akadēmijā (*Nuova Accademia di Belle Arti*). Pasākuma viesiem bija iespējams aplūkot *showroom* jeb modes dizaina izstādi, kurā savas kolekcijas izrādīja “*Meringue*” 2018. gada dizaineri Artis Štamgūts, Agate Pudāne un Milana Felicija Semjonova, modes dizainere Anna Jurjāne, kā arī Ziemeļmaķedonijas universitātes (*The European University North Macedonia*) studentu veidotos tērpus no šova “*Yves Saint Laurent and P*”.

“*Meringue*” modes notikumu ciklā bija arī starptautiskā konference ar tēmu “Cīņa par skaisto dizainā”, kur dažādu nozaru lektori stāstīja par savu pieredzi un novērojumiem, ar kādām grūtībām viņi saskaras dizaina jautājumos – gan modes dizaina radīšanā, gan ergonomiska apģērba pieejamībā cilvēkiem ar kustību traucējumiem, gan modes un dizaina ilgtspējā u.c. tēmās.

Dizainere Laima Jurča projektā piedalījās divas reizes, pirmo reizi kā konkursante, bet nākamajā gadā – “*Meringue*” vēstnese. 2019. gadā projekta devīze bija sauklis “Cīņa par skaisto”, kur koncepta iedvesma meklējama 6. gadsimta austrumu karavadoņa Sun Dzi gudrībā, kurš motivē doties cīņā, lai pastāvošajā haosā iezīmētu kārtību un novilktu robežas, tā radot mieru. Ideja tiek paspilgtināta ar vizuālo elementu izmantošanu: zirkliņš, zirkliņu tīklu. Šo fenomenu pētījis mākslinieks Tomass Saraseno, kura daiļradē patiesu iedvesmu guvusi projekta mentore Daina Gāga-Ēķe. 2019. gada projekta tēmas ideja radusies, iepazīstot mākslinieka atziņas. Šie tīkli simbolizē “tīklošanos” jeb sadarbību starp modes dizaineri un modes menedžeri. Savukārt Laimas Jurčas 2019. gadā radītā kolekcija “*Illuminated*” bija simboliski nozīmīga “*Meringue*” tēmai par cīņu, jo Laima cīnījās par

sociāli sāpīga jautājuma aktualizēšanu – apģērbs cilvēkiem ar īpašām vajadzībām. Viņas kolekcijā lielu lomu ieņēma unikāli cilvēki ar dažādiem kustību traucējumiem, kuriem tika radīts apģērbs pēc viņu specifiskām vajadzībām un vēlmēm. Tika atklāts, cik neaiztikta un ignorēta ir šī modes niša, kas spētu būtiski atvieglot to cilvēku ikdienu, kuriem tā jau ir gana apgrūtināta ierobežotu kustību dēļ.

Jau divas sezonas uzticams sadarbības partneris ir Kijevas starptautiskais jauno dizaineru modes konkurss. Tā ir lieliska platforma, kurā “*Meringue*” var pieteikt savus talantīgākos dizainerus, lai viņi gūtu atpazīstamību jau starptautiskā līmenī. Dalība šai konkursā nozīmē sevis pierādīšanu žūrijai, kurā ir pasaules līmeņa profesionāļi: Liāna Satenšteina, žurnāla “*Vogue*” (USA) vecākā modes rakstniece, Džovanni Otonello pasaulslavenā modes institūta “*Istituto Europeo di Design*” profesors un radošais direktors u.c.⁹ “*Meringue*” un jaunās biedrības mērķis ir veidot arvien jaunākas internacionālas sadarbības formas, lai mūsu reģiona dizaineri varētu iepazīties ar pasaules profesionāļu viedokli un vērtējumu, kā arī ar modes industrijas dažādību.

Pasākuma organizēšanā iesaistās arī dažādu kursu LKA Latvijas Kultūras koledžas studenti. Lai arī atkarībā no to specializācijas tiek piemērots darba un iesaistes apjoms, līdz šim pasākuma īstenošanā ir iesaistījušās visas koledžas specializācijas. Studentu darbu nepārtraukti mentorē un pārrauga katras uzdevumu grupas mentors, kurš ir savā jomā strādājošs profesionālis. Galvenā pasākuma vadība un koncepta izstrāde ir 3. kursa modes un dizaina specializācijas pārziņā, kas atbilstoši kompetencēm pieaicina 2. un 1. kursa studentus. Piemēram, 2019. gadā 2. kursam jeb tagadējam 3. kursam, kurā mācas arī autore, tika uzdots uzdevums veidot *showcase* jeb dizaineru izstādi. Būtiska līdzdalība projektā bija arī mediju producentu kursam, kuri veido gan sociālo tīklu saturu un to publicē, gan nodrošina sabiedriskās attiecības un uztur komunikāciju ar vadošajiem medijiem. Kad tiek izstrādāta studentu un mentoru vīzija pasākumam un scenogrāfijai, tad iesaistās arī tehniskās producēšanas studenti un mentori, lai jau idejas sākumā izanalizētu māksliniecisko ieceru iespēju tikt realizētām. Konkursa dizaineru atlases procesā tiek pieaicināti foto un video specializācijas studenti, kuri sadarbībā ar mediju producentiem veido dizaineru filmēšanas, foto sesijas un rada citu nepieciešamo saturu projekta mārketinga aktivitātēm. Domājot par pasākuma scenāriju, tiek dota iespēja

9 International Young Designers Contest. IYDC.– <http://iydc.info/editions/iydc-2020>.– (Resurss apskatīts 13.10.2020.).

skatuves mākslu studentiem vadīt pasākumu, mūzikas menedžmenta studentiem radīt vai plānot muzikālo noformējumu, kā arī deju nodaļas studentiem radīt viesiem aizraujošu priekšnesumu par pasākuma tēmu. Šis projekts ir ne tikai būtisks modes industrijai Latvijā, bet tas ir vēl būtiskās Latvijas Kultūras koledžas studentiem, jo sniedz reālu pieredzi publiska, liela mēroga pasākuma rīkošanā. Pasākuma producēšana un līdzdalība tā veidošanā ir reāla studiju platforma, kurā pielietot savas zināšanas un talantus, mācīties, kļūdīties, un redzēt pasākumu industrijas aizkulisēs, lai caur praksi izzinātu savu lomu tajā.

2020. gadā “*Meringue*” piedzīvo negaidītu pavērsieni – pēc trīs gadu pasākumu veidošanas šogad tas nenotiks, jo Covid-19 ierobežojumi un vīrusa izplatība ir ļoti neprognozējama un tik jaunam pasākumam kā “*Meringue*” var radīt dažādus riska faktorus, kā piemēram, nepietiekams finansējums, auditorijas samazināšanās, iespējams komandas un dizaineru skaita trūkums u.c. Analizējot autores kursa darbā veikto interviju atbildes ar starptautisku modes industrijas uzņēmumu un organizāciju pasākumu producentēm, tika secināts, ka klātienēs pasākumi netiek plānoti, taču tiek veidoti digitālajā vidē. Tomēr “*Meringue*” komanda, izsverot savu šī brīža pozīciju, izvēlējas digitālu saturu šogad nepiedāvāt, jo neredzēja tam tobrīd pievienoto vērtību. Kā nomierinoša iedvesma kalpo arī modes vēsturnieka Aleksandra Vasiļjeva vārdi: “...neviens nekad nav veiksmīgi prognozējis modi ilgtermiņā. Jo mode nav vis dizaineru kaprīze, bet gan dzīves spogulis. Modi ietekmē tas, kas notiek valstī...”¹⁰ – sniedzot motivāciju būt elastīgiem un adaptēties šī brīža situācijai, lai rastu jaunus veidus, kā pastāvēt un sasniegt izvirzītos mērķus.

Lai veicinātu “*Meringue*” komandas profesionālāku darbību un analizētu līdzšinējo darbu, 2020. gadā tika izstrādāti pieci pētnieciski LKA Latvijas Kultūras koledžas “Modes un dizaina menedžmenta” 2. kursa studentu kursa darbi.

Projekta “*Meringue*” vizuālā koncepta izveide (Pēteris Dzintars).

Kursa darba mērķis tā autoram Pēterim Dzintaram bija izstrādāt “*Meringue*” nākamā pasākuma vizuālo konceptu. Kopā ar kursa biedriem, Dainu Gāgu-Ēķi un pieaicinātajiem mentoriem tika izveidota pasākuma tēma. Balstoties uz tēmu kursa darba autors izstrādāja jaunu versiju “*Meringue*” logo, kuru tradicionāli maina, pielāgojot konkrētā gada tematikai. Kursa

10 Modes muzejs. Slavenais vēsturnieks un kolekcionārs Aleksandrs Vasiļjevs par modi.– https://www.fashionmuseumrīga.lv/kaleidoscope/alexandre_vassiliev/– (Resurss apskatīts 13.10.2020.).

darba ietvaros P. Dzintars veica padziļinātu izpēti par grafiskā dizaina vēsturi un tā vizuālajiem noteikumiem, pētīja krāsu nozīmi un uztveri cilvēku apziņā, lai radītu pēc iespējas veiksmīgāku jauno logo.

Projekta “Meringue” showroom koncepta izveide (Katrīna Ālere)

Katrīna Ālere kursa darba ietvaros veica izpēti par *showroom* jeb dizaineru izstādes nozīmi “Meringue” aktivitāšu kontekstā. Lai izprastu un plānotu nākamā *showroom* konceptu un dizainu, viņa analizēja iepriekšējā gada pieredzi izstādes izveidē, kā arī pētīja citus profesionālos modes *showroom* pasaulē. Viņas darbā tika meklētas atbildes, vai Latvijas sabiedrība zina, kas ir *showroom* un kādas asociācijas saistās ar to un izdarīti secinājumi, cik “Meringue” modes pasākumā šāda aktivitāte ir aktuāla un saistoša.

Projekta “Meringue” 2020 konkursa nolikuma izveide (Ieva Zača)

Būtisks aspekts “Meringue” rīkotajā jauno dizaineru konkursā ir godīgs un nozarei atbilstošs konkursa nolikums, lai tas būtu samērīgs ar dizaineru kompetenci. Šī gada uzlaboto un pielāgoto konkursa nolikumu izstrādāja Ieva Zača. Kursa darba ietvaros studentes uzdevums bija analizēt iepriekšējo gadu “Meringue” konkursa nolikumus, kā arī izpētīt citu līdzīgu pasaules modes konkursu nolikumus, lai aizgūtu lietderīgus aspektus, ko integrēt “Meringue” jaunajā konkursa nolikumā. Īpaši svarīga pilnvērtīga konkursa nolikuma izstrādē izrādījās I. Začas veiktā anketēšana, kuras respondenti bija iepriekšējā “Meringue” konkursa dizaineri. Dalībnieki sniedza atbildes un savu vērtējumu tādos būtiskos jautājumos, kā “Meringue” konkursa nolikuma prasību uztveramība, iemesli, kādēļ izvēlējās pieteikties dalībai konkursā, to cik viegli bija atrast nepieciešamo informāciju, lai spētu pieteikties konkursam u.c. Pateicoties I. Začas pētnieciski izstrādātajam kursa darbam, ir radīts visprofesionālākais konkursa nolikums “Meringue” projekta pastāvēšanas laikā.

Projekta “Meringue” modes skates aizskatuves menedžmenta darba organizēšana (Anete Vītola)

Anetes Vītolas kursa darba pētnieciskā daļa bija par “Meringue” konkursantu apmierinātību ar projekta organizatoru komandas komunikāciju un sadarbību pasākuma periodā – gan pirms pasākuma dienas, gan tajā, gan pēc tam. Šis pētījums organizatoru komandai bija vitāli svarīgs, jo tas atklāja nepilnības līdzšinējā darbā. Rezultātā autore A. Vītola secināja, ka konkursa dalībnieki aizskatuves darbību un tādējādi arī organizatoru komunikāciju vērtē kā labu, tātad diezgan tālu no izcila vai pat teicama

vērtējuma. Atbildēs dizaineri bija norādījuši, ka ir bijušas problēmas ar dienas plānu izstrādi, savlaicīgu informācijas nodošanu, bet aizkulišu izkārtojumu novērtēja kā labu. Šāds dizaineru atgriezeniskās saites pētījums vēl nekad nebija veikts, lielākoties tā apsvērums dēļ, ka pasākumu rīko 3. kursa studenti, tas noslēdzas, bet nākamajā gadā organizatorisko darbu atkal sāk cita komanda. Līdz ar to netika pētīta dalībnieku atgriezeniskā saite un vēl jo mazāk uzturēta komunikācija ar tiem laikposmā starp ikgadējiem pasākumiem. Tāpēc A. Vītolas pētījums uzskatāmi akcentēja, ka nepieciešama ir pēctecība un sistemātiska abpusējas komunikācijas uzturēšana.

Projekta “Meringue” pasākuma producēšanas plāna izveide (Anete Pipare)

Raksta autore kursa darba ietvaros bija atbildīga par projekta vadību un tā pasākumu producēšanu. Tika veikta “Meringue” iepriekšējo gadu producēšanas un vadības analīze, konkurentu projektu analīze, kā arī vadīts un uzraudzīts citu kursa biedru un komandas biedru sistemātisks darbs. Gan projekta attīstību, gan kursa darba iezīmes spēcīgi ietekmēja Covid-19 izraisītā pandēmija un tās ierobežojumi, jo nācās rast jaunus veidus, kā turpināt realizēt “Meringue” mērķus un uzdevumus, taču pielāgotā formātā. Tāpēc A. Pipare veica pētnieciskas intervijas ar citu modes pasākumu organizatoriem, lai izzinātu, kā Covid-19 ir ietekmējis viņu darbu un cik viegli ir bijis plānotās aktivitātes pārcelt digitālajā vidē. Pētniecības rezultātā iegūstot secinājumus, ka modes industrija noteikti aizvien vairāk izmantos digitālās vides resursus un būs jāmeklē jauni risinājumi, lai kopā strādātu vienā projektā, ņemot vērā, ka lielākoties iesaistās vairāku valstu pārstāvji, kā tas ir arī, piemēram, “Meringue” gadījumā, kur būtiska loma ir starptautiskajai žūrijai, kura vērtē konkursantus. Apkopojot savus un citu kursa biedru secinājumus, A. Pipare guva atziņu, ka “Meringue” darbam ir jābūt sistemātiskākam un digitāli aktīvam, tādējādi iniciējot ideju par biedrības izveidi, kura spēj “Meringue” mērķus risināt ikdienā un būt fleksiblāka nekā projekts.

Kā šī brīža beidzamo pavērsiena punktu projekta “Meringue” attīstībā var minēt jaunas modes biedrības izveidi. Apkopojot Dainas Gāgas-Ēķes zināšanas industrijā, “Meringue” veiksmīgo un progresīvo darbību trīs gadu laikā, papildinot iepriekš minētos aspektus ar augstākām ambīcijām par Latvijas un Baltijas modi, kopā ar sadarbības partneriem tiks izveidota jauna biedrība atbalstam talantīgākajiem Latvijas jaunažiem modes dizaineriem. Biedrības mērķis ir veicināt Latvijas modes dizaina atpazīstamību plašākā pasaulē. Šī mērķa īstenošana ietvers mūsu jaunajiem dizaineriem

kompetenču pilnveidi, piedāvājot kontaktus ar industrijas pārstāvjiem visā pasaulē, veicinot starptautisko publicitāti medijos un turpinot veidot modes konkursus “*Meringue*”, lai arī turpmāk topošie modes mākslinieki spētu iegūt konkursu pieredzi un veicinātu savu vārda un zīmola atpazīstamību vietējā un starptautiskajā tirgū.

Secinājumi un priekšlikumi

Latvijā ir nepieciešama biedrība, kura pārstāv jaunos un talantīgos modes dizainerus, palīdz viņiem iegūt kontaktus citviet pasaulē, pierādīt savu talantu konkursos, kuros ir spēcīgi konkurenti, kā arī atbalsta un palīdz veiksmīgāk veidot dizainera zīmola identitāti un definēt uzdevumus un mērķus biznesa aspektā. Līdz šim Latvijā un Baltijā ir dažādas organizācijas, kuras veido pasākumus un sniedz dizaineriem publisku atpazīstamību, taču tajos piedalās jau atpazīstami dizaineri un to zīmoli, vai arī ir tikai segmenti jaunajiem dizaineriem. Tomēr šādi pasākumi nespēj palīdzēt dizainerim nostabilizēties industrijā un kļūt par daļu no tās, jo iztrūkst prasmju un resursu, kā to panākt. Tāpēc “*Meringue*” savu misiju realizēs ik dienu, atbalstot jaunos dizainerus un veicinot Latvijas dizaina atpazīstamību ārpus tās robežām.

Latvijā modes dizaineriem ir ļoti, ļoti maz konkursu un tie nav regulāri, jo industrijai nav konstanti atbalstošs budžets šādām aktivitātēm. Tāpēc “*Meringue*” jauno dizaineru konkurss ir vieta, kur dizaineri var iegūt pieredzi, prezentēt savu kolekciju uz “mēles”, kā arī publiskajā telpā caur sociālajiem tīkliem un medijiem. Tā ir iespēja iepazīties ar citiem dizaineriem, redzēt viņu talantu, kvalitatīvo dizainu, tā tehnisko izpildījumu, protams, gūt plašāku atpazīstamību sabiedrībā un it īpaši Latvijas modes industrijas profesionāļu vidū, kā arī nacionālu un internacionālu publicitāti medijos. Kā jau konkursā, tajā ir arī balvu fonds, ar kura palīdzību uzvarētāji var veicināt zīmola atpazīstamību vai arī iegūt tālākizglītības iespējas. “*Meringue*” jauno dizaineru konkursa galvenā balva ir dalība starptautiskajā jauno dizaineru konkursā Kijevā, kur ir iespēja veicināt savu atpazīstamību internacionālā līmenī, kā arī iespējams pretendēt uz balvām. Savukārt simpātijas balvu ieguvēji var papildināt savas zināšanas sadarbības augstskolās vai iegūt publikācijas medijos.

Analizējot visu iepriekš minēto, kā arī papildinot to ar savu pieredzi industrijā, autore secina, ka modes industrijā Latvijā ir nepieciešams atbalsts valsts līmenī, kā arī izglītības iestāžu vidū ir jābūt vēlmei sadarboties, lai kopīgiem spēkiem veicinātu industrijas attīstību un tādējādi arī Latvijas

dizaineriem būs vieglāk konkurēt pasaulē. Iepazīstoties ar “Latvijas dizaina 2017–2020 stratēģiju”,¹¹ jākonstatē – modes dizains salīdzinoši tiek uzskatīts par tik mazsvarīgu, ka netiek izdalīts atsevišķā segmentā, bet ir iekļauts kopējā produktu dizainā. Ir skaidrs, ka šai nozarei ir nepieciešams papildu atbalsts.

Modes dizainera profesiju var apgūt vismaz desmit dažādu izglītības līmeņu mācību iestādēs, tādējādi radot salīdzinoši daudz speciālistu nozarē, taču bez ārpus izglītības aktivitāšu vai citu atbalsta mehānismu esamības, ir ļoti grūti vai neiespējami radīt un veiksmīgi vadīt sava zīmola uzņēmumu, kurš, savukārt, spētu veicināt ekonomiku ar vietējo uzņēmējdarbību un eksportu. Autore uzskata, ka, lai spertu soļus pretī veiksmīgākam un ilgtspējīgākam biznesa modelim, ir būtiski attīstīt dizaineru un menedžeru sadarbību, ļaujot dizainerim radīt, bet menedžerim – vadīt uzņēmumu un veicināt tā attīstību un atpazīstamību.

11 Latvijas dizaina stratēģija 2017–2020.–https://www.km.gov.lv/uploads/ckeditor/files/Nozares/Dizains/Latvijas_dizains_2020.pdf. – (Resurss apskatīts 13.10.2020.).

Oskars Rozenblats

Biznesa vadības koledža,
studiju programma “Mikro, mazo un vidējo uzņēmumu vadība”

PATĒRĒTĀJU LĒMUMU PIEŅEMŠANAS FAKTORU LAULĪBAS GREDZENU IZVĒLĒ IZPĒTE “SIDRABA DRAVAS” UZŅĒMĒJDARBĪBAS ATTĪSTĪBAI

***Atslēgvārdi:** patērētāju lēmumu pieņemšanas process, patērētāju lēmumu pieņemšanas modeļi, patērētāju lēmumu pieņemšanas ietekmējošie faktori, laulības gredzenu izvēles faktori.*

Kopsavilkums

Pētījuma mērķis – noskaidrot patērētāju lēmumu pieņemšanas faktorus laulību gredzenu izvēlē “Sidraba Dravas” uzņēmējdarbības attīstībai. Lai iegūtu atbildes uz pētījuma jautājumiem par to, kādus faktorus ņem vērā patērētāji Latvijā, pieņemot lēmumu par laulības gredzenu iegādi, kas jāuzlabo “Sidraba Dravas” mārketingā, lai piesaistītu jaunus klientus un vienlaicīgi veicinātu uzņēmējdarbības attīstību, tika veikts gan teorētiskais, gan empīriskais pētījums, pielietojot jauktu pētījuma dizainu. Pētījuma metode – aptauja (pielāgota A. Amitaba¹ aptauja) par patērētāju lēmumu pieņemšanas noteicošajiem faktoriem Latvijā, izvēloties laulības gredzenus, kas saturēja gan slēgta, gan atvērta tipa jautājumus.

Rezultātā autors noskaidroja galvenos faktorus, kādus ņem vērā patērētāji Latvijā, pieņemot lēmumu par laulības gredzenu iegādi, t.i., produkta faktorus (47,2% respondenti sniedza atbildes “Pilnībā piekrītu” un “Piekrītu”) un individuālos (42,5% respondenti sniedza atbildes “Pilnībā piekrītu” un “Piekrītu”) faktorus. Tas nozīmē, ka laulību gredzenu iegādē patērētājam ir svarīgs tieši produkts, šajā gadījumā laulības gredze-

1 Amitabh A. Factors Affecting Consumer Buying Behaviour towards Gold Jewellery// International Journal of Operational Research.– Vol. 8 (2019), pp. 8088–8093.

ni, un individuālā piesaiste tiem. Pamatojoties uz pētījuma gaitā iegūtajiem secinājumiem, tika izstrādāti priekšlikumi “Sidraba Dravas” vadītājam jaunu klientu piesaistei un uzņēmējdarbības veicināšanai.

Ievads

Pēdējos gados pētījumi par patērētāju uzvedību un lēmumu pieņemšanu kļuvuši par nozīmīgu mārketinga tēmu.² Zināšanas par patērētāju lēmumu pieņemšanu palīdz uzņēmumiem uzlabot mārketinga stratēģiju un gūt panākumus tirgū. Tādējādi izaicinājums, ar ko šodien saskaras visi uzņēmumi, ir tas, kā ietekmēt patērētāju pirkšanas paradumus par labu viņu produktiem vai pakalpojumiem. Gadu gaitā mainās patērētāju uzvedības tendences.³

Mūsdienu strauji mainīgajā pasaulē patērētāji ir nobaudījuši superpersonalizāciju, ko padara par iespējamu jaunās tehnoloģijas. Pieaug patērētāju vēlme pēc daudzveidības, viņi sagaida, ka produkts vai pakalpojums spēs radīt jaunu pieredzi, nodrošinās aktīvu līdzdalību, būs videi un sabiedrībai draudzīgs. Šobrīd, ņemot vērā patērētāju pieredzi, vairāk kā jebkad agrāk uzņēmējiem ir svarīgi saprast, kā patērētāji saņem informāciju, kā sniegt pareizo mārketinga ziņojumu, kas tos uzrunātu un pozitīvi ietekmētu viņu lēmumu par produkta vai pakalpojuma iegādi.⁴

Tāpēc pētījuma mērķis ir noskaidrot patērētāju lēmumu pieņemšanas faktorus laulības gredzenu izvēlē “Sidraba Dravas” uzņēmējdarbības attīstībai.

Teorētiskais pārskaits

Lai apskatītu patērētāju lēmumu pieņemšanas procesu un modeļus, ir jādefinē jēdziens *patērētāja uzvedība*. Tas ir process, kurā indivīdi meklē, atlasa, pērk, lieto, izmanto preces un pakalpojumus, apmierinot savas vajadzības un vēlmes.⁵ Līdz ar to uzņēmēja panākumi patērētāja uzvedības

2 Stankevich A. Explaining the Consumer Decision-Making Process: Critical Literature Review// Journal of International Business Research and Marketing.– Vol. 2 (2019), pp. 7–14.

3 Walsh S. Five trends that will change consumer behavior in 2016.–<http://www.theglobeandmail.com/reporton-business/small-business/sb-growth/five-trends-that-will-changeconsumer-behaviour-in-2016/article28019355/>– (Resurss apskatīts 10.04.2020.).

4 Johson W. What’s the Biggest Influencer in Consumer Purchase Decisions?–<https://smallbiztrends.com/2014/10/influenceconsumer-purchase-decisions.html>– (Resurss apskatīts 10.04.2020.).

5 Stankevich A. Explaining the Consumer Decision-Making Process: Critical Literature Review// Journal of International Business Research and Marketing.– Vol. 2 (2017), pp. 7–14.

ietekmēšanā lielā mērā ir atkarīgi no tā, cik labi viņš to izprot.⁶ Uzņēmējam ir jāzina tās īpašās vajadzības, ko klienti cenšas apmierināt, un kā viņi tās pārvērš pirkumos, jāsaprot, kā patērētāji vāc informāciju par dažādām alternatīvām un izmanto šo informāciju, lai izvēlētos konkurējošos produktus vai pakalpojumus.

Kopš 1960. gada pētnieki izstrādā vairākus modeļus, kas skaidro, kā patērētāji pieņem lēmumu par pirkumu (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Patērētāju lēmumu pieņemšanas modeļi⁷

Nosaukums	Autors, gads	Īss skaidrojums
Simona modelis	Simon H., 1960	Lēmumu pieņemšanas procesu konceptuāli veido 3 darbības posmos: izlūkošanas, projektēšanas un izvēles darbība. Lēmumu pieņemšana ir izziņas process, ko var sadalīt vienkāršās, secīgās darbībās.
Nikosija modelis	Nicosia F.M., 1966	Koncentrācija uz komunikācijas procesu, kas notiek starp zīmolu un patērētāju.
Engela, Kolata & Blekveila modelis	Engel J.F., Kollat D.T., & Blackwell R.D., 1968	Patērētāju lēmuma pieņemšanas process sastāv no pieciem posmiem: vajadzība pēc atziņas, meklēšanas, alternatīvas novērtēšanas, iegādes un rezultātiem.
Pircēju uzvedības teorija	Sheth J. & Howard J.A., 1969	Teorija izskaidro pircēja izturēšanos pret zīmola izvēli. Tiek piedāvāti trīs patērētāju lēmumu pieņemšanas līmeņi: plaša problēmu risināšana, ierobežota problēmu risināšana un pastāvīga reakcija uz rīcību.
Mincberga modelis	Mintzberg H., Raisinghani D. & Theoret A., 1976	Galvenais pieņēmums – “nestrukturētajiem” procesiem ir pamatstruktūra.
Kenija četrpakāpju modelis	Keeney R.L., 1982	Pakāpju pieeja: strukturējot lēmumu pieņemšanas problēmu, novērtējot katras alternatīvas iespējamo ietekmi, nosakot lēmumu pieņēmēju vēlmes un novērtējot un salīdzinot alternatīvas. Šis modelis attēlo paredzamās sarežģītības pakāpes katrā posmā.

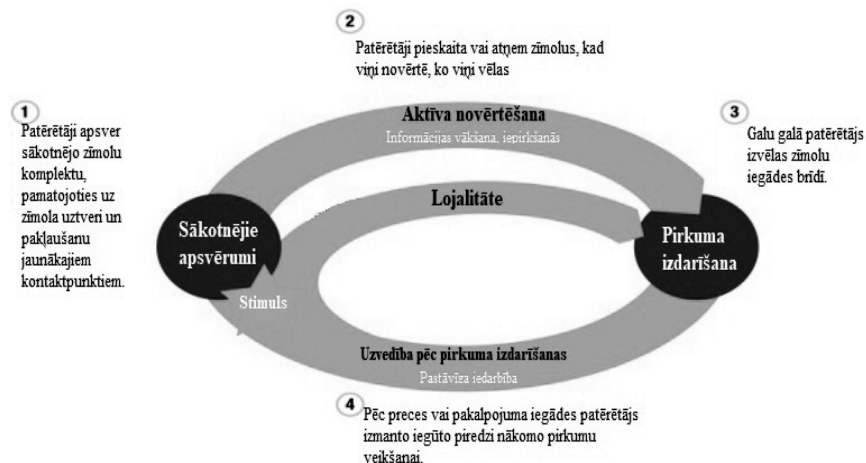
- 6 Belch G., Belch M. Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective/ 8th ed.– Homewood: Irwin, 2009.
- 7 Stankevich A. Explaining the Consumer Decision-Making Process: Critical Literature Review// Journal of International Business Research and Marketing.– Vol. 2 (2017), pp. 7–14.

Alternatīva koncepcija	Narayana C.L. & Markin R.J., 1975	Modelis iepazīstina ar iespējamās patērētāju uzvedības konceptuālo sistēmu, saskaroties ar zīmolu daudzveidību.
Rassuli & Harrela modelis	Rassuli K.M. & Harrell G.D., 1990	Izvēli un pirkumu var uzskatīt par ieguldījumiem procesā, nevis tikai par patērētāja lēmumu pieņemšanas centieni beigām. Tādā veidā tiek apzināta atgriezeniskā saite, sākot no izvēles un beidzot ar citiem patērētāja uzvedības mainīgajiem faktoriem.
Šeta, Nevmana & Grosa modelis	Sheth J.N., Newman B.I. & Gross B.L., 1991	Parādītas piecas patēriņa vērtības, kas ietekmē patērētāja izvēles uzvedību: funkcionālās, sociālās, nosacītās, emocionālās un epistemiskās vērtības. Jebkura vai visas piecas patēriņa vērtības var ietekmēt lēmumu.
Smita & Rūpija modelis	Smith A. & Rupp W., 2003	Uz interneta bāzes izveidots modelis, kurā tiek ņemta vērā vietņu mārketinga, sociāli kulturālās vides un psiholoģisko jautājumu ārējā ietekme uz patērētāja uzvedību tiešsaistē, kam seko uzvedība pēc pirkuma veikšanas.
Mārketinga spirāle	Armano D., 2007	Patērētāju izturēšanās ir kā spirāle, kas sākas ar mijiedarbību, nevis komunikāciju. Spirāle pastiprinās, jo patērētājs palielina iesaisti.
Makinseja dinamiskais patērētāja lēmumu pieņemšanas ceļa modelis	Court D., Elzinga D., Mulder S. & Vetnik O.J., 2009	Šis modelis ir aplveida, secīgs, tam ir četras galvenās fāzes: sākotnējais apsvērums; aktīva novērtēšana vai potenciālo pirkumu izpētes process; pirkšana, kad patērētāji pērk zīmolus; un pēc pirkuma uzvedība, kad patērētājs tos lieto.

Veicot dažādo modeļu analīzi, autors secina, ka par pamatu mūsdienu koncepcijām, piemēram, Makinseja modelim, kalpo tradicionālais – “Piecpakāpju patērētāja lēmuma pieņemšanas procesa modelis” (sk. 1. att.). kurš ietver piecus soļus, kuriem patērētāji iziet cauri, pērkot produktu vai pakalpojumu. Uzņēmējam ir jāsaprot šīs darbības, lai pareizi virzītu patērētāju uz produkta iegādi, efektīvi sazinātos ar patērētāju un noslēgtu darījumu.

1. attēls**Piecpakāpju patērētāja lēmuma
pieņemšanas procesa modelis⁸**

Makinsejs atbalsta tradicionālo lēmumu pieņemšanas modeli, bet parāda to kā aplūveida procesu (sk. 2. att.) ar četrām fāzēm.

2. attēls**Dinamiskais patērētāja lēmumu
pieņemšanas ceļa modelis⁹**

Pētnieki¹⁰ uzsver, ka patērētāja pirkšanas paradumus, t.sk. iegādājoties juvelierizstrādājumus, ietekmē kultūras, sociālie, personīgie un psiholoģiskie faktori. Pētījumā, kuru veica A. Amitabs¹¹ Bangladešas juvelierizstrādājumu tirgū, tika analizēti svarīgi faktori, kas atklāj juvelierizstrādājumu nozares klientu psiholoģiju. Dati tika ievākti, izman-

8 Kotler P., Keller K. L. Marketing Management/ 14th ed.– Pearson Education, 2012.

9 Court D., Elzinga D., Mulder S., Vetvik O. J. The consumer decision journey// McKinsey Quarterly, 2009.–<https://www.mckinsey.com/business-functions/marketing-and-sales/our-insights/the-consumer-decision-journey#>.–(Resurss apskatīts 10.04.2020.).

10 Kotler P., Armstrong G. Principles of Marketing/ 13 ed.– New Jersey: Pearson Education, 2012.

11 Amitabh A. Factors Affecting Consumer Buying Behaviour towards Gold Jewellery// International Journal of Operational Research.–Vol. 8 (2019), pp. 8088–8093.

tojot anketas aptauju. Analizējot demogrāfisko informāciju, tika novērots, ka vairums klientu ir sievietes, pamatā mājsaimnieces, vecumā no 34–41 gadiem. Turklāt klienti labprātāk pērk vienkāršus zelta izstrādājumus, nevis greznas rotaslietas. Analizējot faktoros, kas tiek uzskatīti par svarīgiem juvelierizstrādājumu iegādē, tika identificēti trīs galvenie faktori: 1) darbības un mārketinga faktori; 2) izstrādājuma kvalitāte; 3) uzticamība un komunikācija. Tika secināts – lielā mērā patērētāju pirkumi ir atkarīgi no viņu ienākumiem.

Balstoties uz literatūras analīzi, secināms, ka patērētāju lēmumu pieņemšanas process ir sarežģīts un pētnieki arvien meklē atbildes uz dažādu savstarpējo faktoru mijiedarbību patērētāju lēmumu pieņemšanā. Ir izstrādāti vairāki patērētāju lēmumu pieņemšanas modeļi, starp kuriem Piecpakāpju lēmumu pieņemšanas procesa tradicionālais modelis kalpo par pamatu mūsdienu koncepcijām, piemēram, Makinseja modelim. Neskatoties uz globalizāciju, dažādās valstīs patērētāji uzvedas atšķirīgi. Tas nozīmē, ka ne visi veiksmīgie mārketinga instrumenti vienā kultūrā būs tik auglīgi kā citā. Jāņem vērā valsts sociālkulturālie apstākļi, kas specifiski ietekmē patērētāju paradumus.

Patērētāju lēmumus par juvelierizstrādājumu iegādi, līdzīgi kā citu produktu iegādi, ietekmē virkne sociālo, psiholoģisko, personīgo faktoru. Tomēr, ņemot vērā nozares specifiku, lēmumu par juvelierizstrādājumu iegādi lielā mērā ietekmē patērētāju ienākumu līmenis.

Pētījuma metodoloģija

Lai gūtu atbildes uz pētījumā izvirzītajiem jautājumiem: 1) kādus faktoros ņem vērā patērētāji Latvijā, pieņemot lēmumu par laulības gredzenu iegādi; 2) kas jāuzlabo “Sidraba Dravas” mārketingā, lai piesaistītu jaunus klientus un vienlaicīgi veicinātu uzņēmējdarbības attīstību, tika pielietots jaukts (kvantitatīvs un kvalitatīvs) pētījuma dizains. Dati tika ievākti ar aptaujas palīdzību. Aptaujas metode tika izvēlēta, jo to visplašāk pielieto patērētāju lēmumu ietekmējošo faktoru izpētē.

Par pamatu aptaujas izveidei, autors aprobēja A. Amitaba izveidoto¹² aptauju, ko pielāgoja pētījuma vajadzībām. Tajā tika iekļauti 6 demogrāfiskie jautājumi, teorijā par patērētāju lēmumu pieņemšanas procesa ietekmējošiem faktoriem balstīti 22 jautājumi, kas veido 8 faktoru grupas (sk. 2. tabulu), un 2 jautājumi ar brīvas izvēles iespēju atbildēt uz tiem.

12 Amitabh A. Factors Affecting Consumer Buying Behaviour towards Gold Jewellery// International Journal of Operational Research.– Vol. 8 (2019), pp. 8088–8093.

*2. tabula***Patērētāju lēmumu pieņemšanas faktoru izpētes aptaujas saturs**

Faktori	Apgalvojumi
Faktors 1 VIETAS ASPEKTS (IEPIRKŠANĀS ĒRTĪBA)	4.– Juveliera uzticamība ir ļoti svarīga, iegādājoties laulības gredzenus.
	18.– Juvelierizstrādājumu tirdzniecības atrašanās vieta ietekmētu manu lēmumu par laulības gredzenu iegādi.
	21.– Laulības gredzenus pasūtīt internetā ir droši.
	19.– Patīkama veikala vide ietekmētu manu lēmumu par laulības gredzenu iegādi.
Faktors 2 INDIVIDUĀLAIS ASPEKTS	14.– Es iegādātos dzīvesveidam un personībai atbilstošus laulības gredzenus (cieņas vērtība).
	1.– Laulību gredzenu izvēle ir svarīgs notikums, tai nepieciešama īpaša uzmanība.
	16.– Es iegādātos laulības gredzenus, kas ir modē, slavenību atbalstīti un sniedz emocionālu gandarījumu (hedoniskā vērtība).
Faktors 3 PRODUKTA ASPEKTS	5.– Es apsvērtu laulības gredzenu izmantojamību pirms pirkšanas (proti, lai tie pietāvētu svētku apģērbam, biroja apģērbam, ikdienas apģērbam utt.).
	9.– Pirkšanas laikā es ņemtu vērā laulības gredzenu izturību.
	10.– Es pirktu laulības gredzenus ieguldījumu nolūkā.
Faktors 4 KVALITĀTES NODROŠINĀJUMS	7.– Dārgmetālu tīrība (prove) ir ļoti svarīga, pērkot laulības gredzenus.
	11.– Es ņemtu vērā dārgmetāla svāra precizitāti, iegādājoties laulības gredzenus.
	20.– Man ir svarīgas sertificētas vai marķētas rotas.
	3.– Man ir svarīgi redzēt gredzenu izgatavošanas procesu.
Faktors 5 FINANSIĀLAIS ASPEKTS	8.– Dārgmetāla cena ir noteicošais faktors pirkuma lēmumā.
	22.– Elastīgi maksājuma nosacījumi ietekmētu laulības gredze- na pirkuma lēmumu.
Faktors 6 REKLĀMAS ASPEKTS	15.– Laulības gredzenu reklāma ietekmētu manu lēmumu par pirkumu.
	6.– Laulības gredzenu iegādē es paļaušos uz draugu un ģimenes locekļu ieteikumiem.
Faktors 7 DIZAINS	17.– Dizaina unikalitāte ir vissvarīgākais faktors, kas ietekmē laulības gredzenu pirkuma lēmumu.
	2.– Es vēlos pats izgatavot laulības gredzenus juveliera vadībā.
Faktors 8 SOCIĀLAIS ASPEKTS	12.– Laulības gredzens atspoguļo mūsu modes izjūtu (redzamā vērtība).
	13.– Laulības gredzens atspoguļo mūsu sociālo stāvokli (prestiža vērtība).

Šie 22 apgalvojumi respondentam bija jānovērtē atbilžu skalā: PN – “Pilnībā nepiekrītu”, N – “Nepiekrītu”, DN – “Daļēji nepiekrītu”, DP – “Daļēji piekrītu”, P – “Piekrītu”, PP – “Pilnībā piekrītu”. Atvērtā tipa jautājumi sekojoši: 1) Uzrakstiet savu laulības gredzenu iegādes pieredzi. Kas iepriecināja un, kas varēja būt citādi; 2) Kāds būtu Jūsu ideālais laulības gredzenu iegādes stāsts.

Aptaujā piedalījās 163 respondenti: 91% ir sievietes un 9% ir vīrieši. Tas, iespējams, norāda uz to, ka sievietes aktīvāk piedalās aptaujās vai arī vīriešiem aptaujas temats šķitis mazāk saistošs. Respondenti pēc vecuma: 18–30 gadi (63%), 31–40 gadi (24%), 41 un vairāk (13%). Lielākais respondentu īpatsvars ir gados jauni cilvēki, kuriem laulību gredzenu tēma ir, iespējams, aktuālāka. Vidējais respondentu vecums kopumā ir 31,7 gadi. Ienākumu līmenis mēnesī (eiro) katrā grupā ir līdzīgs, kas norāda uz daudzveidīgām aptaujas atbildēm. Vairums ir nodarbināti izglītības/zinātnes jomā, kas, iespējams, norāda uz šo respondentu ieinteresētību aptaujas saturā. Aptaujātie tika grupēti arī pēc attiecību statusa. Lielākais respondentu skaits (48%) ir precēti. Viņu atbildes ir vērtīgas, jo tiem jau ir bijusi pieredze izvēloties laulības gredzenus. Nākamais lielākais respondentu skaits (39%) ir neprecējušies un attiecībās, atbildes norāda uz to, kādu pieredzi viņi vēlas, izvēloties laulības gredzenus.

Pētījuma dati tika ievākti, izmantojot aptauju internetā – tīmekļa vietnē www.visidati.lv. Minētā metode internetā tika izvēlēta zemo izmaksu dēļ, respondenti to var aizpildīt atrodoties jebkurā vietā, kur pieejams interneta savienojums, tāpat viņi var palikt anonīmi, atbildes tiek sniegtas patstāvīgi, bez aptaujātāja iesaistes. Aptauja var tikt aizpildīta jebkurā laikā. Aptauja tika publicēta latviešu valodā. Norāde uz to tika ievietota arī sociālajā tīklā Facebook.com, lai sasniegtu respondentus. Piedalīšanās šajā aptaujā bija katra respondenta brīva izvēle.

Pētījuma rezultātu analīze un interpretācija

Aptaujas rezultāti tika analizēti apkopotā veidā, lai noteiktu raksturojošos respondentu uzskatus. Respondentu atbildes uz brīvas atbildes jautājumu tika analizētas un sagrupētas noteiktās kategorijās. Atbildes katrā kategorijā tika sasummētas, lai iegūtu aptverošu kopējo ieskatu tendenču līmenī. Lai noskaidrotu, kurš no 8 faktoriem vai to grupa, ir dominējošais (–šā) laulības gredzenu izvēlē, autors apkopoja visu respondentu sniegtās atbildes viena faktora ietvaros.

Faktors 1 – vietas aspekts (iepirkšanās ērtība), kas apvieno sekojošus apgalvojumus: “Juvelierra uzticamība ir ļoti svarīga, iegādājoties laulības gredzenus”, “Juvelierizstrādājumu tirdzniecības atrašanās vieta ietekmētu manu lēmumu par laulības gredzenu iegādi”, “Laulības gredzenus pasūtīt internetā ir droši”, “Patīkama veikala vide ietekmētu manu lēmumu par laulības gredzenu iegādi”, ir svarīgs 36,7% (10,8% – “Pilnībā piekrītu”, 25,9% – “Piekrītu”) respondentu. Iegūtie rezultāti norāda uz vietas aspekta nozīmīgumu patērētāja lēmumu pieņemšanas procesā iegādājoties laulības gredzenus.

Faktors 2 – individuālais aspekts, kas apvieno apgalvojumus: “Es iegādātos dzīvesveidam un personībai atbilstošus laulības gredzenus (cieņas vērtība)”, “Laulības gredzenu izvēle ir svarīgs notikums, tai nepieciešama īpaša uzmanība”, “Es iegādātos laulības gredzenus, kas ir modē, slavenību atbalstīti un sniedz emocionālu gandarījumu (hedoniskā vērtība)”, ir svarīgs gandrīz pusei – 42,5% respondentu. Iegūtie dati norāda uz individuālā aspekta nozīmīgumu patērētāja lēmumu pieņemšanas procesā iegādājoties laulības gredzenus.

Faktors 3 – produkta aspekts, kas apvieno apgalvojumus: “Es apsvērtu laulības gredzenu izmantojamību pirms pirkšanas (proti, lai tie pietāvētu svētku apģērbam, biroja apģērbam, ikdienas apģērbam utt.)”, “Pirkšanas laikā es ņemtu vērā laulības gredzenu izturību”, “Es pirktu laulības gredzenus ieguldījumu nolūkā”, ir svarīgs gandrīz pusei – 47,2% (17,6% – “Pilnībā piekrītu”, 29,6% – “Piekrītu”) respondentu. Iegūtie rezultāti norāda uz produkta aspekta nozīmīgumu patērētāja lēmumu pieņemšanas procesā iegādājoties laulības gredzenus.

Faktors 4 – kvalitātes nodrošinājums, kas apvieno apgalvojumus: “Dārgmetālu tīrība (prove) ir ļoti svarīga, pērkot laulības gredzenus”, “Es ņemtu vērā dārgmetāla svara precizitāti, iegādājoties laulības gredzenus”, “Man ir svarīgas sertificētas vai marķētas rotas”, “Man ir svarīgi redzēt gredzenu izgatavošanas procesu”, ir svarīgs 34,8% (9,3% – “Pilnībā piekrītu”, 25,5% – “Piekrītu”) respondentu. Rādītāji norāda uz kvalitātes nodrošinājuma nozīmīgumu patērētāja lēmumu pieņemšanas procesā iegādājoties laulības gredzenus.

Faktors 5 – finansiālais aspekts, kas apvieno apgalvojumus: “Dārgmetāla cena ir noteicošais faktors pirkuma lēmumā”, “Elastīgi maksājuma nosacījumi ietekmētu laulības gredzenu pirkuma lēmumu”, ir svarīgs 30,4% (4,9% – “Pilnībā piekrītu”, 25,5% – “Piekrītu”). Iegūtie rādītāji norāda uz finansiālā aspekta nozīmīgumu patērētāja lēmumu pieņemšanas procesā iegādājoties laulības gredzenus.

Faktors 6 – reklāmas aspekts, kas apvieno apgalvojumus: “Laulības gredzenu reklāma ietekmētu manu lēmumu par pirkumu”, “Laulības gredzenu iegādē es paļaušos uz draugu un ģimenes locekļu ieteikumiem”, ir svarīgs 6,1% (0,6% – “Pilnībā piekrītu”, 5,5% – “Piekrītu”) respondentu. Rezultāti apliecina reklāmas aspekta nozīmīgumu patērētāja lēmumu pieņemšanas procesā iegādājoties laulības gredzenus.

Faktors 7 – dizaina aspekts, kas apvieno tādus apgalvojumus: “Dizaina unikalitāte ir vissvarīgākais faktors, kas ietekmē laulības gredzenu pirkuma lēmumu”, “Es vēlos pats izgatavot laulības gredzenus juveliera vadībā”, ir svarīgs 24,3% (7,7% – “Pilnībā piekrītu”, 16,6% – “Piekrītu”) respondentu. Iegūtie dati norāda uz dizaina aspekta nozīmīgumu patērētāja lēmumu pieņemšanas procesā iegādājoties laulības gredzenus.

Faktors 8 – sociālais aspekts, kas apvieno apgalvojumus: “Laulības gredzens atspoguļo mūsu modes izjūtu (redzamā vērtība)”, “Laulības gredzens atspoguļo mūsu sociālo stāvokli (prestīža vērtība)”, ir svarīgs 21,5% (3,7% – “Pilnībā piekrītu”, 17,8% – “Piekrītu”) respondentu. Iegūtie rādītāji norāda uz sociālā aspekta nozīmīgumu patērētāja lēmumu pieņemšanas procesā iegādājoties laulības gredzenus.

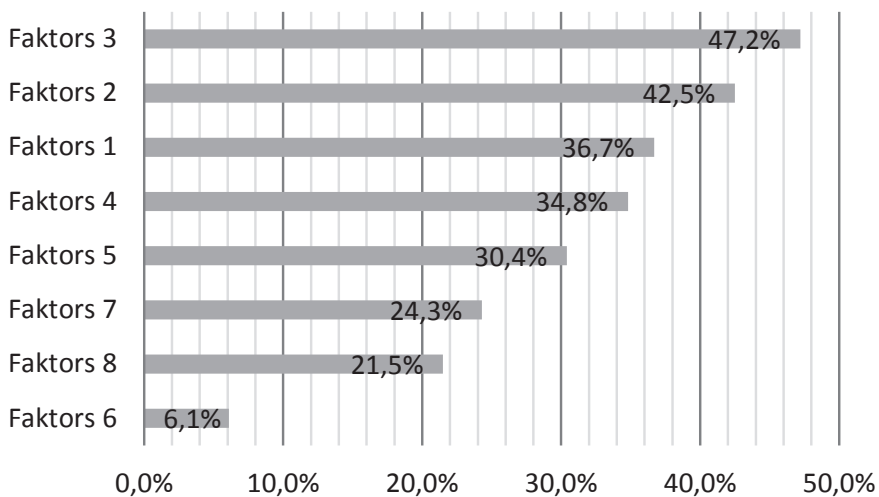
Apkopojot respondentu sniegtās atbildes faktoru ietvaros, redzam, ka pēc nozīmīguma tie veido sekojošu secību:

- 1) Faktors 3 – produkta aspekts 47,2%;
- 2) Faktors 2 – individuālais aspekts 42,5%;
- 3) Faktors 1 – vietas aspekts (iepirkšanās ērtība) 36,7%;
- 4) Faktors 4 – kvalitātes nodrošinājums 34,8%;
- 5) Faktors 5 – finansiālais aspekts 30,4%;
- 6) Faktors 7 – dizaina aspekts 24,3%;
- 7) Faktors 8 – sociālais aspekts 21,5%;
- 8) Faktors 6 – reklāmas aspekts 6,1%.

Iegūtie rezultāti norāda (sk. 3. att.), ka patērētāji Latvijā, pieņemot lēmumu par laulības gredzenu iegādi, visvairāk ņem vērā produkta un individuālos faktorus. Tas nozīmē, ka laulības gredzenu iegādē patērētājam ir svarīgs tieši produkts, šajā gadījumā laulības gredzeni, un individuālā piesaiste tiem.

Produkta un individuālie faktori ietver daudzas patērētāja uztveres nianšes, kas būtiski ietekmē sagaidāmā produkta raksturlielumus. Ir būtiski laulības gredzenu piedāvājumā likt uzsvarus uz patērētājam atpazīstamiem un gaidītiem faktoriem.

3. attēls

Faktoru nozīmīgums iegādājoties laulības gredzenus¹³

Atvērtā tipa jautājumos respondenti sniedza atbildes uz diviem jautājumiem. Apkopojot tās, atbildes tika sagrupētas pēc līdzīgas domas saturā. Uz jautājumu “Uzrakstiet savu laulības gredzenu iegādes pieredzi. Kas iepriecināja un, kas varēja būt citādi?” atbildēja 45 respondenti. Vairākums atbilžu pauž šādus viedokļus:

- 1) gredzeni izgatavoti no vecāku zelta – 17,8%;
- 2) iegādāti tika klasiska stila gredzeni – 15,6%;
- 3) gredzenus izgatavoja īpaši izvēlēts juvelieris – 42,2% respondentu.

Viedokļos lasāms, ka uzticams juvelieris, klasiska, stila laulības gredzeni un vecāku dotais zelts ir biežākie laulību gredzenu izvēles faktori. Jāpiemin, ka atbildes uz šo jautājumu ir iesūtījuši 54,9% precēto respondentu.

Uz jautājumu “Kāds būtu Jūsu ideālais laulības gredzenu iegādes stāsts?” kopumā atbildēja 49 respondenti. Vairākums atbilžu pauž šādus viedokļus:

- 1) gredzenu dizains ir klienta veidots un saskaņots ar meistaru, meistars izgatavo gredzenus – 53,1%;
- 2) gredzenu dizainu veido saderētais pāris – 12,2%;
- 3) tiek iegādāti klasiska stila gredzeni – 12,2% respondentu.

¹³ Autora veidots materiāls.

Viedokļos lasāms, ka uzticams un zinošs meistars, saderētā pāra spēja saskaņot laulības gredzenu dizainu un klasiska stila gredzeni ir biežākie laulību gredzenu izvēles faktori. Jāpiemin, ka atbildes uz šo jautājumu iesūtījuši 60,5% neprecēto respondentu.

Pētījumā, tika noskaidroti faktori, kurus ņem vērā patērētāji Latvijā, pieņemot lēmumu par laulības gredzenu iegādi. Dati tika ievākti, izmantojot anketas aptauju. Analizējot demogrāfisko informāciju, tika novērots, ka sievietes piedalās aptaujās aktīvāk (91% sieviešu, 9% vīriešu). Lielākais respondentu īpatsvars (63%) ir gados jauni cilvēki (18–30 gadi), kuriem laulības gredzenu tēma ir, iespējams, aktuālāka. Aptaujā piedalījās 48% precēti respondenti un 39% neprecēti respondenti, kas norāda uz līdzīgu interesi par laulības gredzeniem.

Analizējot respondentu atbildes par faktoriem, kas ietekmē lēmumu pieņemšanas procesu iegādājoties laulības gredzenus, par būtiskiem tiek atzīti sekojoši faktori:

- 1) laulības gredzenu nozīmīgums;
- 2) juveliera uzticamība;
- 3) gredzenu atbilstība personībai/dzīvesveidam;
- 4) laulības gredzenu izturība;
- 5) kvalitātes marķējums.

Tāpat arī par nozīmīgiem laulības gredzenu iegādes procesu ietekmējošiem faktoriem atzītas arī citas faktoru grupas:

- 1) Faktors 3 – produkta aspekts 47,2%;
- 2) Faktors 2 – individuālais aspekts 42,5%;
- 3) Faktors 1 – vietas aspekts (iepirkšanās ērtība) 36,7%;
- 4) Faktors 4 – kvalitātes nodrošinājums 34,8%.

Pētījumu var izmantot kā patērētāju lēmumu pieņemšanas procesa ietekmējošo faktoru bāzi “Sidraba Dravas” vadības lēmumu pieņemšanai jaunu klientu piesaistē un uzņēmējdarbības uzlabošanā. Apkopojot respondentu atbildes, jāpiekrīt Dr. A. Amitabam, ka patērētāju lēmumu par laulības gredzenu iegādi, līdzīgi kā citu produktu iegādi, ietekmē sociālie, psiholoģiskie un personīgie faktori. Tomēr, ņemot vērā juvelierizstrādājumu nozares specifiku, lēmumu ietekmē patērētāju ienākumu līmenis. Analizējot respondentu atbildes uz katru jautājumu, tika novērots, ka dārgmetāla cena ir noteicošais faktors pirkuma lēmumā 29,5% respondentiem un 31,5% respondentu norādījuši, ka elastīgi maksājuma nosacījumi ietekmētu laulības gredzena pirkuma lēmumu.

Secinājumi

Analizējot respondentu sniegtās atbildes aptaujā par lēmuma procesa ietekmējošiem faktoriem iegādājoties laulības gredzenus, autors izdarījis šādus secinājumus:

1. Patērētāji Latvijā, pieņemot lēmumu par laulības gredzenu iegādi, ņem vērā produkta faktoros (47,2% respondentu sniedza atbildes: “Pilnībā piekrītu” un “Piekrītu”) un individuālos faktoros (42,5% respondentu sniedza atbildes: “Pilnībā piekrītu” un “Piekrītu”), t.i., laulības gredzenu iegādē patērētājam ir svarīgs tieši produkts, šajā gadījumā laulības gredzeni, un individuālā piesaiste tiem.
2. Patērētāju lēmumu iegādāties laulības gredzenus ietekmējošais produkta faktors nozīmē, ka patērētāji lūkojas pēc kvalitatīvi izgatavotiem, praktiskiem un izturīgiem gredzeniem, ar atbilstošiem kvalitātes marķējumiem un precīzi norādītu izstrādājumu svaru.
3. Individuālais faktors nozīmē, ka patērētāji lūkojas pēc personībai un dzīvesveidam atbilstošiem laulības gredzeniem, ar pievienoto vērtību īpašas sajūtas radīšanai.
4. Laulības gredzenu iegādes lēmumu pieņemšanā būtiski faktori ir arī vietas aspekts (36,7%), kvalitātes nodrošinājums (34,8%), finansiālais aspekts (30,4%).
5. Reklāmas faktoru ietekme uz patērētāju pirkšanas lēmumu pieņemšanu iegādājoties laulības gredzenus ir neliela. Tikai 6,7% respondentu atzīmēja, ka reklāma ietekmē viņu lēmumu par pirkumu. Patērētāji individuāli izvērtē laulības gredzenu piedāvājumus un pieņem pirkšanas lēmumu pamatojoties personīgi veiktajā piedāvājuma izpētē, t.i., veic informācijas vākšanu un izvērtēšanu, kas raksturīgs “Tradicionālā lēmuma pieņemšanas procesa” teorijas aktīvās novērtēšanas posmam.
6. Laulības gredzenu iegādi internetā par drošu atzinuši tikai neliela respondentu daļa (5,5%). Laulības gredzenus patērētāji labprāt iegādājas klātienē specializētā veikalā vai pie meistara/juveliera darbnīcā.
7. Patērētāji paļaujas uz personīgiem novērojumiem laulības gredzenu iegādē. Draugu un ģimenes locekļu viedokli par svarīgu atzinuši tikai 5,5% respondentu.
8. Laulības gredzenu izgatavošana tiek uzticēta īpaši izvēlētam juvelierim. Patērētājiem ir svarīgi apspriest un saskaņot laulības gredzenu dizainu. Šādu viedokli pauž 42,2% precēto respon-

dentu un 53,1% neprecēto respondentu, atbildot uz atvērtā tipa jautājumiem.

Priekšlikumi

Priekšlikumi izstrādāti, ņemot vērā “Sidraba Dravas” darbības specifiku. Tie adresēti vadītājam, kurš vienlaicīgi ir arī vienīgais darbinieks un reģistrēts kā saimnieciskās darbības veicējs – pašnodarbināta persona:

1. Līdz 2020. gada 1. augustam izvērtēt laulības gredzenu kvalitātes atainošanas metodes, t.sk. vizuālos materiālus ar kvalitātes uzskates materiāliem un rīcības attēlojumu kvalitātes nodrošināšanai u.c.
2. Laika posmā līdz 2020. gada 1. augustam izstrādāt un pasūtīt izgatavošanai “Sidraba Dravas” atpazīstamības zīmogu, kas būtu paredzēts kvalitātes marķējuma nodrošināšanai izgatavotajiem produktiem.
3. Laika posmā līdz 2020. gada 1. septembrim izveidot stratēģiju laulības gredzenu piedāvājuma izveidošanai. Piemēram, kādi elementi, materiālu savienojumi, izgatavošana paņēmieni, marķējumi u.c. tiek pielietoti piedāvājuma veidošanā. Stratēģijas veidošanā ievērot tradicionālo patērētāju lēmumu pieņemšanas procesa modeli un ar to saistītos attiecīgos iekšējos psiholoģiskos procesus katrā modeļa posmā.
4. Laika posmā līdz 2020. gada 1. septembrim izstrādāt piedāvājumu universāliem laulības gredzenu elementiem īpašas sajūtas radīšanai patērētājiem: individuāls gravējums gredzenu iekšpusē, pirkstu nospiedumu gravējums, individuāla gredzenu formas nianse, gredzenā iestrādāts neliels dārgakmens u.c.
5. Laika posmā līdz 2020. gada 1. oktobrim izstrādāt un pielietot reklāmas stratēģiju, pamatojoties uz izvērtētajām metodēm laulības gredzenu kvalitātes atainošanā. Ņemot vērā patērētāju tieksmi izvēlēties savai personībai atbilstošus zīmolus, ir svarīgi izveidot zīmola personību, kas ietver sevī arī reklāmas stratēģiju.
6. Laika posmā līdz 2021. gada 1. janvārim veikt pētījumu, lai apzinātu patērētāju dzīvesveida modeļu tipus un izveidot laulības gredzenu dizaina piedāvājumus atbilstoši šiem tipiem.
7. Līdz 2021. gada 1. februārim izstrādāt un veikt patērētāju aptauju par faktoriem, kas ietekmē laulības gredzenu iegādi internetā.

8. Laika posmā līdz 2021. gada 15. aprīlim izstrādāt un pielietot stratēģiju uzticamības veicināšanai laulības gredzenu iegādei internetā, izvērtējot aptaujā iegūtos datus. Patērētājiem un tirgotājiem ir jāpielāgojas mūsdienu tendencēm arī iepirkšanās jomā. Tendence veikt pirkumus internetā palielinās, jāsaprot, kādi faktori to veicinātu un, kā tos pielietot, lai sekmētu uzticamību iegādāties laulības gredzenus internetā.

Ziņojumi III

**INŽENIERZINĀTNES,
BŪVNIECĪBA,
ZEMKOPIĀ**

Kaspars Igaunis
Juridiskā koledža,
studiju programma "Tiesību zinātnes"

BŪVNICĪBAS IEROSINĀTĀJA ATBILDĪBAS LOMA PUBLISKU ĒKU BŪVNICĪBĀ

***Atslēgvārdi:** būvniecības ierosinātājs, juridiskās un fiziskās personas atbildība, būvniecības speciālisti.*

Kopsavilkums

Mums katram ir nepieciešams jumts virs galvas, ceļi, pa kuriem pārvietoties, atpūtas vietas utt., tādēļ jau tiek būvēti jauni lielveikali, tirdzniecības centri, izklaides objekti, kā arī, laikam ejot un mainoties modei, cilvēkiem rodas vēlme kaut ko atjaunot arī savos mājokļos. No valsts puses pastāv būvniecības procesu regulējums ar mērķi nodrošināt kvalitatīvu dzīves vidi, nosakot efektīvu būvniecības regulējumu, lai nodrošinātu valsts ilgtspējīgu ekonomisko un sociālo attīstību, kā arī kultūrvēsturisko un vides vērtību saglabāšanu. Rakstā tiek apskatīta pēc valsts regulējuma nozīmīgākā grupa – publiskās ēkas un būvniecības ierosinātāja atbildība. Šī ēku grupa tiek pastiprināti uzraudzīta visos būvniecības procesos, kā arī ēku ekspluatācijas laikā. Iemesls ir vienkāršs – pat neliels negadījums vai neievērotas būtiskās prasības ēkai (Būvniecības likuma 9. pants), var radīt daudzu cilvēku apdraudējumu.

Būvniecības procesa dalībnieku atbildība

Būvniecības dalībnieku atbildības regulējums ir vispārīgs un neskaidrs, t.i., nav strikti nodalīta procesa dalībnieka (juridiskās personas) un procesā iesaistītā sertificētā būvspeciālista (fiziskās personas) atbildība, nav strikti nodalīta atbildība starp būvniecības procesa dalībniekiem. Šāds regulējums būtiski apgrūtina būvniecības ierosinātāja un trešo personu interešu aizstāvību.

Būvniecības likuma 19. panta pirmajā daļā atbildība ir definēta kā pienākums visiem procesa dalībniekiem, kā arī ir uzskaitīti procesa dalībnieki. Likuma izpratnē normatīvi, kas ir jāievēro, minēti Būvniecības likuma 9. pantā. Uzskaitītās septiņas izvirzītās prasības ir “Būtiskās būvei izvirzāmās prasības”, pēc tām tiek vērtēti visi būvniecības posmi. Latvijas Republikā būvniecības procesa dalībniekam var iestāties kriminālatbildība un/vai administratīvā atbildība. Kriminālatbildība būvniecības procesa dalībniekiem paredzēta Krimināllikuma 239. pantā “Būvniecības noteikumu pārkāpšana”. Tā var iestāties par būves, daudzdzīvokļu ēkas, celtni, tiltu, ceļu pārvadu un citu būvju celtniecības normu vai noteikumu pārkāpšanu. Krimināllikuma 239. panta pirmajā daļā tiek definēts sākotnējais pārkāpums, par ko var piemērot kriminālatbildību: “...būvdarbu veikšana laikā, kad tie ir apturēti”, šeit gan likums konkrēti nodala būvju grupu – trešās grupas būves un daudzdzīvokļu ēkas. Krimināllikuma 239. panta otrā daļā jau apskatīts kriminālpārkāpums: “...celtniecības normu vai noteikumu pārkāpšana, ja tās rezultātā sabrukusi būve vai tās daļa”. Krimināllikuma 239. panta trešajā un ceturtajā daļā ir norāde uz pirmajās divās panta daļās minētajiem pārkāpumiem, bet jau precizētas sekas, kas iestājušās.

Administratīvā atbildība ir paredzēta Būvniecības likumā. No 2020. gada 1. jūlija administratīvo atbildību regulē Būvniecības likuma 25.–31. pants, paredzot sodus no brīdinājuma līdz četrūkstoš naudas soda vienībām.

Būvniecības ierosinātāja atbildība

Par būvniecības ierosinātāju Būvniecības likumā nav skaidras definīcijas. Jēdziens *būvniecības ierosinātājs* atbilst jēdzienam *ierosinātājs*, kurš ir definēts Administratīvā procesa likuma 25. panta pirmajā daļā. No vispārīgā juridiskā regulējuma izriet, ka būvniecības ierosinātājs var būt jebkura persona, tomēr precīzāk par to, kurš var ierosināt konkrēto būvniecību, tiek skaidrots Ministru kabineta noteikumu Nr. 500 “Vispārīgie būvnoteikumi” 3. pantā.

Būvniecības ierosinātāja (privātpersonas) atbildība

Būvniecības ierosinātājs piesaista būvprojektēšanas dokumentācijas izstrādei un īstenošanai normatīvajiem aktiem atbilstošus būvspeciālistu vai būvkomersantu (izņemot speciālajos būvnoteikumos noteiktajos gadījumos), kā arī sniedz viņiem informāciju par paredzētās būves lietotāja prasībām un būves lietošanas nosacījumiem. Tāpat būvniecības ierosinātā-

jam ir pienākums sniegt būvprojektēšanas veicējam visu informāciju, kas ir vajadzīga minētās dokumentācijas izstrādei, kā arī pēc būvprojektēšanas veicēja pieprasījuma veikt nepieciešamo izpēti un iesniegt izpētes rezultātus. Te paredzēts arī izņēmums, jo speciālajos būvnoteikumos noteiktajos gadījumos būvniecības ierosinātais var būt būvētājs, uzņemoties būvdarbu veicēja pienākumus un atbildību.

Būvniecības likuma 19. panta otrajā daļā likuma izpratnē būvniecības ierosinātāja atbildība ir nokomplektēt normatīviem atbilstošu komandu, ar kuriem būvniecības ierosinātais slēdz līgumu par konkrētas būves būvniecību. Būvniecības ierosinātais ir atbildīgs līdzīgi kā uzņēmums atbild par sava darbinieka nekompetentu rīcību. Jo šī paša panta 8. daļā noteikts, ka ja Būvniecības ierosinātais nav kontrolējis un uzraudzījis būvprojekta izstrādi, to var kvalificēt kā bezdarbību. Pēc minētā likuma 19. panta devītās daļas secināms, ka būvniecības ierosinātajam ir jānodibina saistību tiesības ar citiem būvniecībā iesaistītajiem, uzticot viņiem veikt būvniecības procesu. Būvniecības likuma 19. panta 7¹ daļa tieši sasaista būvniecības ierosinātāju ar atbildību par būvniecības procesa dalībnieku izvēles atbildību.

Juridisku pamatu saukšanai pie kriminālatbildības rada konkrēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanas fakts saskaņā ar Krimināllikuma 1. panta pirmo daļu. Būvniecības ierosinātāju var saukt pie kriminālatbildības, ja ir pārkāpts Krimināllikuma 239. pants “Būvniecības noteikumu pārkāpšana”, t.i., divos gadījumos: 1) būvniecība ar būvatļauju un 2) patvaļīga būvniecība.

Pirmo apskatīsim būvniecību ar būvatļauju. Uzreiz jāatzīst, ka izanalizējot visus procesus, maz ticams, ka būvniecības ierosinātais apzināti izvēloties normatīvajiem aktiem neatbilstošas būvniecības personas, saņemtu pozitīvu administratīvo aktu no būvvaldes par nosacījumu izpildi. Tāpēc variants, kad būvvalde ir izsniegusi pozitīvu administratīvo aktu būvniecības uzsākšanai ēkā, bet vēlāk normatīvajiem aktiem neatbilstoši būvspeciālisti neievēro būvnormatīvus, par ko iestājas kriminālatbildība, un pie atbildības tiek saukts būvniecības ierosinātais, nav reāls. Protams, būvniecības gaitā ir iespējams, ka izvēlētais būvniecības procesa dalībnieks kļūst normatīviem neatbilstošs. Būvspeciālistam pastāvīgās prakses sertifikātu var apturēt, kas liedz viņam pastāvīgi pildīt profesionālos pienākumus, par ko būs atbildīgs konkrētais būvspeciālists un viņu uzraugošās institūcijas, kam tas ir jādara zināms citiem iesaistītajiem procesa dalībniekiem.

Patvaļīga būvniecība ir atšķirīgs gadījums. Tā ir definēta un to regulē Būvniecības likuma 18. panta otrā daļa, bet šī likuma 18. panta piektā daļa

noteic, ka gadījumos, kad būvinspektors konstatē patvaļīgu būvniecību, viņš aptur būvdarbus un uzraksta attiecīgu atzinumu, bet iestāde pieņem vienu no likumā minētajiem lēmumiem. No iepriekš minētā izriet, ka gadījumos, kad ir konstatēta patvaļīga būvniecība objektam, kādu vispār konkrētajā teritorijā normatīvie akti nepieļauj, kā arī gadījumos, kad patvaļīgā būvniecība veikta, pirms būvatļaujā izdarīta atzīme par nosacījumu izpildi (vai pirms būvatļauja vispār saņemta), iestādei ir jāpieņem lēmums par iepriekšējā stāvokļa atjaunošanu. Citos gadījumos iestāde var pieņemt lēmumu un atļaut veikt būvniecību pēc būvniecību regulējošu normatīvo aktu prasību izpildes.

Saskaņā ar Civillikuma 863. pantu, ja ēkas un zeme veido vienotu nekustamu īpašumu, uz abiem attiecas vieni un tie paši tiesību noteikumi, t.i., uz zemi nav iespējams nodibināt sevišķas tiesiskās attiecības, kas atšķiras no tiesiskajām attiecībām, kas nodibinātas uz ēkām vai atsevišķu ēku. Uz zemes uzceltas un cieši ar to savienotas ēkas atzīstamas par tās daļu.¹ Kā norādīts tiesību doktrīnā un judikatūrā, šajā normā ir nostiprināts zemes un uz tās uzbūvētas ēkas vienotības princips, proti, zeme un uz tās esošas ēkas (būves) pamatā veido vienotu nedalāmu īpašumu. Līdz ar to no zemes un uz tās esošas būves vienotības principa izsecināma prezumpcija, ka uz zemesgabala esoša ēka (būve) ir zemesgabala īpašnieka īpašums, ja vien nav pierādītas kādas citas personas īpašuma tiesības uz konkrēto ēku (būvi).²

Latvijas vēsturisko peripetiju rezultātā likumdevējs ir paredzējis izņēmumus, kad ēka var būt patstāvīgs īpašuma priekšmets un piederēt citai personai, nevis zemes īpašniekam, t.i., saskaņā ar likuma “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. panta pirmās daļas 1. punktu. No minētās tiesību normas izriet, ka izņēmums no zemes un ēkas vienotības attiecas uz gadījumiem, kad zeme un ēkas, kuras uz tās uzceltas, var nepiederēt vienam un tam pašam īpašniekam, turklāt tās var būt uzceltas uz diviem vai vairākiem zemes gabaliem. Līdzīgi tas attiecas arī inženierbūvēm, it sevišķi ārējiem inženiertīkliem. Taču, ņemot vērā Civillikuma 864. pantā noteikto, tas nemaina to, ka par patvaļīgu būvniecību atbild būvniecības ierosinātājs, bet, ja tāds nav zināms, – zemes gabala vai būves īpašnieks vai, ja tāda nav, – tiesiskais valdītājs. Lai nodrošinātu skaidrāku regulējumu, un, ievērojot iepriekš minēto, Būvniecības likuma

1 Civillikums (pieņemts 28.01.1937.), 968. pants// Valdības Vēstnesis.– Nr. 41 (20.02.1937.).

2 Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums/2., papildin. izd.– Rīga: Tiesu namu aģentūra, 200.– 72. lpp.

19. panta trešajā daļā noteikts, ka par patvaļīgas būvniecības seku novēršanu atbild būvniecības ierosinātājs, bet, ja tāds nav zināms, – zemes gabala īpašnieks vai, ja tāda nav, – tiesiskais valdītājs, ja šādi būvdarbi veikti būvē, tad – būves īpašnieks vai, ja tāda nav, – tiesiskais valdītājs. Vienlaikus ņemta vērā arī apbūves tiesību specifika.

Būvniecības ierosinātāju, ja nenotiek patvaļīga būvniecība, nav iespējams saukt pie kriminālatbildības. Būvniecības ierosinātājs likuma izpratnē ir mašīnas īpašnieks, kas nesēžas pie stūres. Mašīnas īpašniekam pārliedzinoties, ka izvēlētajam auto vadītājam ir automobiļa vadīšanas atļauja, bet vēlāk, automobilim izraisot negadījumu, īpašnieks nenes atbildību. Kas notiek gadījumā, ja īpašnieks ir sēdējis mašīnā un apzināti traucējis, kūdījis uz pārkāpumu vai novērsis auto vadītāja uzmanību, kam rezultāts ir negadījums? Vai auto īpašniekam kā pasažierim iestājas kāda atbildība?

Tas pats ir vērojams šī brīža būvniecībā. Būvniecības ierosinātājs nav pasīvs dalībnieks, jo neaprobežojas ar nepieciešamo līgumu noslēgšanu ar būvniecības procesā iesaistītajiem dalībniekiem, lai pēc tam procesam sekotu “no malas”. Dzenoties pēc peļņas, būvniecības ierosinātājs ņem aktīvu dalību visos būvniecības procesos, izmanto savu ietekmi uz pārējiem procesa dalībniekiem pilnā mērā. Asā konkurence un mazais tirgus būvniecības nozarē neļauj citiem būvniecības procesa dalībniekiem iebilst būvniecības ierosinātājam, jo tas ietekmēs viņu tālāko profesionālo darbību vai pat darbību noteiktā būvniecības segmentā. Protams, tas neattiecinā vai neatbrīvo no atbildības, bet uz būvniecības ierosinātāju liek skatīties kā uz kūdītāju.

Par uzkūdītāju, saskaņā ar Krimināllikuma 20. panta trešo daļu, uzskatāma persona, kas pamudinājusi citu personu izdarīt noziedzīgu nodarījumu, bet minētā panta pirmā daļa nosaka, ka līdzdalība ir apzināta darbība vai bezdarbība, ar kuru persona (līdzdalībnieks) kopīgi ar citu personu (izdarītāju) piedalījušies tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, bet pati nav bijusi tā tiešā izdarītāja.³ Tiesu praksē konsekventi tiek ievērots noteikums, ka līdzdarbība iespējama tikai tīšos noziedzīgos nodarījumos. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta krimināllieta departaments 1996. gada 30. aprīļa lēmumā G. lietā, kurā viņš bija apsūdzēts par līdzdarbību nonāvēšanā aiz neuzmanības, norāda, ka līdzdalība no subjektīvās puses ir tikai ar nodomu (tīši) izdarītajos nodarījumos. Ja kāda persona aiz neuzmanības rada citai personai labvēlīgus apstākļus nodarījuma izdarīšanai, tad

3 Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski – praktiskais komentārs. Vispārīgā daļa. – Rīga: AFS, 2000. – 79. lpp.

viņu nevar uzskatīt par šī nodarījuma līdzdalībnieku.⁴ Pēc Krimināllikuma 9. panta noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar tiešu nodomu, ja persona, kas to izdarījusi, ir paredzējusi nodarījuma sekas un vēlējusies to iestāšanos.⁵ Pēc Krimināllikuma 239. panta subjektīvā puse būvniecības noteikumu pārkāpšanai var būt apzināta un neuzmanīga, taču vainīgās personas attieksmi pret sekām raksturo tikai neuzmanība.⁶ Izvērtējot krimināllikuma komentārus var secināt, ka Krimināllikuma ietvaros nav iespējami ar nodomu (tīši) būvniecības pārkāpumi. Ja tiek konstatēti pārkāpumi ar nodomu (tīšs), tos jau klasificēs pēc citām krimināltiesību normām, kas nav šīs publikācijas izpētes mērķis un tālāk pētīts netiks.

Tomēr ir nepieciešamas normas, kas nosaka būvniecības ierosinātāja atbildību, ja būvniecības laikā ir noticis pārkāpums, par ko iestājas kriminālatbildība. Šī brīža regulējumā nav tiesiskās normas, uz kuras pamata var saukt būvniecības ierosinātāju pie kriminālatbildības. No 2020. gada 1. jūlija administratīvo atbildību piemēro pēc Administratīvās atbildības likuma 5. panta vai 7. panta pirmās daļas 1. un 2. punkta. Likumdevējs ir skaidri nodefinējis, ka nav jāmeklē fiziska persona soda piemērošanai, un administratīvo sodu, ja tāds piemērojams, var piemērot arī juridiskai personai.

Paredzēts, ka stājoties spēkā jaunam regulējumam, tiku biežāk piemērots administratīvais sods tieši būvniecības ierosinātājam, atbilstoši Būvniecības likuma 19. panta pirmajā daļā noteiktajam. Līdzīgi ir ar fotoradaru fiksētajiem pārkāpumiem ceļu satiksmē, kad netiek meklēts vainīgais autovadītājs, bet sods tiek uzlikts auto īpašniekam. Būvniecības pārkāpumos nemeklēs atbildīgo būvspeciālistu, bet sodu piemēros būvniecības ieceres ierosinātājam.

Būvniecības ierosinātāja (juridiskas vai publiskas personas) atbildība

Veicot izpēti, neizdevās iegūt drošu informāciju par to, cik no būvniecības ierosinātājiem 3. grupas būvēm skaitliski ir privātpersonas un cik juridiskas vai publiskas personas. Šādu statistiku neveido neviena no būvvaldēm. Ņemot vērā pastāvošo regulējumu, apdrošināšanas un to, ka būvniecība nav lēts prieks un bieži tās realizēšanai tiek piesaistīts finansējums no bankas, būvniecības ierosinātāji – privātpersonas, kas būvē 3. grupas publisku ēku, reālajā dzīvē ir sastopami reti. Šo pieņēmumu pastiprina arī

4 Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski – praktiskais komentārs. Vispārīgā daļa.– Rīga: AFS, 2000.– 80. lpp.

5 Turpat – 48. lpp.

6 Turpat – 247. lpp.

nosacījums, ka citiem būvniecības dalībniekiem ir izvirzītas prasības, kas prasa būvkomersanta reģistrāciju, ko var izpildīt tikai juridiska persona.

Problēma, lai juridisko personu varētu saukt pie kriminālatbildības, ir tā, ka jākonstatē noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju kopums – objektīvās un subjektīvās pazīmes. Viena no obligātajām subjektīvajām pazīmēm ir personas vaina – tās psihiskā attieksme pret viņas darbības vai bezdarbības izpausmi, kaitīgajām sekām...⁷ Redzot nepilnības normatīvajā regulējumā, 2005. gadā Krimināllikumā tika pieņemti apjomīgi grozījumi ieviešot juridiskās personas kriminālatbildību. Tāpēc šobrīd ir iespējams apskatīt juridiskās personas atbildību. Juridiskā persona ir komersants, kas veic komercdarbību. Atbilstoši Komerclikuma 1. panta otrajai daļai komersants vēlas gūt peļņu, to var iegūt optimizējot izdevumus un palielinot ienākumus. Būvniecības process pēc komercdarbības ir izdevumu pozīcija. Tas liek secināt, ka būvniecības ierosinātais kā komersants ir ieinteresēts izdevumu samazināšanā.

Ņemot vērā to, ka Būvniecības likuma 19. panta otrajā daļā noteikti pienākumi, bet skaidrojums – Komerclikuma 1. panta otrajā daļā, varam secināt, ka ierosinātāja izvēli piesaistīt būvspeciālistu ietekmē apsvērumi, kas nav saistīti ar būvspeciālista atbilstību vai kompetenci. Atbildība, izvēloties nekompetentu būvspeciālistu, tika apskatīta jau iepriekš izdarot pirmos secinājumus. Taču kas notiek, ja izvēles apsvērumi ir ekonomiska rakstura? Izvēles pamatā ir lielākas peļņas gūšana. Jāsecina, ka pastāvošais regulējums nenosaka kvalifikācijas kritērijus atbilstoši būves specifikai. Vienīgais veids, kā būvniecības ierosinātais spēj pārliecināties par būvspeciālista kompetenci, ir tā pārbaude Būvniecības informācijas sistēmā. Ja konkrētais būvspeciālists nav vēlējies publicēt būvprakses datus, kas ir regulāri jāatjauno, tad būvniecības ierosinātais nevarēs izvērtēt būvspeciālista atbilstību. Te jāpiebilst, ka datu pieejamība arī nerisinātu problēmu, jo prasīt no būvniecības ierosinātāja izvēlēta būvspeciālista prakses izvērtējumu ir nesamērīgi.

Secināms – nepieciešami būvniecības speciālistu detalizēti kvalifikācijas kritēriji, kas būtu pieejami būvniecības ierosinātajiem. Kritērijos nepieciešams ietvert būvju tehniskos parametrus, lai varētu saprast, vai izvēlētajam būvspeciālistam ir atbilstoša vai līdzīga pieredze konkrētās būvniecības ieceres būvniecībā. Tikai tādā gadījumā varētu runāt par būvniecības ierosinātāja – juridiskas personas – kriminālatbildību, kas noteikta Krimināllikuma Vispārīgās daļas VIII¹ nodaļā “Juridiskas personas kriminālatbildība”. Minētajā nodaļā ir ietverti nosacījumi juridiskās personas

7 Komerclikums (pieņemts 13.04.2000.), 8. pants// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 158/160 (4.05.2000.).

kriminālatbildībai, noteikti piemērojamie soda veidi un to saturs. Līdz ar to uz juridiskās personas kriminālatbildības nosacījumiem netiek attiecināti fiziskās personas kriminālatbildības nosacījumi (piemēram, pazīmes, kas raksturo noziedzīga nodarījuma subjektīvo pusi, kas raksturo noziedzīga nodarījuma subjektu). Vienlaikus tiek noteikts, ka atsevišķi (konkrēti norādot), uz fiziskās personas kriminālatbildību attiecināmi nosacījumi attiecas arī uz juridiskās personas kriminālatbildības nosacījumiem.

Krimināllikumā ir paredzēts, ka juridiskā persona pie kriminālatbildības ir saucama un sodāma tikai Krimināllikuma Sevišķajā daļā īpaši paredzētajos gadījumos, ja noziedzīgo nodarījumu juridiskās personas interesēs ir izdarījusi fiziskā persona, rīkodamās individuāli vai kā attiecīgās juridiskās personas koleģiālas institūcijas loceklis, balstoties uz tiesībām pārstāvēt juridisko personu vai pieņemt lēmumus juridiskās personas vārdā, vai arī īstenot kontroli juridiskās personas ietvaros. Šāda pieeja juridiskās personas kriminālatbildības noteikšanai nozīmē, ka to pie kriminālatbildības sauks tikai par tīšiem noziedzīgajiem nodarījumiem, turklāt tikai tad, ja juridiskā persona no noziedzīgās darbības ir guvusi (vai varēja gūt) kādu labumu.⁸

Kā tika secināts jau iepriekš par būvniecības ierosinātāja (privātpersonas) atbildību, tad tā saskaņā ar Krimināllikuma 239. pantu “Būvniecības noteikumu pārkāpšana” ir neuzmanība, kas nav tīša darbība. Tas liek izdarīt secinājumu, ka ir jāmaina esošais regulējums, jo nedod tiesības saukt pie atbildības nevienu būvniecībā iesaistīto juridisko personu.

Krimināllikumā, lai nodrošinātu to, ka noziedzīgo nodarījumu izdarītājam, saucot pie atbildības un sodot juridisko personu, nebūtu iespēja izvairīties no kriminālatbildības, likumprojektā ir paredzēts, ka vainīgās fiziskās personas ir saucamas pie kriminālatbildības un sodāmas vienlaikus ar juridisko personu, kas ir izveidota vai izmantota noziedzīgās darbības realizēšanai. Ietverot likumā šādu nosacījumu, netiek pārkāpts krimināltiesību princips *non bis in idem*, jo, vienlaikus sodot fizisko personu kā nodarījuma tiešo izdarītāju un arī juridisko personu, kuras sastāvā ir tā pati fiziskā persona, tiek sodīti divi dažādi subjekti (fiziskā persona kā patstāvīgs tiesību subjekts un juridiskā persona kā patstāvīgs tiesību subjekts). Vienlaikus norāde par šī principa nepārkāpšanu, saistībā ar juridiskās personas kriminālatbildības ieviešanu, ir ietverta Kriminālprocesa likumprojekta normās. Kriminālatbildības normas nosaka, ka juridiskās personas kriminālatbildības nosacījumi neattiecas uz valsti, pašvaldībām un citām

8 Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” anotācija. – https://www.saeima.lv/L_Saeima8/lasadd=LP0699_0.htm. – (Resurss apskatīts 08.02.2020.).

publisko tiesību juridiskām personām. Privātie uzņēmumi, sabiedriskās organizācijas “strādā” savu īpašnieku, vadītāju, biedru interesēs, savukārt minētās publisko tiesību juridiskās personas darbojas visas sabiedrības interesēs, līdz ar ko nebūtu pareizi tās uzskatīt par noziedzīgā nodarījuma subjektu, jo, sodot šīs publisko tiesību juridiskās personas, valsts sodītu pati sevi.⁹ Valstij sevi sodīt nebūtu pareizi, bet tas nerada Krimināllikuma 35. panta piektajā daļā paredzēto: atturēt no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Tas norāda uz nepieciešamo regulējumu būvniecības ierosinātāja kriminālatbildībai.

Krimināllikums paredz četrus pamata soda veidus, kādi var tikt piemēroti juridiskajām personām: likvidācija, tiesību ierobežošana, konfiskācija, naudas sods. Turklāt ir paredzēts, ka mantas konfiskācija juridiskajām personām var tikt piemērota arī kā papildsods. Sankcijās naudas soda apmērs juridiskajām personām ir noteikts atkarībā no nodarījuma smaguma pakāpes: par kriminālpārkāpumiem naudas soda apmērs ir “līdz piecdesmit minimālajām mēnešalgām”, par mazāk smagiem noziegumiem – “no piecdesmit minimālajām mēnešalgām līdz tūkstoš minimālajām mēnešalgām”, par smagiem noziegumiem – “no tūkstoš minimālajām mēnešalgām līdz pieciem tūkstošiem minimālajām mēnešalgām” un par sevišķi smagiem noziegumiem – “no pieciem tūkstošiem minimālajām mēnešalgām līdz desmit tūkstošiem minimālajām mēnešalgām”.

Sodu apjoms attur no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas, bet pati soda iekasēšana reizēm nav iespējama. Maksimālais sods var sasniegt 4300000 eiro. Summa ir liela, tāpēc šos riskus vajadzētu iekļaut katra būvniecības dalībnieka apdrošināšanā, lai pastāvētu reāla iespēja piedzīt uzlikto sodu.

Citu būvniecības speciālistu atbildība

Apskatīsim citu būvniecības peronu atbildību, pievēršot uzmanību konkrētajiem būvspeciālistiem, jo būvkomersantu atbildības regulējums ir tieši tāds pats kā būvniecības ierosinātājam. Vienojošais visiem būvniecības speciālistiem ir darba attiecības ar būvkomersantu, t.i., darba attiecības nozīmē noslēgtu darba līgumu. Darba likuma 3. pantā minēts svarīgs noteikums – veikt “noteiktu darbu darba devēja vadībā”. Visas būvniecības personas ir jānorīko uz konkrētu būvniecības ieceri, tāpēc var secināt, – vienīgās attiecības, kādas var būt starp būvkomersantu un būvspeciālistu, kas tiek piesaistīts pie būvniecības ieceres, ir darba līgums.

9 Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” anotācija. – https://www.saeima.lv/L_Saeima8/lasa-dd=LP0699_0.htm. – (Resurss apskatīts 08.02.2020.).

No Darba likuma 86. panta pirmās daļas secināms – ja būvkomersantam rodas zaudējumi būvspeciālista darbības rezultātā, būvspeciālistam ir pienākums tos atlīdzināt. Apskatot 86. panta otro daļu, var izdarīt secinājumus, ka būvniecības pārkāpumu izdarītie zaudējumu nav formulējumi kā “darba devēja tagadējā manta” un piespiedu līdzekļi, kas var tikt uzlikti, arī nav piedzenami no darbinieka.

Būvprojekta izstrādātājs

Būvprojekta izstrādātājs ir būvspeciālists vai būvkomersants, kas uz rakstveida vienošanās pamata izstrādā būvprojektu minimālā sastāvā vai turpina būvprojekta izstrādi atbilstoši būvatļaujā iekļautajiem projektēšanas nosacījumiem.¹⁰ Atbilstoši Būvniecības likuma 19. panta ceturtajai daļai viņš atbild tikai par projekta izstrādi atbilstoši normatīviem. Būvniecības likumā nav uzlikts pienākums pārbaudīt vai ziņot par citu būvspeciālistu pārkāpumiem vai noteiktā regulējuma neievērošanu.

Autoruzraugs

Būvniecības likums nenosaka, ka būvprojekta izstrādātājam obligāti jāveic autoruzraudzība. Būvprojekta izstrādātājs no autoruzraudzības var atteikties, bet vairākumā gadījumu autoruzraudzību tomēr veic pats būvprojekta izstrādātājs. Šajā gadījumā izstrādātājam kā autoruzraugam ir pienākums veikt kontroli pēc projektēšanas darbu pabeigšanas līdz būves nodošanai ekspluatācijā, lai nodrošinātu būves realizāciju atbilstoši būvprojektam.¹¹ Autoruzrauga pienākumi ir uzskaitīti Ministru kabineta noteikumu Nr. 500 “Vispārīgie būvnoteikumi” 113. pantā. Minētajiem pienākumiem ir ieteikuma raksturs un to neizpildīšana nevar būt par pamatu kriminālatbildībai. Arī pašu pienākumu raksturs ir vispārīgs, bez konkrētu procesu uzskaitījuma, lai no tiem būtu secināma vainas pakāpe vai atbildības apjoms.

Vienīgā norāde ir Ministru kabineta noteikumos Nr. 529 “Ēku būvnoteikumi”, kas nosaka līdzīgus pienākumus kā būvuzraugam, bet ar atrunu, ja to nosaka autoruzraudzības līgums. Tādējādi secināms, ka autoruzraudzības atbildība būvniecības negadījumā būs grūti pierādāma. Piemērot kriminālatbildību autoruzraugam būs neiespējami arī tādā gadījumā, ja autoruzraudzības līgumā tiktu ietverti Ministru kabineta noteikumos Nr. 529 “Ēku būvnoteikumi” minētie pienākumi. Tas saistīts ar to, ka autoruzraugs nebūs pildījis līgumiskās saistības, nevis ar likumu noteiktos pienākumus.

10 Vispārīgie būvnoteikumi: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 500 (pieņemti 19.08.2014.), 2. pants // Latvijas Vēstnesis, Nr. 191 (26.09. 2014.).

11 Turpat.

Būveksperts

Būveksperts ir būvspeciālists, kurš veic būvprojekta ekspertīzi – profesionālu pārbaudi, kuras mērķis ir sniegt izvērtējumu par būvprojekta tehniskā risinājuma atbilstību normatīvo aktu un tehnisko noteikumu prasībām. Saskaņā ar Būvniecības likuma 19. panta septītajā daļā noteikto, tomēr netiek precizēts, kas notiek, ja secinājumi ir izdarīti pamatoti, bet projekta risinājums ir kļūdains. Būvniecības regulējumā ir minētas ekspertīzei izvirzītās prasības un uzdevumi, bet būveksperta atbildības aprobežošana ar ekspertīzes slēdzienu ierobežo viņam piemērojamās atbildības apjomu.

Būvuzraugs

Būvuzraugs – būvspeciālists, kurš veic būvuzraudzību – profesionālu un neatkarīgu būvdarbu veikšanas procesu uzraudzību, lai pārliecinātos par kvalitatīvu un drošu būves būvniecību.¹² Atbilstoši Būvniecības likuma 19. panta sestajai daļai viņš atbild par to, ka tiek ievērots būvniecības process. Būvniecības regulējums nedod tiesības un pienākumu būvuzraugam apšaubīt projekta risinājumus.

Būvuzrauga pienākumi ir uzskaitīti Ministru kabineta noteikumu Nr. 500 “Vispārīgie būvnoteikumi” 125. pantā, kur tie ir konkrēti un precīzi nodefinēti, dod skaidru atbildības apjomu, ja būvniecības iecerē notiek negadījums. Tomēr vienīgais būvspeciālists, par kura profesionālās darbības pārkāpumiem ir līdzatbildīgs būvuzraugs, ir būvdarbu vadītājs. Var izdarīt secinājumus, ja kriminālatbildību piemēro būvdarbu vadītājam par būvniecības noteikumu pārkāpumiem, pie atbildības saucams arī būvuzraugs.

Būvdarbu vadītājs

Būvdarbu vadītājs ir būvspeciālists, kuru ieceļ galvenais būvdarbu veicējs (t.i., būvdarbu veicējs, kurš vēl piesaista citus – atsevišķus būvdarbu veicējus, noslēdzot attiecīgus līgumus, un kura pienākums ir realizēt objektu dabā atbilstoši būvprojektam) vai atsevišķo būvdarbu veicējs (t.i., būvdarbu veicējs, kurš, ņemot par pamatu noslēgto līgumu, par būvniecības ierosinātāja vai būvdarbu veicēja līdzekļiem veic atsevišķus būvdarbus vai to kopumu) un kura pienākums ir nodrošināt būvdarbu kvalitatīvu izpildi atbilstoši būvprojektam, kā arī ievērot citus būvniecību reglamentējošos normatīvos aktus un būvizrādājumu izmantošanai noteiktās tehnoloģijas.¹³

Būvdarbu vadītājs saskaņā ar Būvniecības likuma 19. panta piekto daļu atbild tikai par būvdarbu kvalitāti. Būvdarbu vadītāja pienākumi atsevišķi

12 Vispārīgie būvnoteikumi: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 500 (pieņemti 19.08.2014.), 2. pants// Latvijas Vēstnesis, Nr. 191 (26.09. 2014.).

13 Turpat.

netiek izdalīti, to regulējums ir dots atbildīgajam būvdarbu vadītājam uzlikt pienākumus ar Ministru kabineta noteikumus Nr. 500 “Vispārīgie būvnoteikumi” 100. pantu. Pienākumi ir konkrēti un uzliek atbildību par visu būvniecības procesa realizāciju atbilstoši projektam un būvnoteikumiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Atbildība būvniecības ierosinātajam ir noteikta Būvniecības likumā ar pienākumu uzskaitījumu. Šie pienākumi ir vispārīgi un reālajai būvniecības situācijai neatbilstoši. Būvniecības ierosinātais iesaistās būvniecības ieceres realizācijas procesos un būvniecības ierosinātāja ietekme uz iesaistītajiem būvniecības procesa dalībniekiem nav pietiekami izvērtēta būvniecības regulējumā. Priekšlikums – papildināt pienākumus un noteikt būvniecības ierosinātajam atbildību par būvniecības ieceri.

Būvniecības ierosinātāju nav iespējams saukt pie kriminālatbildības par būvniecības normu pārkāpumiem. Būvniecības regulējumā nav atbilstoši izvērtēta būvniecības ierosinātāja ietekme un šīs ietekmes radīto cēloņu un seku likumsakarība ar iespējamo būvniecības noteikumu pārkāpumu. Priekšlikums – noteikt kriminālatbildību būvniecības ierosinātajam, ja tiek konstatēts Krimināllikuma 239. panta sastāvs.

Juridiskām personām nav iespējams piemērot Krimināllikuma VIII¹ nodaļu “Juridiskajām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi”, jo Krimināllikuma 239. pants “Būvniecības noteikumu pārkāpšana” ir subjekta darbība, kas nav tīša darbība. Priekšlikums – paredzēt speciālu noregulējumu juridiskām personām kriminālatbildības piemērošanai pēc Krimināllikuma 239. panta. Ja būvniecības ierosinātājs ir publiska persona, kriminālatbildību nav iespējams piemērot. Nepieciešamas izdalīt publisko personu atbildīgās amatpersonas kā atbildētājus šajās lietās, attiecīgi piemērojot piespiedu ietekmēšanas līdzekli.

Sankcijās naudas soda apmērs juridiskajām personām ir noteikts atkarībā no nodarījuma smaguma pakāpes un var sasniegt 4300000,00 eiro, kas lielākai daļai komersantu nav apmaksājams. Priekšlikums – uzlikt par pienākumu veikt šī riska apdrošināšanu, tādējādi radot iespēju šo naudas sodu iekasēt.

Būvniecības ieceres realizācijā ir iesaistīti vairāki būvspeciālisti, katram no tiem ir savī pienākumi un atbildība. Būvniecības regulējumā nav paredzēta atbildība par kopējo procesu. Priekšlikums – samazināt procesā iesaistīto atbildīgo būvspeciālistu skaitu vai veidot vairāku speciālistu atbildības pārklāšanos.

Elīza Kauliņa

Rīgas Celtniecības koledža
studiju programma “Restaurācija”

PIGMENTU LIETOJUMS MANIERISMA STILA SAKRĀLAJĀS KOKA IEKĀRTĀS KURZEMĒ

Atslēgvārdi: manierisms Latvijā, pigmenti, pigmentu lietojums, restaurācija, dokumentācija, analīzes.

Kopsavilkums

Pētījumā apkopota gan 20. gs., gan mūsdienu literatūra par manierisma periodā Eiropas teritorijā pieejamo un plašāk lietoto pigmentu vēsturi, to īpašībām un lietošanu. Apkopota informācija par zināmajām manierisma stila sakrālajām koka iekārtām Kurzemes teritorijā, no kurām izvēlētas četras iekārtas, kam pieejama restaurācijas dokumentācija un veiktas laboratoriskās analīzes. Restaurācijas dokumentācija un laboratoriskās analīzes salīdzinātas ar apkopoto informāciju par manierisma periodā Eiropas teritorijā pieejamo un plašāk lietoto pigmentu vēsturi, to īpašībām un lietošanu. Secināts, ka pigmentu teorētiskais lietojums atbilst to lietojumam manierisma stila sakrālajās koka iekārtās Kurzemē. Zināšanas par pigmentu vēsturi, īpašībām un lietošanu palīdz objekta izpētē un līdz ar to ļauj veikt kvalitatīvāku konservāciju un restaurāciju. Zinot pigmentu vēsturi, īpašības un pielietojumu, iespējams padziļināti izprast laboratorisko analīžu rezultātus un iegūt vairāk informāciju par veikto polihromo apdari.

Manierisma raksturojums

Latvijas teritorijā lielākā daļa literatūras avotu manierisma periodu definē no 16. gs. 2. puses līdz 17. gs. 2. pusei. Pētījumā izmantots šis datējums. Tomēr citur zinātniskajā literatūrā šo posmu datē no 16. gs. 2. puses līdz 17. gs. 1. pusei. Tiek minēts, ka lauku reģionos manierisms saglabājas pat 17. gs. beigās.^{1,2}

1 Spārītis O. Manierisms.— Rīga: Latvijas enciklopēdija, 1997.— 5., 8. lpp.

2 Latvijas mākslas vēsture.— Rīga: Pētergailis, 2004.— 64. lpp.

Manierisma periodā Latvijas teritorijā norit karadarbība. Ir izveidojušies plaši tirdzniecības ceļi. Notiek Poļu-zviedru karš, Latvijas teritoriju sadala, kā rezultātā izveidojas Kurzemes-Zemgales hercogiste, kas ir pietiekami bagāta. Šajā laikā tiek uzbūvētas jaunas baznīcas, veikti dažādi jauni pasūtījumi, tostarp radītas spožas manierisma sakrālās iekārtas.

Laikmeta pretrunīgā būtība izpaudās tieksmē uz pārspīlēto, baigo, neļoģisko, kas celtnēs parādījās ne vien kā dīvains ornaments un spokainas maskaronu sejas, bet arī savādajās attiecībās nesošo konstrukciju un arhitektoniskā ordera lietojumā.³ Dekoratīvajā tēlniecībā tika plaši izmantoti manierisma laikmetā radītie jaunie ornamentālie motīvi – rolverks, “auss skrimstalas” motīvs, maskaroni u.c. Nīderlandē un Vācijā iespīestās grāmatas, kurās bija reproducētas Hansa Vredemana de Vrīza (*Hans Vredeman de Vries*), Vendela Dīterlina (*Wendel Dietterlin*) u.c. autoru gravīras, plaši tika izplatītas Eiropā un kļuva par nozīmīgiem ornamentu un arhitektūras elementu dizaina paraugiem.⁴

Manierisma laikmetā iecienīti bija spilgti un piesātināti toņi – sarkana, zilais, zaļais, baltais, melnais vai brūnais, kā arī zeltījums un sudraboījums. Tāpat manierisma periodā tika izmantoti krāsaino laku pārklājumi.⁵

Manierisma periodā plašāk lietotie pigmenti

Latvijas teritorijā manierisma periodā bija cieši saistīta ar apkārt notiekošajiem procesiem, tāpēc Eiropas atklājumus var attiecināt arī uz Kurzemes-Zemgales hercogisti. Jāievēro gan, ka Latvijas teritorijā atsevišķu pigmentu pieejamība varēja atšķirties par vairākiem gadiem. Tāpat nozīme bija arī pigmentu izmaksām, kas bieži kalpoja par noteicošo faktoru to izvēlē.

Kā pigmenti tika izmantoti gan organiski, gan neorganiski savienojumi. Organiskie pigmenti senāk bija augu un dzīvnieku valsts izcelsmes. Tomēr jāatceras – kā pigments varēja tikt izmantots jebkas krāsojošs. Kā baltus un gaišas krāsas pigmentus savulaik izmantoja arī sasmalcinātas olu čaumalas, gliemju čaulas. Kā dzeltenas krāsvielas lietoja arī dažādas augu sulas, piemēram, no dzeltenās vījolītes, safrāna, saffloras, krokusa, magones, piparmētras u.c. Arī sarkanajām, zaļajām, zilajām un brūnajām krāsām izmantoja dažādas augu un dzīvnieku valsts sulas un krāsvielas.⁶

3 Latvijas mākslas vēsture.– Rīga: Pētergailis, 2004.– 67. lpp.

4 Imanta Lancmaņa izglītojoša lekcija par manierisma stilu [tiešsaite]. 16.03.2018.–<https://www.youtube.com/watch?v=aXniMfzPasY>.– (Resurss apskatīts 4.03.2019.).

5 Latvijas mākslas vēsture.– Rīga: Pētergailis, 2004.– 77. lpp.

6 Kipliks. D. I. Gleznošanas tehnika.– Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.– 71. lpp.

Manierisma periodā populārākie baltie pigmenti ir svina baltais, bārija baltais jeb smagais špats, baltais māls, krīts, kaļķis un ģipsis. Svina baltajam pigmentam ir vislabākās noturības un sedzošās īpašības, kā arī tas ļoti labi savietojas ar eļļu. Pigments veicina eļļas žūšanu. Par svina baltā pigmenta izmantošanu ir daudz ziņu. Pārējiem pigmentiem ir zemākas segšanas spējas, dažiem arī noturība. Bārija balto bieži piejauc svina baltajam. Krīts un ģipsis ir izplatītas pildvielas gan krāsām, gan līmes gruntīm.^{7;8;9}

Zināmākie dzeltenie pigmenti šai periodā ir dzeltenie okeri, dzeltenais mīnijs, dzeltenais auripigments, Neapoles dzeltenais un organiskais pigments Indijas dzeltenais. Izplatītākie dzeltenie pigmenti bija zemes pigmenti – dzeltenie okeri, kas bija visplašāk pieejami un lētākie. Tiem ir arī labas īpašības un papildus ātrai žūšanai eļļā palīdz žūt arī citiem ar to sajauktiem pigmentiem. Dzeltenie okeri nav toksiski, atšķirībā no dzeltenā mīnija, auripigmenta un Neapoles dzeltenā. Tomēr arī pārējie tika plaši izmantoti. Nav ziņu par izplatītu Indijas dzeltenā izmantošanu Latvijā.^{10;11;12}

Sarkanie pigmenti ir sarkanie okeri, svina mīnijs, sarkanais cinobrs, sarkanais auripigments, organiskie pigmenti – kraplaks, karmīns, pūķa asinis. Sarkanie okeri ir vislabākie dažādām tehnikām un savietojami ar dažādiem pigmentiem, sedzoši, noturīgi un pieejami. Nav toksiski. Svina mīnijs ļoti labi der eļļas tehnikā, tas ar eļļu savienojas ķīmiski un veido noturīgu kārtu, kā arī tam piemīt sikaķīvas īpašības. Plaši izmantots ir arī sarkanais cinobrs. Minēts, ka tas bieži lietots miesas toņu veidošanai. Mazāk ziņu ir par realgāra izmantošanu. Kraplaks ir izturīgākais no organiskajiem pigmentiem, bet arī karmīns un pūķa asinis ir pielietoti un atrodami mākslas darbos.^{13;14}

7 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika.– Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.– 19.–21., 27., 32., 45., 68.–69. lpp.

8 Bērzupe E. Būvdarbu tehniskie noteikumi. 5. daļa.– Rīga: Valsts Dzelzceļu izdevniecība, 1940.– 775., 823. lpp.

9 Andrejczuk U., Cosentino A., Lipscher J., McArdle T. Pigments through the Ages [tiešsaite]. ASV: Institute for Dynamic Educational Advancement.– <http://www.webexhibits.org/pigments/intro/pigments.html>.– (Resurss apskatīts 4.03.2019.).

10 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika.– Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.– 24., 35., 38., 66., 73.,–74. lpp.

11 Zviedrāns J. Krāsas un apdares materiāli. Rīga: Latvijas Piļu un muižu asociācija, 2005.– 29. lpp.

12 Andrejczuk U., Cosentino A., Lipscher J., McArdle T. Pigments through the Ages [tiešsaite]. ASV: Institute for Dynamic Educational Advancement.– <http://www.webexhibits.org/pigments/intro/pigments.html>.– (Resurss apskatīts 4.03.2019.).

13 Turpat.

14 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika.– Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.– 25., 35.–36., 39.–40., 67., 74.–77. lpp.

Izplatītākie zilie pigmenti manierisma periodā ir azurīts, ultramarīns, smalta, indigo. Zilie pigmenti bija dārgi. Noturīgākie ir azurīts un ultramarīns, lietojami eļļas, temperas, līmes tehnikā. Ultramarīns ir visizturīgākais, bet dārgākais pigments. Smalta ir daudz lētāka. Eļļā tā brūnē, bet to var padarīt noturīgāku, lietojot kopā ar svina balto pigmentu. Indigo ir organiskais pigments, ko vairāk lieto ūdens krāsās.^{15;16}

Zināmākie zaļie pigmenti bija zaļā zeme, malahīts, verdigris, vara rezināts. Zaļā zeme un malahīts ir noturīgākie pigmenti, lietojami visos glezniecības veidos. Malahīts ir dārgāks pigments par zaļo zemi, grūti iegūstams. Abi pigmenti ir plaši izmantoti. Verdigris ir nenoturīgāks, bet arī daudz izmantots, it īpaši renesanses laika glezniecībā. Vara rezināts parasti izmantots kopā ar verdigris kā lazūra virs tā.^{17;18;19}

Plašāk izmantotie brūnie pigmenti šajā periodā ir sjēna, umbra, mūmijš un Kaseles zeme. Sjēna un umbra ir plaši pieejami, noturīgi, savietojami ar visiem pigmentiem un lietojami visās tehnikās. Tos izmanto joprojām. Mazāk lietoja Kaseles zemi un mūmiju, kuros ir organisku vielu piejaukumi. Kaseles zemei pievienoja ģipsi, lai uzlabotu tās fizikālās īpašības.^{20;21}

Melno pigmentu izejmateriāls ir oglē, kvēpos, sodrējos pārvērstas augu un dzīvnieku valsts izejvielas. Melnie pigmenti sastāv vai nu no tīra oglekļa, vai, biežāk, no oglekļa maisījuma ar minerālvielām. Ja materiālus apdedzina bez gaisa piekļuves, iegūst vairāk vai mazāk tīru oglekli. Šādus pigmentus lietoja kopš aizvēstures, un tos izmanto joprojām. Visi pigmenti ir noturīgi, izmantojami dažādās tehnikās un nekaitīgi veselībai.^{22;23}

Pēc iegūtās informācijas izveidota tabula "Izplatītāko pigmentu lietojums cauri laikiem" (sk. 1. att.).

15 Andrejczuk U., Cosentino A., Lipscher J., McArdle T. Pigments through the Ages [tiešsaite]. ASV: Institute for Dynamic Educational Advancement.— <http://www.webexhibits.org/pigments/intro/pigments.html>.— (Resurss apskatīts 4.03.2019.).

16 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika.— Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.— 47.—48., 79. lpp.

17 Andrejczuk U., Cosentino A., Lipscher J., McArdle T. Pigments through the Ages [tiešsaite]. ASV: Institute for Dynamic Educational Advancement.— <http://www.webexhibits.org/pigments/intro/pigments.html>.— (Resurss apskatīts 4.03.2019.).

18 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika.— Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.— 26., 48.—49. lpp.

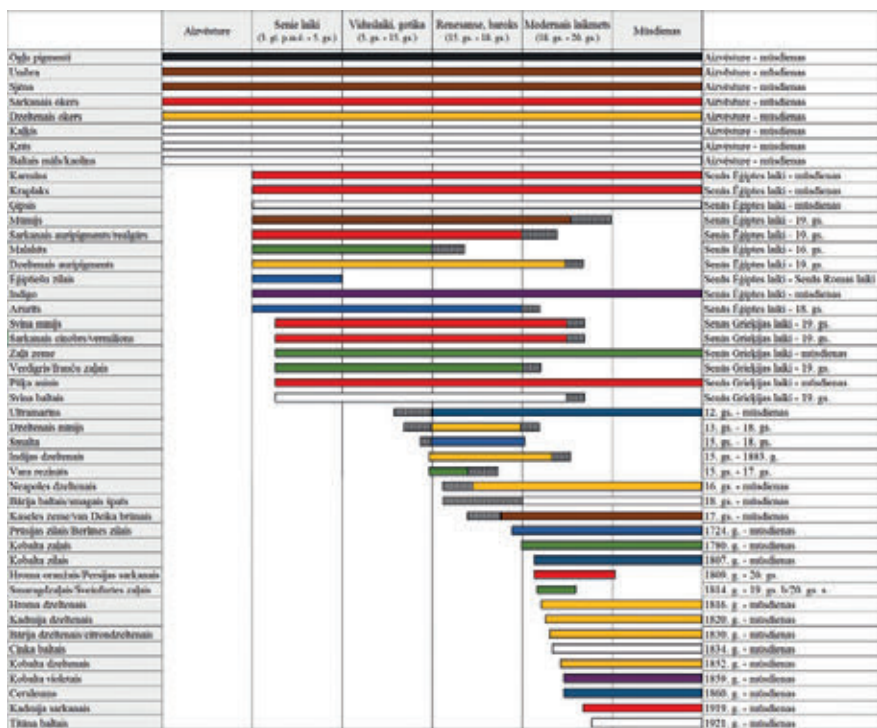
19 Varichon A. Colors. What they mean and how to make them.— New York: Abrams, 2008.— pp. 214.—215.

20 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika.— Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.— 25., 27.—28., 81. lpp.

21 Andrejczuk U., Cosentino A., Lipscher J., McArdle T. Pigments through the Ages [tiešsaite]. ASV: Institute for Dynamic Educational Advancement.— <http://www.webexhibits.org/pigments/intro/pigments.html>.— (Resurss apskatīts 4.03.2019.).

22 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika.— Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.— 82.—83. lpp.

23 Bērzupe E. Būvdarbu tehniskie noteikumi. 5. daļa.— Rīga: Valsts Dzelzceļu izdevniecība, 1940.— 785. lpp.

*1. attēls***Izplatītāko pigmentu lietojums cauri laikiem****Citas objektu apdarē izmantotās vielas**

Bez pigmentiem apdarē, protams, atrodamas arī citas vielas. Lai no pigmentiem izveidotu noturīgu slāni, tie tiek sajaukti ar saistvielām. Saistvielas ir neatņemama sastāvdaļa visos slāņos: palīmējuma, grunts slānī, krāsas slāņos, lakas slāņos. Vēl apdarē nereti izmantoti arī metāla lapiņu vai metāla krāsu pārklājumi. Saistvielas ir augu vai dzīvnieku valsts izcelsmes organiskas vielas. Visas saistvielas satur olbaltumvielas. Tomēr sastāvā ir arī citas vielas, kas katrai grupai atšķiras. Visas minētās saistvielas zināmas kopš aizvēstures.

Dzīvnieku izcelsmes līmes (kaulu, trušu ādas, zivju līme, želatīns, kaķeīns, albumīns, ola) tiek šķīdinātas ūdenī. Kaulu līme ir izturīga, lēta, to ties tumšāka, ar lielāku iekšējo spriegumu. Plaši lietota mēbelēm un citām koka konstrukcijām. Zivju līme – kvalitatīva, gaiša, bet dārgāka par citām.

Biezāk izmantota miniatūrās. Pēc īpašībām un pieejamības starp šīm abām līmēm ir jāierindo trušu ādas līme. Želatīnu lietoja reti, mazāka lipīguma dēļ. Olas tempera savu popularitāti zaudēja pēc eļļas tehnikas pilnveidošanas (~15. gs.).²⁴

Augu izcelsmes līmes, galvenokārt klisteri, kā saistvielas lietojami grūti, jo tie ir maz plūstoši. Kā viens no izturīgākajiem klisteriem minēts kviešu cietes klisteris. Pie augu līmēm varētu pieskaitīt arī augu sveķus gumiarabiku un līdzīgus produktus. Izmanto akvarelim un guašai. Minētās saistvielas šķīdina ūdenī.²⁵

Eļļas zināmas kopš aizvēstures, bet plaši sāktas lietot no 15. gs. Eļļas krāsām ir daudz priekšrocību. Tās ir elastīgākas, ar labāku atmosfēras un mitruma noturību. Pēc nožūšanas tās nemaina krāsas toni. Var klāt gan biezāku slāni, kas nenodrups (ja labi uztaisīta krāsa), gan plānu slāni, kas uzreiz nenožūs. Var klāt vairākās kārtās. Var rasties plaisas, ja apakšējā kārtā ir lēnāk žūstoša par augšējo. Eļļas krāsas arī labi pasargā koksnes materiālus.^{26;27}

Sveķi (mīkstie un cietie) un vaski. Mīkstie sveķi, kā šellaka, damāras sveķi, sandaraks, kolofonijs, kopāli, mastikas, elemi sveķi u.c., ir atgriezeniski, bet cietie sveķi, kā dzintari, daži kopāli u.c., nav atgriezeniski. No vaskiem zināmākais bija bišu vasks, kas kā saistviela izmantots enkaustikas tehnikā. Sveķi pārsvarā izmantoti lakas slāņos. Tie šķīdināti dažādos šķīdinātājos, piemēram, spirtā, terpentīnā u.c.²⁸

Tāpat apdarēs varēja tikt izmantotas dažādu metālu lapiņas – ļoti plāni izdauzītas šo metālu folijas, t.sk. arī zelta un sudraba, kas arī manierisma periodā Latvijā bija plašāk izmantotās lapiņas. Lapiņu pārpalikumus mēdza sakrāt, saberzt un sajaukt ar kādu saistvielu, iegūstot krāsu. Metāla lapiņu apdare ir pazīstama kopš Senās Ēģiptes laikiem. Metāla lapiņas var likt uz jebkādiem līpošiem sastāviem. Visplašāk tādām mērķim tomēr tika izmantoti eļļas sastāvi un polimenti. Receptes šiem sastāviem ir ļoti daudz un dažādas, kur var būt izmantotas gan dažādas saistvielas, gan pigmenti.²⁹

24 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. – 118.–122. lpp.

25 Turpat – 152.–153. lpp.

26 Kay R. The Painter's Guide to Studio Methods and Materials. – New York: Prentice-Hall, 1983. – pp. 55.–56.

27 Kipliks D. I. Gleznošanas tehnika. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. – 173. lpp.

28 Natural Pigments [tiešsaite]. ASV. – <https://www.naturalpigments.com/>. – (Resurss apskatīts 7.03.2019.).

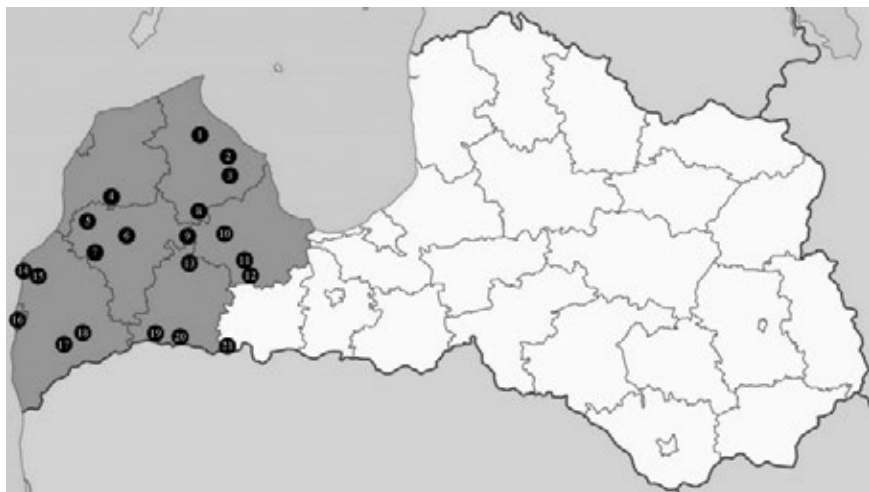
29 Turpat.

Manierisma perioda sakrālās koka iekārtas Kurzēmē

Izmantojot literatūru par manierismu Latvijā un Nacionālā kultūras mantojuma pārvaldes (turpmāk – NKMP) pieejamos materiālus, nosauktas lielākā daļa Kurzēmē esošās manierisma stilā veidotās lielās koka sakrālās iekārtas (sk. 2. att.). No tām izvēlēti četri objekti ar pieejamu dokumentāciju un veiktām laboratoriskajām analīzēm, kas pētījumā apskatīti tuvāk: Griezes evaņģēliski luteriskās baznīcas kanceles 1. daļa – korpuss un uzejas durvis, Struteles evaņģēliski luteriskās baznīcas altāra retabla skrimstala, Jaunpils evaņģēliski luteriskās baznīcas altāra retabls, Zemītes evaņģēliski luteriskās baznīcas altāra retabls.

2. attēls

Kurzemes baznīcas ar manierisma stila lielajām koka iekārtām

1. Valdemārpils baznīca – altāris, kancele.
2. Iģenes baznīca – altāris.
3. Nurmuižas baznīca – altāris, kancele.
4. Zlēku baznīca – altāris, kancele, soli.
5. Ēdoles baznīca – altāris, kancele.
6. Kuldīgas Sv. Katrīnas baznīca – altāris, kancele.
7. Jāmaiķu baznīca – altāris.
8. Sabīles baznīca – kancele.
9. Vānes baznīca – biktssols, altāra cilnis.
10. Zemītes baznīca – altāris, kancele.
11. Struteles baznīca – altāris, ērģeļu luktas.
12. Jaunpils baznīca – altāris, kancele.
13. Gaiķu baznīca – altāris, ērģeļu luktas.
14. Ziemupes baznīca – altāris, kancele, lasāmpults.
15. Vērgales baznīca – altāris, kancele.
16. Liepājas Sv. Annas baznīca – kancele.
17. Krūtes baznīca – altāris, kancele.
18. Priekules baznīca – biktssols, altāris.
19. Griezes baznīca – kancele.
20. Grīvaišu baznīca – kancele.
21. Priedulas baznīca – altāris, biktssols.

Četru Kurzemes lauku baznīcu iekārtu polihromā apdare

Kurzemes lauku baznīcās visvairāk ir pielietoti pigmenti ar labu noturību, kas bija tolaik pieejami un samērā lēti. Ja tika izmantoti dārgi pigmenti, tos lietoja kopā ar kādu pildvielu, lai tomēr padarītu to izmantošanu lētāku, piemēram, krītu, kas Latvijā ir plaši lietots pēc literatūras aprakstiem un arī konstatēts pētījumā aprakstīto restaurēto objektu apdares slāņos. Lai samazinātu cenu, praksē vērojams, ka dārgāki pigmenti ar izteiktāku krāsu tiek atjaukti ar lētākiem, piemēram, sarkanais cinobrs ar sarkano okeru.

Praksē novērojams, ka manierisma periodā visvairāk tika izmantotas eļļas krāsas, kas atbilst vēsturiskajai informācijai par eļļas krāsām, kuras 15. gs. tika uzlabotas un kopš tā laika lietotas aizvien biežāk un plašāk.

Gan teorētiski, gan praksē ir plaši lietots svina baltais pigments – gan atsevišķi baltas krāsas slāņos, gan nelielā daudzumā piejaukts daudziem citiem pigmentiem. Tas ir labākais tā laika baltais pigments, kas eļļas tehnikā ir izcils – tam ir sikatīvas īpašības, arī piejaukts citiem pigmentiem būtiski paātrina žūšanas laiku, kā arī tas ar eļļu savienojas ķīmiski, veidojot ļoti noturīgu, mitrumizturīgu, elastīgu slāni.

Konstatētie dzeltenie pigmenti izpētītajās objektu analīzēs ir svina jonus saturoši. Konkrētāk tie nav izdalīti. Tie varētu būt Neopoles dzeltenais vai dzeltenais mīnijs. Dzeltenā krāsa izmantota divos no četriem objektiem un nelielos daudzumos.

Konstatētie sarkanie pigmenti izpētītajās objektu analīzēs ir sarkanais okers, sarkanais cinobrs, svina mīnijs un kāds organiskais pigments, kura precīzs sastāvs nav noteikts. Sarkanā krāsa izmantota visos objektos. Arī svina mīnijs tāpat kā svina baltais ir izcils pigments eļļas tehnikā.

Zilie pigmenti izpētītajās objektu analīzēs ir ultramarīns. Zilā krāsa izmantota trijos no četriem objektiem.

Konstatētie zaļie pigmenti izpētītajās objektu analīzēs ir zaļā zeme un malahīts. Zaļā krāsa izmantota visos objektos.

Melnās krāsas slāni parasti laboratoriskajām analīzēm neiesniedz, jo visi iespējamie pigmenti ir ar līdzīgu sastāvu, līdzīgām īpašībām un to izmantošanas periods ir kopš aizvēstures līdz mūsdienām, kas nedod nekādu papildus informāciju par objektu. Laboratoriskās analīzes tomēr ir maksas pakalpojums, tādēļ tiek rūpīgi izvērtēts, no kurām vietām ņemt paraugus.

Apskatīto restaurēto objektu apdarē izmantota sarkana, zaļa un melna krāsa. Daudz lietota arī baltā un zilā krāsa. Visiem objektiem izmantots zelts, trijiem arī sudrabs un krāsaino laku pārklājums.

Praksē kā grunts plaši izmantota krīta – līmes grunts. Nereti tai pievienota arī nedaudz eļļa. Arī literatūrā šāda sastāva grunts ir minēta kā visbie-

žāk pielietotā. Praksē vērojams, ka bieži zem grunts slāņa tiek konstatēts arī izolācijas slānis – līme vai laka.

Secinājumi un priekšlikumi

Izpētītajiem restaurētajiem objektiem apdarē ir izmantoti pigmenti, kas literatūras avotos tiek aprakstīti kā izplatītākie. To izmantošanu var sasaistīt ar to īpašībām, pieejamību, saderībām un cenu. Pigmentu lietojums apskatītajās manierisma stila sakrālajās koka iekārtās teorētiski atbilst pigmentu lietojumam praksē. Tomēr, lai šo tēzi varētu attiecināt uz visām Kurzemes teritorijā esošajām sakrālajām koka iekārtām, būtu nepieciešama daudz vairāk objektu analīze.

Pigmentu vēstures, lietošanas un īpašību izpēte attiecīgajā laika periodā noteikti palīdz izprast un padziļināti analizēt laboratoriskās analīzes un iegūt vairāk informāciju par objekta polihromo apdari. Pateicoties zināšanām par pigmentiem, iespējams spriest, kuri slāņi ir vēlāku laiku pārkrāsojumi, un dažkārt pat noteikt to aptuvenu vecumu. Zināšanas par pigmentu vēsturi un pielietošanu var palīdzēt nezināmas izcelsmes objekta datēšanā.

Pētījuma izstrādes procesā radās grūtības maz pieejamās restaurāciju dokumentācijas dēļ. Lai gan šiem materiāliem vajadzētu atrasties NKMP arhīvā, visa dokumentācija tur nav atrodama. Rundāles pils muzejam piederošo iekārtu restaurācijas dokumentācija ir pieejama muzejā. Te jāpiebilst, ka ne visiem restaurētajiem objektiem tāda dokumentācija pastāv. Izpētes dokumenti bieži vien ir ļoti maz aprakstīti. Lai gan tajos ir sniegta vērtīga informācija, dokumenti ir grūti interpretējami, ja lasītājs pats nav piedalījies restaurācijas gaitā. Brīvā veidā aprakstot procesu, daļu informācijas nereti aizmirst pieminēt. Ir nepieciešams ne tikai veikt labu un kvalitatīvu restaurācijas darbu, bet arī noformēt korektu un kvalitatīvu restaurācijas dokumentāciju, lai tā varētu kalpot par materiālu gan jauniem, gan pieredzējušiem restauratoriem, kā arī Latvijā vēl neveiktiem pētījumiem.

Tā kā pētījuma izstrādei bija nepieciešami objekti, kuriem bez dokumentācijas būtu pieejamas arī laboratoriskās analīzes, tas ļoti sašaurināja pētījumam izmantojamo iekārtu skaitu. Kurzemes teritorijā tādas bija piecas, no kurām Zlēku baznīcas iekārtām nebija atrodams laboratorisko analīžu protokols, kas izslēdza to izmantošanu. Ja tas ir iespējams, būtu vēlams tomēr veikt laboratoriskās analīzes restaurējamiem objektiem. Bieži vien tās netiek veiktas, jo mērķis ir vizuāli tuvojies oriģinālam, bet sastāvs un tehnoloģija paliek otršķirīgi. Tas būtu ieguldījums nākotnē, lai turpmāk mēs varētu atsaukties ne tikai uz līdzībām un ietekmēm no citām valstīm, bet pētīt savu mantojumu.

Inesa Brice

PIKC Rīgas Tehniskā koledža,
studiju programma “Elektriskās iekārtas”

TROLEJBUSA “ŠKODA 27 TR” ELEKTROAPGĀDE

***Atslēgvārdi:** trolejbusu satiksme, pakalpojuma kvalitāte sabiedriskajā transportā, sabiedriskā transporta ekspluatācija.*

Kopsavilkums

Rakstā tiek pētīts trolejbuss “Škoda 27TR”, tā tehniskie parametri, kā arī pakalpojuma sniegšanas kvalitātes prasības. Jaunie trolejbusi “Škoda 27TR” atbilst mūsdienu prasībām, tie ir droši pasažieriem. Trolejbuss “Škoda 27TR” ir paredzēts trolejbusu “Škoda 14TR” nomaiņai, kuri tagad jau ir fiziski stipri novecojuši. Līdzšinējie trolejbusi “Škoda 14TR” nav ērti pasažieru iekāpšanai augsto grīdu dēļ, tāpat bez palīdzības nav iespējama iekāpšana cilvēkiem ar īpašām vajadzībām un māmiņām ar bērnu ratiņiem.

Ievads

Pēc veiksmīgiem izmēģinājumiem mācību trasē, 1947. gadā tika izstrādāts Rīgas pirmās regulāras satiksmes¹ trolejbusu līnijas projekts. Kad būvniecības darbi tuvojās noslēgumam, Rīgas pilsētas izpildu komiteja pieņēma speciālu lēmumu “Par trolejbusa līnijas sagatavošanu nodošanai ekspluatācijā”, ar kuru noteica šajā maršrutā četrus tarifa iecirkņus un braukšanas maksu 20 kapeikas katrā no tiem. Regulāro kustību 1. trolejbusa maršrutā Ģertrūdes iela (no dzelzceļa pārbrauktuves) – Tērbatas iela – Komunāru (Kalpaka) bulvāris – Kirova (Elizabetes) iela – Ausekļa iela – Viestura parks atklāja 1947. gada 4. novembrī. Neilgi pēc satiksmes atklāšanas šai maršrutā Rīgas pilsētas izpildkomiteja apstiprināja pirmos “Trolejbusu lietošanas noteikumus Rīgas pilsētā”. Kopumā tie tapa pēc

1 Biedriņš A., Liepiņš E. Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām.– Rīga: Rīgas Satiksme, 2015.– 14.-16. lpp.

tramvaju lietošanas noteikumu parauga, taču nu bija pievienots pielikums jeb “Cenrādis par trolejbusu vagonu un iekārtas bojājumiem”, kur bija fiksēti naudas sodi, izdalot sešpadsmit dažādu bojājumu pozīcijas. Vislielāko sodu – no 200 līdz 250 rubļiem – varēja izpelnīties par trolejbusa durvju vai apšuvuma bojāšanu. Tiem, kuri iedomātos sabojāt trolejbusa apgaismojumu, bija pat vairākas opcijas – sākot ar augstsprieguma plafona bojāšanu par 75 rubļiem vai zemsprieguma plafona bojāšanu par 50 rubļiem un beidzot ar plafona stikla sasišanu, maksājot par to 20 rubļus.² Šādi bargi sodi, domājams, tika noteikti, pamatojoties uz negatīvo pieredzi ar citu pilsētas transportlīdzekļu bojāšanu.

Atšķirībā no tramvaju vagoniem, kuru būvē Rīgā bija senas tradīcijas, visi Latvijas galvaspilsētas vajadzībām saņemtie trolejbusi ir nākuši no citurienes – sākumā no Krievijas, bet vēlāk no Čehoslovāķijas (Čehijas), kā arī Ungārijas, Baltkrievijas un Polijas. Cauri gadu desmitiem trolejbuss kā ērts un videi draudzīgs transportlīdzeklis tika ievērojami pilnveidots, un mūsdienās Rīgā izmantojamie zemās grīdas trolejbusu modeļi ir grūti salīdzināmi ar pēckara perioda mašīnām. Tomēr atsevišķos trolejbusu būvniecības tehniskajos risinājumos varam vilkt paralēles.

1. attēls

Trolejbuss “JaTB-2”, 1947. gads

Trolejbusu satiksmes izveidei uz Rīgu 1947. gadā tika atsūtīti pirmie trīs lietotie, Jaroslavlā automobiļu rūpnīcā 1938. gadā ražotie “JaTB-2” trolejbusi. Trolejbusā uzstādītais elektrodzinējs DTB-60, kura jauda bija 60kW, nodrošināja maksimālo ātrumu ap 40 km/h. Tās bija smagas un neveiklas mašīnas – pilnā noslogojumā trolejbusa masa varēja sasniegt gandrīz 10 tonnas. Stūres mehānismam nebija pastiprinātāja ierīces un vadītā-

2 Biedriņš A., Liepiņš E. Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām.– Rīga: Rīgas Satiksme, 2015.– 214.–216. lpp.

jam bija krietni jāpacenšas, lai manevrētu ar smago trolejbusu pa pilsētas ielām. Tehniski neveiksmīga bija pneimatiskā sistēma, ar kuras palīdzību darbināja durvju atvēršanas/aizvēršanas mehānismu, kā arī bremzes. Turklāt trolejbusi bija pamatīgi nolietoti, tos nācās nepārtraukti remontēt, kā rezultātā tos drīz vien izņēma no apgrozības.

1947. gada nogalē Rīga saņēma pirmos divus jaunus “MTB-82” trolejbusus. Sākot ar nākamo gadu no Tušinas aviācijas rūpnīcas Nr. 82 (Krievijā) jau sāka regulāri pienākt šā modeļa trolejbusi. “MTB-82” modifikācijas trolejbusiem atšķirībā no iepriekš būvētajiem bija tērauda konstrukcijas virsbūve, bet atsevišķi tā mezgli, t.sk. stūres iekārtas, bija aizgūti no kravas automašīnām MAZ. Tāpat kā iepriekšējās paaudzes trolejbusiem, arī “MTB-82” nebija stūres mehānisma pastiprinātāja. Sākotnēji trolejbusos uzstādīja rūpnīcā “Dinamo” būvētos 74kW vilces elektrodzinējus DK-201, bet 50. ga-dos būvētās mašīnas tika apgādātas ar 86kW elektrodzinējiem DK-202B.

Kopš 1963. gada līdz ar mašīnu piegādēm no rūpnīcas Škoda Tramvaju un trolejbusu pārvalde (turpmāk – TTP) sāka saņemt arī Uricka vārdā nosauktajā rūpnīcā³ ražotus “ZiU-5” trolejbusus, kas bija “MTB-82” modeļa pēcteči. Izstrādājot jauno trolejbusa modeli, tika novērsta daļa no iepriekšējās paaudzes trūkumiem, tomēr “ZiU-5” joprojām bija daudz tehnisku nepilnību, it sevišķi ritošajā daļā. Beidzamais no padomju trolejbusu modeļiem, kuru izmantoja Rīgā, bija “ZiU-9”. Visus divpadsmit jaunā “ZiU-9” modeļa trolejbusus TTP saņēma 1978. gadā. Lai arī “ZiU-9” bija modernāks dizains, trīs durvis un ērtāks pasažieru salona iekārtojums, kā arī vairāki tehniski jaunumi šasijas un elektroiekārtas elementos, tomēr kopumā tie maz atšķīrās no iepriekšējā modeļa.

Škodas trolejbusi Rīgā

Kvalitātes ziņā krietni pārāki par Krievijā ražotajiem bija Čehoslovākijā būvētie trolejbusi, kurus no Pilzenes rūpnīcas Škoda Rīgai sāka piegādāt 1960. gadā. Pirmos piecpadsmit “Škoda 8Tr” trolejbusus TTT saņēma gada pēdējā ceturksnī, bet vēl desmit – 1961. gadā. Kopš 1962. gada TTP sāka saņemt jaunus “Škoda 9Tr” trolejbusus, kuriem atšķirībā no iepriekšējā modeļa, bija uzlabota pneimatiskā sistēma un elektriskā shēma. Turklāt tiem bija arī jaudīgāks vilces elektrodzinējs un salona apgaismojumam tika izmantotas luminiscējošās jeb dienasgaismas lampas.⁴

3 Rūpnīca atradās Engelsas pilsētā Krievijā un bija uzbūvēta speciāli trolejbusu ražošanai.

4 Noteikumi par obligāti piemērojamo energostandartu, kas nosaka elektroapgādes objektu ekspluatācijas organizatoriskās un tehniskās drošības prasības: Ministru kabineta noteikumi Nr. 1041 (pieņemti 8.10.2013.), §64, §66, §79.1.// Latvijas Vēstnesis.— Nr. 198 (10.10.2013.).

2. attēls**Trolejbuss “Škoda 9Tr”**

Trolejbusu parks strauji papildinājās ar Čehoslovākijā būvētajām mašīnām, un 1968. gada pavasarī TTP rīcībā jau bija 135 Škodas trolejbusi, tādējādi sasniedzot gandrīz pusi no visa Rīgas trolejbusu ritošā inventāra. Čehu trolejbusu atšķirības konstrukcijā un priekšrocības ekspluatācijā, salīdzinot ar līdz šim pazīstamajām Krievijā ražotajām mašīnām, bija acīmredzamas. Šiem trolejbusiem bija pneimatiskais stūres servomehānisms, kas ievērojami atviegloja vadītāja darbu, manevrējot pa Rīgas šaurajām ielām. Turklāt ar speciāla mehānisma palīdzību bija novērsta no kontakttīkla izkritušo kontaktstieņu šūpošanās. Krietni pārdomātāka nekā padomju trolejbusos bija arī salona konfigurācija un sēdvietu izvietojums, nodrošinot ne tikai maksimālo ietilpību, bet arī ērtu pasažieru iekāpšanu un izkāpšanu.

Nākamā “Škoda 14TR” modeļa trolejbusus TTP sāka saņemt 1983. gadā. Jau uzreiz – pēc pirmo piecu mašīnu saņemšanas – jaunais transportlīdzeklis izpelnījās trolejbusu vadītāju atzinību: “Šīs trīsdurvju mašīnas, salīdzinot ar citu tipu trolejbusiem, ir ļoti ērti vadīt, tiem ir tiristoru impulsu palaišanas sistēma, daudz drošāki ekspluatācijā ir arī to pakalējie tilti, kurus izgatavojusi rūpnīca *Raba*. Jaunie trolejbusi ir komfortabli un ekonomiski ekspluatācijā. Salīdzinot ar trolejbusiem “Škoda 9Tr” tie dod apmēram 20 procentus elektroenerģijas ekonomijas”.⁵

80. gados, neskatoties uz to, ka trolejbusu parks tika papildināts ar jaunām mašīnām, trolejbusu skaits pilsētas maršrutu pilnvērtīgai apkalpošanai bija nepietiekams. Tāpēc pilsētas izpildkomiteja vairākkārt lūdza palielināt Rīgai piegādājamo trolejbusu skaitu, ko atbilstoši plānam noteica attiecīgās PSRS institūcijas. Beidzot izdevās panākt, ka 1986. gadā iedalīja par 15 “Škoda 14TR” trolejbusiem vairāk, nekā ik gadus tika saņemts

5 Biedriņš A., Liepiņš E. Rīgas sabiedriskais transports no 19. gs. vidus līdz mūsdienām. – Rīga: Rīgas Satiksme, 2015. – 243. lpp.

iepriekšējā piecgadē. Minētā modeļa trolejbusus Rīga turpināja saņemt līdz 1989. gadam.

Trolejbusi “Škoda 14TR” kalpoja Rīgas pasažieriem vairāk nekā 25 gadus. Tas ir ilgs laiks jebkuram transportlīdzeklim, bet trolejbusiem “Škoda 14TR” – īpaši ilgs termiņš, ja ņem vērā, cik gadus trolejbusi brauc pa Rīgas ielām un cik pasažieru tie pārvadā katru dienu. “Škoda 14TR” trolejbusi ir fiziski novecojuši. Ņemot vērā tik ilgu lietošanas periodu, remontēt un apkalpot šādus trolejbusus vairs nav izdevīgi, tie arī nav droši pasažieru pārvadājumiem, jo visi agregāti ir savu laiku nokalpojuši un vairs nav iespējams trolejbusus kvalitatīvi remontēt. Arī pirkt jaunus agregātus novecojošo vietā, šodien ir dārgs process. Grūtības rada rezerves daļu iegāde no ražotāja, jo daudzas detaļas vairs neražo.

3. attēls

Trolejbuss “Škoda 14TR”

Šie trolejbusi vairs neatbilst mūsdienu prasībām, drošībai un darba kvalitātei, ir neērti pasažieru iekāpšanai augsto grīdu dēļ, tāpat bez palīdzības transportlīdzeklī nav iespējams iekāpt cilvēkiem ar īpašām vajadzībām un māmiņām ar bērnu ratiņiem. Šādi gadījumi nav pieņemami mūsdienās. Vasarā salonā ir karsts, jo nav paredzēta gaisa kondicionēšana, t.i., jātaisa logi un jumta lūkas vaļā, kas nav ērti un veselīgi caurvēju dēļ. Ziemā, apsildes sistēma darbojas vienā režīmā un ar vienu izejas temperatūru. Atrosties tuvu salona sildītājiem ir nekomfortabli, jo no sildītāja gaisa izejas plūst karsts gaiss. Nedrīkst aizmirst arī par vadītājiem, kuri nereti strādā 12 un vairāk stundas dienā, atrodoties kabīnē bez gaisa kondicionētāja, sēdekļi bez amortizācijas,⁶ pie tam viņiem daudzas transportlīdzekļa funk-

6 Trolejbusu remontdarbību nolikums// Rīgas pašvaldības sabiedrība ar ierobežotu atbildību “Rīgas Satiksme”. Identifikācijas Nr. N-30. 2017. gada 21. jūnija lēmums (protokols Nr. 9).– 1.–3., 5. lpp.

cijas jānodrošina manuāli utt. Trolejbusi “Škoda 14TR” savu laiku ir nokalpojuši, nu pienācis laiks jaunām tehnoloģijām, kuras būs mūsdienīgas, ērtas un, galvenais, drošas pasažieriem.

Trolejbuss “Škoda 27TR”

2014. gada oktobrī *Škoda Electric* piegādāja pirmos 18 metrus garos zemās grīdas trolejbusus “Škoda 27TR”, kuri tika būvēti sadarbībā ar Polijas uzņēmumu *Solaris Bus&Coach*, bet trolejbusu montāža – veikta vienā no *Škoda Electric* rūpnīcām Čehijas pilsētā Pilzenē. Saskaņā ar līgumu visi piegādātie trolejbusi tiek aprīkoti ar dīzeļģeneratoriem, kondicionēšanas iekārtām, pielāgotu sistēmu elektroniskās norēķinu sistēmas vajadzībām, monitoriem, videonovērošanu, iekārtām pasažieru saskaitīšanai, apkopei nepieciešamajām rezerves daļām 150000 kilometru nobraukumam, u.c. aprīkojumu.

4. attēls

Trolejbuss “Škoda 27TR”

Trolejbusos ir uzstādīti jaunākās paaudzes maiņstrāvas vilces elektrodzinēji SKODA 33 ML 3550K/4, kā arī EURO-5 kaitīgo izmešu normām atbilstoši 100 kW/175 kW dīzeļģeneratori. “Škoda 27TR” trolejbusos uzstādīta jaunākās paaudzes datorizēta informācijas sistēma, kurā integrēta tehnisko ierīču diagnostika, kā arī dažādu parametru datu reģistrācija un uzskaitē, dodot iespēju sekot līdzi, piemēram, tahogrāfa datiem, elektroenerģijas patēriņam, vadītāja rīcībai brauciena laikā u. tml. Vēl viens no jaunumiem – pieturvietu nosaukumu identificēšana trolejbusa maršrutā tiek veikta ar GPS palīdzību. Interesanti atzīmēt, ka tieši GPS dēļ 2014. gada beigās aizkavējas jauno trolejbusu ieviešana ekspluatācijā, jo sākotnēji uz GPS koordinātām balstītā pieturvietu informēšanas iekārta nepietiekami

precīzu koordinātu dēļ nepārtraukti jauca pieturvietu nosaukumus. Tas tika atrisināts, taču prasīja laiku, lai pārprogrammētu un koordinātas precīzi piesaistītu pie konkrētās pieturvietas.

Trolejbuss “Škoda 27TR” tika izstrādāts un konstruēts, pamatojoties uz jaunākajām tehniskām prasībām. Trolejbuss priekšējā loga asimetriskā forma būtiski uzlabo redzamību vadītājam, uzbraucot uz šaurajām un pilnīgajām pieturvietu salīnām. Ņemot vērā biežās sadursmes pilsētas transporta plūsmā, trolejbuss ātrējās daļas apakšējā apdare ir aprīkota ar alumīnija paneļiem, kas ļauj būtiski saīsināt remontu laikus, gadījumos, kad ir notikusi sānu sadursme ar citiem transportlīdzekļiem.⁷ Trolejbuss ir aprīkots ar maksimāli ergonomiski izveidotu mērinstrumentu paneli. Priekšējam mērinstrumentu panelim un stūres kolonnai ir iespējams regulēt slīpuma leņķi, kas manāmi uzlabo un padara ērtāku vadītāja darbu. Uzlabotā iekšējā un ārējā ergonomika un augstvērtīgas kvalitātes materiālu pielietojums ļauj vieglāk uzturēt trolejbusā tīrību, paaugstina drošību un komfortu braukšanas laikā ne vien vadītājam, bet arī pasažieriem.

Trolejbuss “Škoda 27TR” tehniskais apraksts

1. tabula

Trolejbuss “Škoda 27TR” tehniskie dati

Tips	ŠKODA 27TR SOLARIS
Barojošā kontakttīkla nominālais spriegums	600 V
Trolejbuss virsbūves garums	18 000 mm
Garums ar nolaistiem un nofiksētiem strāvas noņēmējiem	18 850 mm
Augstums ar nolaistiem un nofiksētiem strāvas noņēmējiem	3 450 mm
Platums	2 550 mm
Minimālais pagriezienu rādiuss	11 500 mm
Maksimālais ātrums – ar kontakttīklu	65 km/st
Maksimālais ātrums – ar dīzeļģeneratoru	50 km/st
Sēdvietu skaits	42
Stāvvietu skaits	108
Pasažieru vietu skaits ar invalīdu ratiņiem	1

7 Ievadinstrukcijas darba aizsardzībā, ugunsdrošībā un elektrodrošībā// Rīgas pašvaldības sabiedrība ar ierobežotu atbildību “Rīgas Satiksme”. Instrukcija Nr. INA-INSTR/2015/7, 2015. gada 21. maijā.– 3.–7. lpp.

Trolejbusa izolācijas stāvokļa kontroles ierīce HIST-1

Ierīce HIST-1 ir trolejbusa izolācijas stāvokļa kontroles instruments, kurš nepārtraukti uzrauga elektrisko ķēžu izolācijas stāvokli un tā pasliktināšanās gadījumā par to signalizē. Tas paaugstina pasažieru un vadītāja drošību, savlaicīgi tos brīdinot par elektriskā trieciena iespējamo risku, ja ir radušies izolācijas bojājumi starp strāvu vadošām daļām un trolejbusa virsbūvi. Ja pasliktinās galvenās vai papildus izolācijas parametri virs uzstādītajām robežvērtībām, vadītājam tiek nosūtīts BRĪDINĀJUMA signāls, bet stāvokļa pasliktināšanās gadījumā ierīce signalizē – BĪSTAMI.⁸

Izolācijas stāvokļa kontroles mērinstruments HIST-1 regulāri seko, vai nav parādījies bīstams kontakttīkla spriegums uz trolejbusa virsbūves. Kontakttīkla sazemētās sistēmās, kontakttīkla spriegums uz trolejbusa virsbūves tiek mērīts attiecībā pret sazemēto kontakttīkla vadu, bet izolētās sistēmās kontakttīkla spriegums tiek mērīts attiecībā pret sazemējošo lentu vai tieši analizēts pēc sprieguma nesimetriskuma starp kontakttīkla vadiem un trolejbusa virsbūvi. Mērinstruments vienlaikus cikliski nomēra katra elektriskā aprīkojuma komponenta izolācijas stāvokli attiecībā pret elektriskā aprīkojuma darbībā esošo daļu un attiecībā pret trolejbusa virsbūvi.⁹ Mērinstruments ir aprīkots ar iekšējo rezerves atmiņu, kurā tiek veikti ieraksti pie noregulēto robežvērtību pārsniegšanas (sprieguma, strāvas, pretestību).

Bremzes

Bremzēšana tiek veikta ar bremzes pedāļa palīdzību, kurš apvieno elektrodinamiskās un pneimatiskās bremzes funkcijas. Bremžu sistēma EBS priekšroku dod elektrodinamiskajām bremzēm. Ja elektrodinamiskās bremzes nespēj patstāvīgi radīt bremzēšanas spēku, kas atbilstu pedāļa nospiešanas stāvoklim, tās automātiski tiek papildinātas ar pneimatiskajām bremzēm. Pēc pedāļa nospiešanas līdz galam, pneimatiskās bremzes darbosies pilnībā. Ja tas ir iespējams, ieteicams izmantot elektrodinamiskās bremzes (tas pagarina bremžu kļuču un bremžu disku kalpošanas laiku). Lai bremzes pedālis darbotos elektrodinamisko bremžu darbības zonā, to nepieciešams nospiegt viegli. Kad nostrādā ABS, elektrodinamiskās bremzes automātiski atslēdzas, kamēr netiek nobremzēts pilnībā.

8 Noteikumi par obligāti piemērojamo energostandartu, kas nosaka elektroapgādes objektu ekspluatācijas organizatoriskās un tehniskās drošības prasības: Ministru kabineta noteikumi Nr. 1041 (pieņemti 8.10.2013.), § 64, § 66, § 79.1.// Latvijas Vēstnesis.– Nr. 198 (10.10.2013.).

9 Drošības prasības veicot darbus elektroietaisēs: LEK 025.– Rīga: Latvijas Elektrotehnikas komisija, 2001.– 14. lpp., 36. lpp.

ABS/ASR bremsēšanas sistēma

Trolejbuss “Škoda 27TR” ir aprīkots ar ABS/ASR sistēmu, kurā apvienotas ABS un ASR funkcijas. Papildus šī sistēma uzrauga un optimizē bremžu kļu nodilumu tā, lai visu kļu nodilums būtu vienmērīgs. Tas tiek panākts, pielietojot dažādu bremsēšanas spēku uz katru no riteņiem (lielāka slodze uz riteņiem ar mazāku kļu nodilumu, bet mazāka – uz riteņiem ar lielāku kļu nodilumu). Līdz ar to kļu nomaīņa nav tik bieža un tiek veikta kopēja kļu nomaīņa visiem riteņiem, t.i., novēršot situāciju, kad ir jānomaina kļi, kas vēl nav pilnībā nodiluši. Tāpat būtiski tiek samazināti izdevumi, izņemot trolejbusu no ekspluatācijas.

Bremžu reostats

Bremžu reostats ir paredzēts transportlīdzekļa kinētiskās enerģijas, kas tiek radīta elektrodinamiskās bremsēšanas laikā, pārveidošanai siltumā. Reostats ir novietots uz trolejbusa jumta un to dzesē ar dabisku gaisa plūsmu. Reostatam ir augsta slogotspēja un laba izturība pret vibrācijām.

Riteņu pretbloķēšanas sistēma (turpmāk – ABS)

ABS ir sistēma, kura aizsargā pret riteņu bloķēšanos bremsēšanas laikā. Tā iedarbojas uz visiem riteņiem un pasargā tos pret nobloķēšanos pārāk straujas bremsēšanas laikā, kas vienmēr izraisa uz sāniem darbošos spēku pārnesanu, ļaujot saglabāt virzienu un spēju vadīt trolejbusu. ABS sistēmas sensori nosaka viena vai vairāku riteņu bloķēšanās sākumu un pielāgo bremsēšanas spiedienu atkarībā no situācijas bremsēšanas laikā. ABS sistēma darbojas pie ieslēgta galvenā slēdža 24 V un ātruma, kas pārsniedz 6 km/h – tā ieslēdzas atkarībā no nepieciešamības bremsēšanas procesā.

Velkošo riteņu pretbuksēšanas sistēma (turpmāk – ASR)

ASR sistēma atvieglo braukšanas uzsākšanu uz slidenas virsmas, pasargā pret trolejbusa aizmugures daļas sānslīdi, veicot paātrinājumu pagriezienos, palīdz pārvarēt ceļa pacēlumus, saudzē piedziņas sistēmu un riteņu riepas. Ja velkošie riteņi buksē uz vietas, uzsākot braucienu vai veicot paātrinājumu, elektroniskā ASR sistēma ierobežo dzinēja griezes momentu līdz optimālam lielumam.

Durvju automātika

Durvju vadības sistēma ir aprīkota ar vairākām funkcijām, kuru mērķis ir atvieglot vadītāja darbu, paaugstināt pasažieru drošību to iekāpšanas vai izkāpšanas laikā, kā arī uzlabot trolejbusa ekspluatācijas ekonomiskumu.

Trolejbuss ir aprīkots ar sekojošām durvju automātikas funkcijām:

- nav iespējams uzsākt kustību no vietas ar atvērtām durvīm;
- automātiska apstāšanās bremžu ieslēgšanās pēc apstāšanās pieturvietā;
- automātiska apstāšanās bremžu atlaišanas brīdī, kad ir aizvērtas visas durvis un ir nospiests akseleratora pedālis;
- gaismas barjera – virs durvīm atrodas gaismas barjera, kas nepieļaus durvju aizvēršanos gadījumā, ja durvju telpā tiks konstatēts kāds šķērslis;
- reverss durvju aizvēršanas laikā – ja durvis aizvēršanas brīdī atdursies pret kādu šķērslī, tās automātiski atvērsies un uz vadītāja pults izgaismosies signāls – poga, kas kalpo šo durvju atvēršanai vai aizvēršanai.

Uz iekšpusi veramās divvērtņu vēziena durvis (turpmāk – IST) ir aprīkotas ar pneimatisko piedziņu. IST pilnas kustības veikšanai ir nepieciešams 2,5 sekundes. Uz iekšpusi veramo vēziena durvju bloķēšana tiek veikta, pielietojot pneimatisko spiedienu, kurš aizvērtajā pozīcijā pastāvīgi iedarbojas uz pneimatisko cilindru. Priekšrocības:

- pneimatiskā piedziņa;
- īsi atvēršanās un aizvēršanās laiki;
- uzstādīšanai, regulēšanai un apkopes darbu veikšanai tiek ekonomēts laiks un izmaksas;
- zems radīto trokšņu līmenis;
- labs blīvējums pret mitrumu.

Durvju vērtnes vēziena kustība tiek iegūta, pateicoties rotējošajai statnei un atbalsta svirām. Atbalsta sviras ir cieši nostiprinātas durvju vērtnes augšējā galā (vidū) un veic vērtņu vēziena kustību virzienā uz transportlīdzekļa iekšpusi. Durvju piedziņu nodrošina divi pneimatiskie dubultas darbības darba cilindri. Tie ir uzstādīti uz piedziņas bloka turētāja, kurš kā viens vesels modulis tiek piestiprināts pie durvju stienā augšējiem transportlīdzekļa gultņiem.

Elektriski vadāmā invalīdu platforma/rampa

Otro durvju rajonā atrodas elektriski vadāmā invalīdu rampa. Pēc pasažiera lūguma vadītājs var atvieglot iekāpšanu trolejbusā vai izkāpšanu no tā, izbīdot elektriski vadāmo invalīdu platformu. Invalīdu rampai ir sensors, kas uzrauga tās darbību. Sensors ārējās malas šķautnē kontrolē rampas atdūšanos pret kādu šķērslī. Gadījumā, ja rampa ir atdūrusies pret šķērslī, tā apstāsies. Paredzēti trīs izbīdīšanās mēģinājumi. Pēc trešā neveiksmīgā mēģinājuma platforma atgriezīsies sākotnējā pozīcijā.

Alkometr

Trolejbusa “Škoda 27TR” aprīkojumā ietilpst arī alkometr “Alkolock V3”. Tas mēra alkohola koncentrāciju transportlīdzekļa vadītāja izelpā. Trolejbusa gaita tiek bloķēta un dīzeļģeneratora iedarbināšana netiek atļauta, ja pārbaudes rezultāts pārsniedz maksimāli pieļaujamo vērtību – 0,01 %.

Ugunsdzēsšanas sistēma

Nepieciešamība samazināt dzinēja trokšņa līmeni un izplūdes gāzu daudzumu rada spiediena paaugstināšanos degvielas padeves sistēmā un arī temperatūras paaugstināšanos sadegšanas kamerā. Tādējādi pieaug ugunsgrēka risks dzinēja sadegšanas kamerā. Ugunsgrēks dzinēja sadegšanas kamerā ir tik intensīvs, ka to nav iespējams nodzēst ar 3-6 kg pulvera ugunsdzēsamā aparāta palīdzību. Ugunsdzēsšanas sistēma atdzēs uguns pārņemto telpu, veicot dzēšanu, ierobežojot skābekļa padevi un bloķējot uguns izcelsmes vietu, izmantojot putas veidojošās ūdens piedevas. Balons ir piepildīts ar sašķidrinātu slāpekli (apmēram 25 bāru spiedienu). Šļūtene ar šķidrumu un ar tādu pašu spiedienu kā balonā ir savienota ar ugunsdzēsamo aparātu. Pēc temperatūras celšanās virs 170° C tā pārdeg, izraisot spiediena krišanos sistēmā – tikko tas pazeminās zem 5 bāriem, notiek ugunsdzēsamā aparāta vārsta atbloķēšanās un ūdens padeve uz smidzinātājiem ar 100 bāru spiedienu.

Vilces dzinējs 9ML 3846 K/6

Vilces dzinējs 9 ML3846 K/6 ir 6 polu asinhronais dzinējs ar īssavienojumā saslēgtu rotoru un piespiedu ventilāciju.¹⁰ Griezes momenta pārņemšana starp dzinēju un velkošo tiltu tiek īstenota ar atloka un izolētās kardāna vārpstas palīdzību. Atloks ir uzstādīts uz dzinēja vārpstas konusveida daļas. Dzinēja priekšpusē ir jaudas noņēmēja vārpstas izeja, pie kuras ir pieslēgts stūres pastiprinātāja galvenais sūknis, tālāk ir izvietota skavu kārbā barošanas kabeļu pieslēgšanai, kā arī apgriezienu sensors. Dzinēja aizmugures daļā atrodas galvenās vārpstas izvads un Harting-tipa spraudnis, uz kuru no statora ir izvadīti 3 temperatūras sensori PT 100. Dzinējs ir pakļauts dažādu faktoru iedarbībai: putekļi, smiltis, sīki akmentiņi, elektriskās instalācijas atlūzas, ūdens, sāls vai sniegs. Tāpat tas ir pakļauts vibrācijām, kas notiek vertikālā, horizontālā un aksiālā virzienā.

Izolācijas pretestības mērīšana

Izolācijas stāvokļa mērīšana tiek veikta tādējādi, ka tiek veikta izolācijas pretestības mērīšana starp vienu no dzinēja izejas vadiem un korpusu.

10 Vilces dzinēja agregāts, vilces dzinēja dzesēšana. – Pilzene: Škoda electric, 2014. – 5. lpp., 11. lpp., 13. lpp.

Mērīšana ir jāveic pie 500 V sprieguma, kuras laikā tā vērtība pie apkārtējās vides temperatūras nedrīkst būt mazāka par 100 MΩ. Ja izolācijas pretestības vērtība ir zemāka par šo rādītāju, nepieciešams dzinēja tinumus izžāvēt.

Statora magnētiskais kontūrs ir salikts no sapresētām skārda detaļām, kurām ir garantētās magnētiskās īpašības. Visa pakete ir iepresēta starp malējo skārda plāksņu paketi un masīvām savelkošām plāksnēm. No vienas puses savelkošā plāksne balstās statora stiprinājumā, bet no otras puses ir sastiprināta ar fiksatoriem un fiksēta ar metināšanas šuvi. Statora skārdā, malējo plāksņu paketēs un abās savelkošajās plāksnēs ir apaļas atveres, pa kurām ieplūst un izplūst gaiss. Statora skārda plāksņu kanālos ir ievietoti statora tinumi (spoles). Tinumi ir trīs fāžu, ar sešiem poliem, divās kārtās, pieslēgti zvaigznes veidā dzinēja iekšpusē. Kanālos spoles ir nostiprinātas ar kanālu ķīļiem. Zem ķīļa atrodas paliktnis, tālāk atrodas kanāla oderējums, starpposma ieliktnis, bet kanāla apakšējā daļā atrodas izolācija.

Pusautomātiskais strāvas noņēmēju komplekts 4RTRTA – 02

Pusautomātiskais trolejbusa strāvas noņēmēju komplekts 4RTRTA-02 ir paredzēts trolejbusiem, kas tiek darbināti no 600V vai 750V kontakttīkla. Ņemot vērā pusautomātiskās vadības iespējas, šis komplekts tiek izmantots trolejbusiem, kas ir aprīkoti ar sekundāru piedziņu neatkarīgās gaitas vajadzībām. Strāvas noņēmēju komplekts 4RTRTA-02 sastāv no diviem trolejbusu strāvas noņēmējiem, kas papildināti ar pneimatiskās nolaišanas cilindriem, pneimatiskiem cilindriem strāvas noņēmēju centrēšanai to nolaišanas laikā, atvāžamiem vadības āķiem, trošu vinčām, kā arī no vadības sistēmas.

Strāvas noņēmēju 4RTRTA-02 FIRMAS 4RAIL priekšrocības.

Strāvas noņēmējiem 4RTRTA-02 ir aktīvas vadības vadošais cilindrs, trolejbusa kustības laikā cilindra virzulis atrodas 10 mm līdz 35 mm attālumā no stieņa, līdz ar to, strāvas noņēmēja reakcija par atvienošanos no kontakttīkla vada nav atkarīga no vadu stāvokļa. Vadošais cilindrs tiek vadīts ar 5/3 vārstiem tā, lai tas nekad nebūtu tukšs, būtu vienmēr uzpildīts ar gaisu, kas samazina reaģēšanas laiku strāvas noņēmēju nolaišanai gadījumos, kad tas ir atvienojies no kontakttīkla vada.

Pneimatisko cilindru vadībai tiek pielietots vārstu bloks ar NORGEN firmas elementiem:

- blokā tiek lietoti vārsti bez gumijas blīvēm, kas nodrošina vārstu bloka darbības spēju līdz -50°C temperatūrai bez nepieciešamības apsildīt vadības kārbu;

- kārbā nav pneimatisko šļūteņu, kas samazina vietu skaitu, pa kurām varētu notikt gaisa noplūde.

Strāvas noņēmēja konstrukcija ļauj veikt iekērušos stieņu atvienošanu, tos virzot uz augšu/uz leju. Strāvas noņēmēju centrēšana notiek ar sviru mehānisma un viena cilindra palīdzību, kas izvietoti pie strāvas noņēmēja pamatnes:

- strāvas noņēmēju centrēšanu nav nepieciešams regulēt ekspluatācijas laikā;
- centrējums nav atkarīgs no strāvas noņēmēja rāmja;
- moments ir maksimāls nocentrētā pozīcijā.

Strāvas noņēmējs trolejbusa kustības laikā nav savienots ar cilindru:

- centrēšanas cilindrs kustības laikā neuzpildās ar mitru un neattīrītu gaisu no apkārtējās vides, kurš pēc tam kondensētos un eventuāli sasaltu cilindrā;
- strāvas noņēmēja sānu spēki, kas iedarbojas uz kontakttīkla vadiem, ir identiski manuālā strāvas noņēmēja iedarbības spēkiem.

Dīzeļģenerators

Dīzeļģenerators ir iekārta, kura ražo elektrisko enerģiju. Trolejbusam “Škoda 27TR” uzstādīts dīzeļģenerators APU 100 DIMPE “EURO 5”. Darbinot dīzeli, kurš ar sajūga palīdzību griež ģeneratoru, saražotā strāva tiek novadīta uz trolejbusa piedziņu.

SIA “Rīgas satiksme”

“Rīgas satiksme” ir Rīgas pašvaldības sabiedrība ar ierobežotu atbildību, dibināta 2003. gada 20. februārī un nodrošina sabiedriskā transporta pakalpojumus Rīgas pilsētā, piedāvā iespēju nomāt dažāda veida autotransportu, kā arī apsaimnieko Rīgas pilsētas pašvaldības autostāvvietas. 2005. gada janvārī, apvienojoties četriem Rīgas pašvaldības uzņēmumiem: SIA “Rīgas satiksme”, SIA “Tramvaju un trolejbusu pārvalde”, SIA “Rīgas autostāvvietas” un SIA “Rīgas domes autobāze” – Rīgas pašvaldības sabiedrība ar ierobežotu atbildību (turpmāk – RP SIA) “Rīgas satiksme” kļuva par vienu no lielākajiem Rīgas pilsētas pašvaldības uzņēmumiem. RP SIA “Rīgas satiksme” vadību realizē pieci valdes locekļi, no kuriem viens izvēlēts par valdes priekšsēdētāju, kuram tiešā pakļautībā ir astoņi nozares direktori, preses sekretārs un Iekšējā audita daļa. Nozares direktoru tiešā pakļautībā ir nozares direktora vietnieki un struktūrvienības. Kopā RP SIA “Rīgas Satiksme” ir trīsdesmit septiņas struktūrvienības, kuru kompetence, funkcijas, uzdevumi

un amata vienības ir noteiktas struktūrvienības nolikumā. Finanšu direktora pakļautībā ir Ekonomikas daļa un Grāmatvedība. Pakalpojumu attīstības un pārdošanas direktora pakļautībā ir Pārdošanas, Kontroles, Klientu apkalpošanas un komunikācijas, Inkasācijas un Elektrisko norēķinu un projektu daļa. Tehniskā atbalsta direktora pakļautībā ir Trolejbusu, Tramvaju un Autobusu remontdarbnīcas, Autobāze, Specializētās remontdarbnīcas, Sagādes, Tehniskā un Tehniskās kontroles daļa. Administratīvo resursu pārvaldības direktora pakļautībā ir Juridiskā, Dokumentu pārvaldības, Personāla pārvaldības, Kvalitātes pārvaldības, IS atbalsta, IS attīstības un datu apstrādes un Sakaru sistēmu daļa. Infrastruktūras uzturēšanas un attīstības direktora pakļautībā ir Autostāvvietas, Elektrosaimniecība, Ceļu saimniecība, Jaunās tehnikas un iekārtu uzturēšanas, Infrastruktūras uzturēšanas un attīstības un Infrastruktūras uzturēšanas un attīstības projektu attīstības daļa. Eksploataācijas direktora pakļautībā ir Trolejbusu, Tramvaju, Autobusu eksploataācijas un Pārvaldījumu daļas. Satiksmes un kustības organizācijas direktora pakļautībā ir Maršrutu tīklu, Satiksmes un kustības uzraudzības daļa.

Secinājumi

Divdesmit piecus gadus trolejbusi “Škoda 14TR” ir kalpojuši Rīgas iedzīvotājiem, nu pienācis nomainīt tos pret jaunākiem, modernākiem, drošākiem modeļiem, piemēram “Škoda 27TR”.

“Škoda 27TR” ražotāji ir parūpējušies par pasažieriem un drošību. Tostarp personām ar īpašām vajadzībām, kas pārvietojas invalīdu ratiņos, ir ērti tikt trolejbusā iebraucot pa automātisko invalīdu rampu, iespējams piesprādzēties ar drošības jostām speciāli invalīdu ratiem paredzētajā vietā. Pasažieriem ir komfortabli, trolejbusa salons ir aprīkots ar kondicionēšanas sistēmu un regulējamu apsildi. Uzlabojusies drošība: video novērošanas sistēma ļauj drošāk justies gan pasažierim salonā, gan vadītājam, zinot, ka konfliktsituācijā vai, piemēram, notiekot negadījumam, būs iespēja noskatīties video un noskaidrot tā apstākļus.

Lai arī trolejbuss vienmēr ticis uzskatīts par ekoloģisku transportlīdzekli, trolejbusu “Škoda 27TR” tomēr vēl nevar saukt par labai draudzīgu transportu. Trolejbusam “Škoda 27TR” ir uzstādīts dīzeļģenerators, un neskatoties uz to ka šis dīzeļģenerators tiek izmantots tikai nepieciešamības gadījumos un atbilst stingrajiem EURO 5 normatīviem, trolejbuss vairs netiek uzskatīts par ekoloģisku transportu, līdz ar to, secināms, ka attīstoties videi draudzīgām tehnoloģijām, nākotnē iespējams nodrošināt vēl labāku pakalpojuma kvalitāti un turpināt pētījumus šai virzienā.

Iļona Laizāne

Malnavas koledža,

studiju programma "Uzņēmējdarbība lauksaimniecībā"

DAŽĀDU FAKTORU IETEKME UZ ZIEMAS KVIEŠU GRAUDU RAŽU RIEBIŅU NOVADA Z/S "VAIROGS"

Atslēgvārdi: ziemas kvieši, graudu raža, ražība, gaisa temperatūra, nokrišņi.

Kopsavilkums

Kvieši pieder pie visvecākajiem kultūraugiem un plašāk audzētajām un vērtīgākajām labībām. Latvijā ziemas kvieši ir vieni no visplašāk audzētajiem graudaugiem. Tas ir mērena klimata plastisks augs, kas piemērots audzēšanai dažādos apstākļos. Ziemas kviešu ražu ietekmē tādi faktori kā konkrētā gada klimatiskie un meteoroloģiskie apstākļi, augsnes ūdens režīms, sējumu apgaismošana, barības vielu izmantošana, agrotehniskie pasākumi.¹ Pētījuma mērķis ir noteikt un analizēt galvenos faktorus, kas ietekmē ziemas kviešu graudu ražu Riebiņu novada zemnieku saimniecībā (turpmāk – z/s) "Vairogs".

Pētījumā tika apskatīti un iekļauti dati par laika posmu no 2016. gada līdz 2020. gadam. Norises vieta – Riebiņu novada zemnieku saimniecība "Vairogs". Tika analizēti sekojoši faktori: šķirnes izvēle, izsējas norma, vidējais nokrišņu daudzums, vidējā gaisa temperatūra, izmantotie mēslošanas un augu aizsardzības līdzekļi.

Minēto piecu gadu laikposmā tika izmantotas "Edwin" (58%) un "Skagen" (42%) šķirnes. Vienlaicīga vairāku šķirņu izmantošana palielina ražu par 0,5–1 t/ha. Izsējas norma visos gados bija vienāda – 240 kg/ha. Papildmēslojuma izmantošana ar proporcionāli lielāku fosfora un kālija daudzumu, bet mazāku slāpekļa daudzumu veicina labāku ziemas kviešu norūdīšanos un ražības palielināšanos. Vislielākās vidējās gaisa temperatūras izmaiņas pētāmajā periodā tika novērotas 2019./2020. gada ziemā,

1 Augkopība/ A. Ružas red.– Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 2004.– 157. lpp.

kad temperatūra lielākoties bija virs 0 grādiem, t.i., bez negatīvas ietekmes uz ražu. 2017. gada lietainā vasara un rudens, kad atsevišķos mēnešos nokrišņu daudzums bija 1,8–2,5 reizes virs normas, samazināja ziemas kviešu ražību par 45 % un radīja problēmas zemes apstrādei, jaunas ražas sējai. Rezultātā 2018. gadā iesētās ziemas kviešu platības bija vismazāk. Kopumā no 2018. gada līdz 2020. gada augustam nokrišņu daudzums bija tuvu normai, tāpēc šajos gados vērojama ražības palielināšanās.

Ievads

Ziemas kvieši ir plaši izplatīts mērenā klimata plastisks augs, kas piemērots audzēšanai dažādos apstākļos. Vienmērīgai un straujai sēklu sadīgšanai nepieciešama 12–15 °C temperatūra, lai gan dīgšana sākas jau 2 °C temperatūrā. Cerošana sākas 8 °C temperatūrā, taču intensīvākai cerošanai optimālā temperatūra ir līdz 15 °C. Ziemas kvieši cero kā rudenī, tā arī pavasarī. Cerošanas mezgls spēj izturēt temperatūras pazeminājumu līdz -16 – -18 °C. Ziemciētīgākās šķirnes spēj izturēt salu līdz -25 – -30 °C. Ziemas kvieši ir samērā sausumizturīgs kultūraugs. Labas ražas var iegūt, ja augsne ir pietiekams, bet ne pārmērīgs ūdens daudzums dīgšanas–cerošanas laikā rudenī un cerošanas–stiebrošanas sākumā pavasarī. Ja ziedēšanas laikā augiem trūkst mitruma vai barības vielu, samazinās graudu skaits vārpās. Labvēlīgos laika apstākļos, kad gaisa mitrums ir ap 50% un temperatūra 16–21 °C, graudi ienākas 30–35 dienās. Sausā un karstā laikā šis periods saīsinās, bet vēsā un lietainā – var aizkavēties līdz 40 un vairāk dienām.

Augstu un kvalitatīvu ražu iegūšanai ir svarīgi nodrošināt augus ar nepieciešamajām barības vielām. Svarīgākie elementi, kurus kvieši uzņem no augsnes samērā lielos daudzumos, ir slāpeklis, kālijs, fosfors un magnijs. Graudu ražas un kvalitātes optimumu nodrošina atbilstošs mēslojums un augu aizsardzības līdzekļi, kas jādod pareizās attiecībās, pietiekamā daudzumā, lai sasniegtu plānoto ražu un kvalitāti, kā arī atbilstoši barības elementu uzņemšanas periodu intensitātei.² Ziemāju ziemciētība lielā mērā ir atkarīga no šķirnes īpatnībām, audzēšanas apstākļiem un augu norūdīšanās rudenī. Fosfora un kālija mēslojums veicina to izturību un labvēlīgi ietekmē norūdīšanās procesu. Bagātīgs slāpekļa mēslojums sekmē augu augšanu, taču negatīvi ietekmē to norūdīšanos.³

Ziemas kviešu ražu un tās kvalitāti ietekmē neregulējamie faktori, kas ir visi klimatiskie un konkrētā gada meteoroloģiskie apstākļi – fotosintētiski aktīvās radiācijas daudzums, temperatūras režīms, nokrišņu daudzums

2 Ziemāju labības.– http://rpl.lkc.lv/doki/ziemaju_labibas.pdf.– (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

3 Augkopība/ A. Ružas red.– Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 2004.– 157.–159. lpp.

un sadalījums, veģetācijas perioda garums. Daļēji regulējamus faktorus ziņāmā mērā var ietekmēt, taču pilnīgai regulācijai tie nepakļaujas. Pie tiem pieder augsnes ūdens režīms, sējumu apgaismojums, barības vielu izmantošana. Kā trešā grupa ir regulējamie faktori, kurus pats audzētājs nodrošina sējumam kopumā un ikvienam augam, lai tas varētu augt, attīstīties un izveidot vēlamu ražu. Tie ir agrotehniskie pasākumi, sākot ar priekšaugu un šķirņu izvēli, augsnes apstrādi, sēju, sējumu kopšanu un mēslošanu, līdz ražas novākšanai un pirmapstrādei.⁴

Pētījums veikts Riebiņu novada z/s “Vairogs”. Tā ietvaros tika noskaidroti ziemas kviešu graudu ražu ietekmējošie faktori, analizēta to ietekme uz graudaugu ražu, kā arī izvērtēts pasākumu kopums ziemas kviešu ražības palielināšanai z/s “Vairogs”. Pētījumā ir iekļauti saimniecībā pieejamie dati par laika posmu no 2016. gada līdz 2020. gada augusta beigām. Lai izvērtētu dažādu faktoru ietekmi, tika izmantota Centrālās statistikas pārvaldes datu bāze par laika apstākļiem Latvijā un atsevišķās Latvijas pilsētās, tāpat ņemti Daugavpils teritoriālās vienības dati par vidējo nokrišņu daudzumu un gaisa temperatūru pētāmajā laika periodā, jo tā atrodas vistuvāk no piedāvātajām teritorijām datu bāzē. Lai iegūtu informāciju par izmantotajām šķirnēm, minerālmēsliem, augu aizsardzības līdzekļiem, izmantota ražotāju un pārstāvju pieejamā informācija. Datu statistiskā apstrāde veikta, izmantojot SPSS (*IBM SPSS Statistics Version 23, SPSS*) un Microsoft Excel 2013 programmas.

Apskatāmajā laika periodā z/s “Vairogs” tika audzētas divas ziemas kviešu šķirnes. Kopumā pa visiem pieciem gadiem tika izmantotas “Edwin” (58%) un “Skagen” (42%) šķirnes.

Datu apkopojumā (sk. 1. tabulu) redzams, ka iesētā platība ziemas kviešiem katru gadu ir citāda. Vismazākā tā ir 2018. gadā, jo 2017. gada vasara un rudens bija nokrišņiem bagāti, kas sagādāja grūtības apstrādāt zemi un iesēt ziemas kviešus. Savukārt 2020. gadā tika iesēta ievērojami lielāka platība, salīdzinot ar citiem gadiem. Izsējas norma visos gados ir vienāda. Graudu ražība katrā gadā bija cita, vislielākā tā ir bijusi pēdējos divos gados, kad tika sētas divu veidu ziemas kviešu šķirnes. Papildmēslojums visos gados ir bijis tas pats. Pēdējos divos gados bija pamainīts pamatmēslojuma sastāvs. Ziemas kviešu ziemcietība, kas ietekmē arī ražu, ir atkarīga no auga norūdīšanās rudenī. Fosfora un kālija mēslojums veicina to izturību un labvēlīgi ietekmē norūdīšanās procesu, savukārt liels slāpekļa daudzums negatīvi ietekmē norūdīšanos. Tabulā ir redzams, ka pirmajos

4 Augkopība/ A. Ružas red.– Jelgava: Latvijas Lauksaimniecības universitāte, 2004.– 157.– 159. lpp.

trīs gados tika lietots pamatmēslojums ar vienādu NPK daudzumu, savukārt pēdējos divos gados ir lietots pamatmēslojums, kur fosfors un kālijs ir vienādā daudzumā, bet slāpekļis mazāk. Šāds sastāvs ir labāks ziemas kviešu norūdišanās procesam, tāpēc tas arī var ietekmēt ražu.

1. tabula

Pētījuma datu vispārīgs raksturojums

	2016. gads	2017. gads	2018. gads	2019. gads	2020. gads
Šķirne	<i>“Edwin”</i>	<i>“Edwin”</i>	<i>“Skagen”</i>	60% <i>“Edwin”</i> 40% <i>“Skagen”</i>	70 % <i>“Skagen”</i> 30% <i>“Edwin”</i>
Izsējas norma (kg/ha)	240	240	240	240	240
Pamatmēslojums	NPK 16-16-16	NPK 16-16-16	NPK 16-16-16	NPK 10-26-26	NPK 10-26-26
Papildmēslojums	NP 33-3	NP 33-3	NP 33-3	NP 33-3	NP 33-3
Augu aizsardzības līdzekļi	<i>“Sekator OD” + “MCPA Super”</i>	<i>“Sekator OD” + “MCPA Super”</i>	<i>“Sekator OD” + “MCPA Super”</i>	<i>“Sekator OD” + “MCPA Super”</i>	<i>“Sekator OD” + “Estet”</i>
Iesētā platība (ha)	133	107	12	120	150
Iegūtā raža (t)	377	227	36	420	600
Ražība (t/ha)	2,5	1,8	2,5	3,5	4,0

NPK – slāpekļis, fosfors, kālijs; NP – slāpekļis, fosfors.

Abas izmantotās ziemas kviešu šķirnes ir kvalitatīvas un ar labām pārziemošanas spējām Latvijas apstākļos. Šķirņu raksturojumus skatīt 2. tabulā.

2. tabula

Izmantoto ziemas kviešu šķirņu raksturojums

Kultūra	Šķirne	Raksturojums
Ziemas kvieši	<i>“Edwin”</i>	Akotaina, labi cero, pārziemo visos Latvijas reģionos. Stiebru garums 90–100 cm, vidēji veldres izturīga (5–7 balles), rupji graudi (53.9–58.0 g). Graudu kvalitāte atbilstoša pārtikas standartam. Vidēji izturīga pret Latvijā izplatītajām slimībām: miltrasu, brūno lapu rūsū, lapu plankumainībām. Izmantošana – lopbarībai un pārstrādei pārtikā. ⁵

5 Ziemas kvieši Edvins.– <http://www.seklaudzetaji.lv/seklaudzetaji/skirne/412>.– (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

Ziemas kvieši	“Skagen”	Izteikti ziemcietīga ziemas kviešu šķirne. Ar augstu proteīna saturu graudos – elites kvalitātes graudu ieguvei, augsts un noturīgs krišanas skaitlis. Augstražīga šķirne. Lieliska noturība pret lapu un vārpu slimībām. Šķirne piemērota audzēšanai arī smagākos un sausākos klimatiskajos apstākļos. Vēlināka šķirne, salīdzinot ar “Edwin”. ⁶
---------------	----------	--

Ziemas kviešu šķirne “Skagen” pēc raksturojuma ir nedaudz labāka, nekā “Edwin” (sk. 2. tabulu): ziemcietīgāka, izturīgāka pret slimībām, arī vēlināka šķirne, kas parasti dod augstāku ražu. Pēc ražības (sk. 1. tabulu) var redzēt, ka 2020. gadā, kad dominēja “Skagen” šķirne, tika iegūta vislielākā raža.

Izmantotie augu aizsardzības līdzekļi bija atbilstoši konkrēto graudaugu apstrādei. Lai panāktu labāku nezāļu apkarošanu, tika lietoti divi herbicīdi kopā, kas ir pieļaujams. Izvēlēta augu aizsardzības līdzekļu kombinācija 80% gadījumu bija “Sekator OD” + “MCPA Super”, savukārt 20% – bija lietots “Sekator OD” + “Estet”. Lietoto augu aizsardzības līdzekļu raksturojums redzams 3. tabulā.

3. tabula

Augu aizsardzības līdzekļu raksturojums⁷

Nosaukums	Raksturojums	Iedarbība	Lietošana
“Sekator OD”	Selektīvs sistēmas iedarbības herbicīds īsmūža divdīgļlapju nezāļu un tīruma usnes apkarošanai ziemas un vasaras kviešu, ziemas un vasaras miežu, rudzu un tritikāles sējumos.	Nezāles preparātu uzņem caur lapām un ar sakņu sistēmu. Preparāts pārvietojas pa visu augu, nodrošinot nezāļu augšanas un attīstības apstāšanos. Herbicīds efektivitāti sasniedz 14–18 dienu laikā.	Jālieto pavasarī pēc veģetācijas atjaunošanās, kad sadīgušas pavasarī dīgstošās nezāles. Lietošanas laiks graudaugos – no graudaugu trīs lapu stadijas līdz karoglapas parādīšanās stadijai. Preparātu var izmantot, kad gaisa temperatūra ir virs 5 °C.

6 Ziema kvieši Skagen. – <http://www.seklaudzetaji.lv/seklaudzetaji/skirne/124>. – (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

7 Bayer augu aizsardzības līdzekļi. 2019. – 162 lpp. – <https://www.cropscience.bayer.lv/produkti/>. – (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

“MCPA Super”	Selektīvs sistēmas iedarbības herbicīds viengadīgo un daudzgadīgo divdīgļlapju nezāļu apkarošanai līnos, ziemas un vasaras kviešos, ziemas un vasaras miežos, rudzos, auzās, vasarāju graudaugos ar āboliņa pasēju.	Augos iekļūst caur lapām un stublāju. Tas koncentrējas meristēmas audos un nomāc fotosintēzes procesu. Pirmās iedarbības pazīmes parādās 2–7 dienas pēc preparāta lietošanas, nezāles iet bojā pēc 10 – 15 dienām.	Sējumus apsmidzina sākot no graudaugu 3–4 lapu stadijas līdz stiebrošanas sākumam. Optimālā temperatūra smidzināšanas laikā no 10 °C līdz 20 °C.
“Ester”	Selektīvs sistēmas iedarbības herbicīds īsmūža un daudzgadīgo divdīgļlapju nezāļu apkarošanai ziemas kviešu, rudzu, tritikāles, vasaras kviešu, vasaras miežu, auzu, kukurūzas sējumos.	Iedarbojas uz nezālēm kā augsnu tipa herbicīds. Pirmie iedarbības simptomi parādās īsi pēc herbicīda apstrādes kā nezāļu deformēšanās. Pilnīgi nezāles iznīkst 2–3 nedēļu laikā pēc apstrādes.	Apsmidzina sākot no graudaugu 4 lapu attīstības stadijas līdz otrā mezgla attīstības stadijai.

Pēc atspoguļotajiem datiem (sk. 3. tabulu) var redzēt, ka visi trīs augu aizsardzības līdzekļi ir selektīvi sistēmas iedarbības herbicīdi un to lietošana ir piemērota ziemas kviešiem. Apsmidzināšanas laiks visiem ir sākot no graudaugu 3–4 lapu attīstības stadijas, tāpēc arī kombinēšana kopā ir pieļaujama.

Vidējās gaisa temperatūras svārstības pētāmajā periodā lielākoties krasi neatšķīrās no normas robežām. Pēdējā 2019./2020. gada ziema bija ievērojami siltāka. Vidējās gaisa temperatūras svārstības no normas robežas redzamas 1. attēlā.

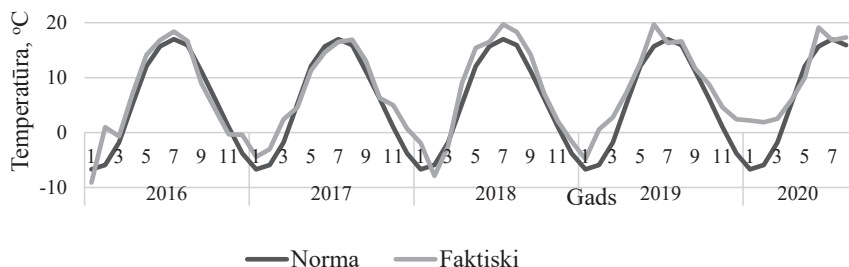
Pēc 1. attēlā atainotajiem datiem redzams, ka lielākās temperatūras svārstības no normas robežas ir bijušas 2020. gada ziemas mēnešos, kad vidējā gaisa temperatūra turējās virs 0 grādiem. Siltākās ziemās ziemas kviešiem var būt mazāks miera periods un ātrāk atsākties veģetācija. Galvenais, lai nav ļoti krasas temperatūras izmaiņas diennakts laikā, lai neveidotos ledus kārtiņa, zem kuras graudaugiem trūkst skābekļa.

Nokrišņu daudzums pētāmajā periodā atsevišķos gados bija krasi lielāks nekā normā (sk. 2. att.). Vislielākais nokrišņu daudzums bija 2017. gadā, kad martā un augustā tas bija aptuveni 2,5 reizes lielāks un aprīlī, jūlijā –

1,8 reizes lielāks nekā normas robeža. Tas būtiski ietekmēja ziemas kviešu novākšanu un ražu, kā arī ziemas kviešu iesēšanu nākamajam 2018. gadam.

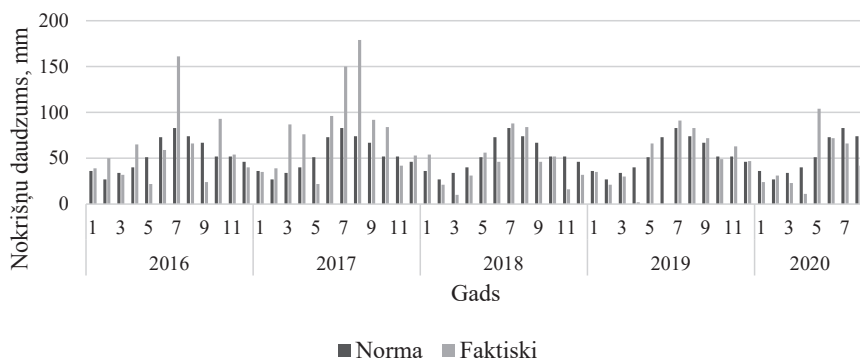
1. attēls

**Vidējā gaisa temperatūra laika posmā
no 2016. gada janvāra līdz 2020. gada augustam⁸**

2. attēls

**Nokrišņu summa laika posmā
no 2016. gada janvāra līdz 2020. gada augustam⁹**

Kā redzams 2. attēlā, vislielākās nokrišņu svārstības bija 2016. gada jūlijā un 2017. gada martā, aprīlī, jūlijā, augustā. Šis neregulējamais faktors ietekmēja ziemas kviešu novākšanu, kā rezultātā 2017. gadā ražība bija par 45% mazāka, salīdzinot ar 2020. gadu. 2019. gada aprīlī un jūnijā vidējais

8 Laika apstākļi Latvijā un atsevišķās Latvijas pilsētās. Daugavpils, vidējā gaisa temperatūra, °C, 2020.– https://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/vide/vide_geogr_istern/GZ010m.px/chart/chartViewLine/.– (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

9 Laika apstākļi Latvijā un atsevišķās Latvijas pilsētās. Daugavpils, nokrišņu summa, mm, 2020.– https://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/vide/vide_geogr_istern/GZ010m.px/chart/chartViewColumn/.– (Resurss apskatīts 30.09.2020.).

nokrišņu daudzums bija ap 0 mm. Tas ražību 2019. gadā krasi neietekmēja, jo pavasarī ziemas kvieši labāk izmanto augsnē esošo mitrumu, savukārt vasarā, kad noris vēlākas augšanas un attīstības fāzes, neliels ūdens deficīts augsnē pat ir vēlams. Aptuveni 2 reizes lielāks nokrišņu daudzums bija arī 2020. gada maijā, bet, ņemot vērā, ka tā paša gada aprīlī nokrišņu bija apmēram 0,2 reizes mazāk nekā norma, tas kopumā nedeva tik lielu ietekmi uz ražu. Kopumā no 2018. gada līdz 2020. gada augustam nokrišņu daudzums bija tuvu normai, tāpēc šajos gados vērojama ražības palielināšanās.

Secinājumi

Ziemas kviešu graudu ražu ietekmē sēklas kvalitāte un šķirne, nokrišņu daudzums un gaisa temperatūra auga veģetācijas periodā, kā arī lietoto minerālmēslu un augu aizsardzības līdzekļu sastāvs. Z/s "Vairogs" galvenie ražu ietekmējošie faktori ir klimatiskie laika apstākļi, šķirnes izvēle un lietoto minerālmēslu sastāvs. Palielināts nokrišņu daudzums var samazināt ražību līdz 45%, savukārt labāka šķirne un piemērotāks minerālmēslu sastāvs var to palielināt par 0,5–1 t/ha.

Ziemas kviešu ražas palielināšanai z/s "Vairogs" vairāk jāsēj "Skagen" šķirnes kvieši, pamatmēslojumā jālieto minerālmēsli ar lielāku fosfora un kālija, bet mazāku slāpekļa daudzumu, kā arī jālieto tehnika atbilstoši klimatiskajiem laikapstākļiem.

Priekšlikumi

Z/s "Vairogs" jāizvērtē ziemas kviešu šķirnes izvēle un kvalitāte. Sējai vairāk jāizmanto ziemicīgākas, izturīgākas un augstākas kvalitātes sēklas, lai palielinātu ražu. Tuvākajā nākotnē jāizvērtē iespējas un jāapsver doma par tehnikas atjaunošanu un uzlabošanu, lai tā būtu spējīga strādāt dažādos klimatiskajos apstākļos.

Jāizvēlas atbilstošs lietotā pamatmēslojuma sastāvs un slāpekļa – fosfora – kālija proporcija, kā arī jāapsver doma par papildus mikroelementu lietošanu ziemas kviešu ražas uzlabošanai.

Lai uzlabotu ziemas kviešu stiebru izturību un samazinātu veldrēšanos, būtu ieteicams lietot augu augšanas regulatoru.

